

Vincze Gábor:

A romániai magyar kisebbség oktatásügye 1944–1989 között

I. rész: 1944–1948

Az 1919–1989 közötti romániai magyar oktatásügy tudományos igényű, átfogó elemzésével még adós a magyarországi és a romániai magyar történettudomány. Az 1919–1940 közötti időszak magyar oktatásügyével aránylag sok tanulmány foglalkozik,¹ az 1945 utáni bő négy évtized fejleményeiről azonban *hiányosak, hézagosak az ismereteink*. Ez részben annak köszönhető, hogy az erdélyi magyarság – de általában a szomszédos országokban élő magyar kisebbség – helyzetével, történelmével egészen a nyolcvanas évekig nem lehetett foglalkozni, a kutatási lehetőségek igen mostohák voltak.

A szomszédos országokban élő magyar kisebbség oktatásügyének problémáit először – a hatvanas évek végén–hetvenes évek elején – az MSZMP KB "agit-prop" osztályának megbízásából Csatári Dániel tekintette át, majd a hetvenes évek elején Kiss Gy. Csaba foglalkozott a kérdéssel egy nagyobb, összefoglaló munkájában, ezek a tanulmányok² azonban a szélesebb nyilvánosság előtt máig ismeretlenek. A nyolcvanas évek második felében azután – a megváltozott politikai viszonyoknak köszönhetően – a napi publicisztikában is megjelent ez a kérdés, majd 1990 után napvilágot látott több, tudományos igényű megírt tanulmány is. Ezen dolgozatok szerzői azonban vagy túl szűk forrásbázisra támaszkodtak (főleg a romániai magyar napilapokra, folyóiratokra), vagy csak egy-egy részproblémával, kisebb periódusokkal (az 1945-öt követő évekkel, a nyolcvanas évtized fejleményeivel) foglalkoztak.

A magyar oktatásügy 1944–1989 közötti történetének kutatását nehezíti, hogy *az idevonatkozó romániai levéltári források máig feltáratlanok*. (Nem csak a nemzetnevelésügyi – 1948-tól oktatásügyi – minisztérium nemzetiségi oktatással foglalkozó államtitkárságának, majd osztályainak, hanem a Magyar Népi Szövetség Országos Tanügyi Bizottságának iratanyagát sem kutatta még senki.) Hiányoznak 1945 és 1989 közötti időszakról az alapvető statisztikai adatok is: nem ismert (pontosabban: csak egy-egy tanévről, rövidebb időszakról rendelkezünk adatokkal) a magyar tannyelvű iskolák, osztályok, az anyanyelvű és a román oktatásban résztvevő magyar diákok, egyetemi hallgatók, a tanügyigazgatásban résztvevő magyar nemzetiségű alkalmazottak, (inspektorok, főtanfelügyelők stb.) pontos száma; ugyancsak nem ismerjük a magyar oktatási intézmények *területi eloszlását*, illetve ezek változását. (Ráadásul a szórványosan megjelenő, és a magyar nyelvű oktatással kapcsolatban némi statisztikai adatokat is felvonultató cikkek szerzői nem egyesetben – feltehetően a kedvezőbb kép elérése céljából – "manipuláltak" a különböző iskola-kategóriákkal, vagy pedig hol az oktatási *intézmények*, hol az *oktatásban részt vevők* számát közölték, lehetlenné téve ezáltal, hogy a különböző időszakok anyanyelvi oktatásának helyzetét egybe vessük. Ezért úgy véljük, hogy *egyelőre lehetetlen egy pontos iskolastatisztika elkészítése*. (Emiatt a mellékletben közölt, 1. sz. táblázatban található statisztikai adatok *csak tájékoztató jellegűek*.)

A fenti nehézségek ellenére témánk alaposabb feldolgozását mégis csak megkönnyíti az a tény, hogy az 1948 előtti időszakra a budapesti külügyminisztérium Békeelőkészítő Osztálya, a későbbi évtizedekre pedig az MDP, illetve az MSZMP külügyi osztályainak iratanyagai között több, a magyar oktatásügy helyzetével foglalkozó követségi jelentés és összefoglaló található. (A magyarországi levéltári forrásokat jól kiegészítik a korabeli romániai magyar napilapok beszámolóit is – főleg az 1948 előtti időszak esetében.) A Ceaușescu-korszak fejleményeinek vizsgálatához a néhány (propagandisztikus) hivatalos kiadványok mellett jól használhatók a nyugati magyar folyóiratokban, tanulmánykötetekben megjelent beszámolók, jelentések (főleg az 1983–1989 között megjelenő Erdélyi Magyar Hírügynökség jelentései hasznosak ezen a téren is) mellett azok a nyolcvanas években készült – és szamizdatban megjelent, vagy máig kiadatlan tanulmányok, amelyek a szegedi JATE Társadalomelméleti

és Kortörténeti Gyűjteményében, valamint a Teleki László Alapítvány Könyvtárában találhatóak.

Dolgozatunkban nem kívánunk a romániai magyar oktatásügy szerteágazó problémakörének *egészével* foglalkozni: nem térünk ki – vagy csak éppen érintőlegesen – az *oktatás tartalmi részére*, az óra- és tantervekre, a magyar diákok által is használt tankönyvek magyarságképeire stb. Szándékunk az, hogy végig kísérjük *az oktatási intézményrendszer alakulását* 1944 és 1989 között, bemutassuk, hogy az 1944 és 1989 közötti bukaresti román politikai vezetés *kisebbségpolitikáján keresztül (a kisebbségi oktatást érintő jogszabályokat figyelembe véve) hogyan alakult a magyar nyelvű oktatás helyzete*, valamint felvázoljuk: a nacionalista kisebbség- és oktatáspolitikára milyen következményekkel járt a kisebbségi magyar társadalomra nézve.

Az "örökség": a magyar nyelvű oktatás helyzete a 2. világháború előtt

Mivel az 1944. őszén – 1945 elején az ország élén álló román jobboldali pártok kisebbség- és iskolapolitikája tulajdonképpen a világháború előtti időszak folytatásának tekinthető, legalább vázlatosan szükséges áttekinteni ennek a korszaknak az oktatási rendszerét, illetve a magyar oktatásügy helyzetét.ⁱⁱⁱ

A romániai oktatási rendszer három fokozatú volt. A négyosztályos elemi iskola után következett a három éves gimnázium (V–VII. osztályok), majd a négy éves líceum. A tankötelezettség a 7. évben kezdődött.

Az *állami oktatást* egységesen először az 1924. július 26-i törvény szabályozta. A hírhedten sovinizta Anghelescu nemzetnevelési miniszter által kiadott törvény lehetővé tette, hogy a nem románok által lakott községekben az adott kisebbség nyelvén oktató iskolákat, vagy tagozatokat létesítsenek – a miniszter engedélyével. Az állami elemi iskolákban működő magyar tagozatok, vagy az önálló igazgatású magyar tannyelvű állami elemi iskolák száma az 1944-ig terjedő időszakban évről-évre csökkent. (A harmincas évek végén például a döntően magyar-lakta Csík megyében egy állami magyar tannyelvű elemi iskola, vagy tagozat sem működött.) Az állami középiskolákban a magyar nyelvű oktatás a huszas évek közepére gyakorlatilag *megszűnt*.

Az állami elemi és középiskolákban folyó magyar nyelvű oktatás lassú felszámolása miatt *a magyar felekezeti iskolák* jelentősége egyre nagyobb lett. Működésüket az 1925. december 12-i, a magánoktatásról szóló törvény szabályozta. (A felekezeti oktatást Romániában magánoktatásnak tekintették.) Ez több ponton is sérelmes, diszkriminatív passzusokat tartalmazott. Például csak az oktatási nyelvvel megegyező anyanyelvű diákok, iratkozhattak be a felekezeti iskolába. A magyar anyanyelvű zsidó származású diákokat kitiltották a magyar felekezeti iskolákból, mivel csak héber, vagy román tannyelvű iskolákban tanulhattak. A "magániskolák" *"nyilvánossági jogát"* (érettségi bizonyítvány adási jogát) különféle bürokratikus feltételekkel nehezítették, és a hatósági önkény következtében a nyilvánossági jog elvétele állandó damoklész kardjaként függött a felekezeti iskola vezetőségének feje fölött. A magyar tannyelvű felekezeti iskolák azonban inkább vegyes tannyelvű iskoláknak tekinthetőek, mivel a 4 ún. "nemzeti tantárgyat" (román nyelv és irodalom, Románia földrajza, Románia történelme, és az alkotmánytant) *csak román nyelven lehetett oktatni* minden romániai iskolában. (A harmincas évek végétől ezeket a tantárgyakat már *csak román eredetű pedagógusok* oktathatták.)

Az állami középfokú oktatást szabályozó 1928. május 15-i törvény kötelezővé tette az *érettségi ("baccalaureátusi") vizsgát*, ami azt jelentette, hogy egy államilag kirendelt – csak románul tudó tagokból álló – bizottság előtt kellett vizsgát tennie a kisebbségi diáknak is. A felekezeti iskolák diákjainak *bukási aránya* olyan nagy volt, (60–80 százalék!), hogy a kortársak a törvényt "pedagógiai gillotin"-nak nevezték.

Magyar nyelvű felsőfokú oktatás a két világháború között csak a protestáns és katolikus teológiákon folyt, a kolozsvári I. Ferdinánd Tudományegyetemen csak a magyar irodalom tanszéken volt magyar nyelvű oktatás.

A magyar tanárok fő sérelme az ún. *"capacitate" vizsga* volt. A már említett magánoktatási törvény elrendelte ugyanis, hogy a "magániskolákban" a középiskolai tanárokat csak egy külön *képesítési vizsga*, (examen de capacitate) sikeres letétele után lehetett véglegesíteni. (Ez végeredményét tekintve a "baccalaureátusi" vizsgához hasonlítható, mivel ezen a magyar tanárok nagy részét elbuktatták, abból a célból, hogy a magyar pedagógus utánpótlást megnehezítsék.)

A királyi Románia oktatási rendszeréről általánosságban elmondható, hogy *tülközpontosított, etatista, és erőteljesen nacionalista* volt. A román jobboldali politikusok a

nem állami oktatásra eleve bizalmatlanul tekintettek, a nemzeti kisebbségek anyanyelvi iskoláit pedig minden úton-módon igyekeztek megsemmisíteni.

"Restitutio in integrum" versus oktatási autonómia (1944 szeptember – 1945 március)

Az 1944 augusztus 23-i antifasiszta királypuccs után a "történelmi pártok" vezetői magyarságpolitikájukat ott akarták folytatni, ahol a harmincas évek végén abbahagyták. Ez a magyar kisebbség oktatásügyének szempontjából azt jelentette, hogy a "restitutio in integrum" szellemében meg kívánták szüntetni az *összes*, a bécsi döntés után Észak-Erdélyben létrehozott magyar oktatási intézményt. Ennek következtében mindazon vármegyékben ahol szeptember-október folyamán be tudott rendezkedni a visszatérő román államapparátus (Háromszék, Csík, Udvarhely, Maros-Torda, Beszterce-Naszód, Szolnok-Doboka, Szatmár egy része), ismét román kézbe kerültek azok az iskolaépületek, melyeket az 1920-as, 30-as években erőszakkal "romanizáltak", és az épületeket a visszatérő román tanárok, tanítók "lefoglalták". A "restitutio" politikának november közepén azonban vége szakadt, ugyanis november 12-én Vinogradov vezérezredes a Szövetséges Ellenőrző Bizottság nevében – a csendőrség és az ún. Maniu-gárdisták atrocitásaira hivatkozva – kiutasította Észak-Erdélyből a visszatért román közigazgatást és a területen szovjet katonai közigazgatást vezettek be. Ennek következtében egyelőre *továbbra is fennmaradhatott a bécsi döntés után kiépült gazdag magyar iskolahálózat.*

A novemberben kialakult sajátos politikai vákuumhelyzetet az *észak-erdélyi magyar és román baloldal* arra használta ki, hogy – Budapesttől és Bukaresttől egyformán függetlenül – szovjet támogatással a háta mögött kiépítse a terület autonóm politikai-közigazgatási struktúráit.^{iv} Ezen törekvésbe illeszthető bele az is, hogy – az újonnan szerveződött román tanfelügyelői hálózat mellett – 1944. december 28-án Kolozsváron felállították az *önálló magyar tankerületi igazgatóság* és a román mellett több magyar tanfelügyelőséget is megszerveztek. Az egykorú beszámolók szerint a román, és az újonnan szervezett magyar tanügyigazgatási szervek teljes összhangban dolgoztak egészen a román közigazgatás március közepi visszatéréséig. Az oktatás pénzügyi fedezetéről a vármegyei pénzügyi igazgatóságok gondoskodtak, a tanszemélyzet pedig 1945 áprilisáig megkapta (pengőben) a fizetését.

Az oktatás a legtöbb helyen – a helyi szovjet városparancsnokok támogatásával – már a november–decemberi hónapban megkezdődött. Az oktatás újjászervezése a "demokratikus erőknél" – a szociáldemokratáknak, kommunistáknak és a középosztály baloldallal együttműködő részének –, továbbá az egyházak szakembereinek köszönhető. Ebben a pár hónapos periódusban Észak-Erdélyben továbbra is fennmaradt a magyarországi oktatási szerkezet, tananyag, míg Dél-Erdélyben természetesen a román tanterv alapján tanítottak. (Például 1944 novembere – 1945 tavasza között továbbra is az ötfokozatú osztályozást használták, szemben a romániai tízfokozatúval.) Mivel a közigazgatás is kétnyelvű volt, továbbra is használatban maradtak a magyar iskolák addigi hivatalos, magyar feliratú iskolai pecsétjei és az egyéb hivatalos nyomtatványok is. A tanügy azonban – a román és a magyar egyaránt – komoly problémákkal küzdött ebben a pár hónapban is. Az élelmezési, fűtési nehézségek, az iskolai felszerelések hiánya megnehezítette, hogy az oktatás a megszokott mederben folyjon tovább.

Már az "új idők szele" az "igazoló bizottságok" felállítása, amelyek a tanítók és tanárok "múltjának" kivizsgálása céljából hoztak létre. Ekkor még csak elvétve fordult elő, hogy valakit "antidemokratikus", vagy "fasiszta" magatartása miatt bocsájtottak volna el az állásából, de a "purifikációs" bizottságok önmagukban alkalmasak voltak arra, hogy politikai nézeteiért bárkit elbocsássanak a tanügyből. (Mivel a legtöbb bizottságok élén a kommunista párt bizalmasai álltak, a "purifikáció" a politikai zsarolás és a személyes bosszú hatékony eszközének bizonyult.)

Az alsó- és középfokú oktatás helyzetének rendezése mellett a magyar felsőfokú képzés problémáját is meg kellett oldani. A kolozsvári magyar egyetem az által került a viták keresztútjába, hogy az intézmény vezetősége – ellenszegülve a budapesti hatóságok által elrendelt kiürítési parancsnak – 1944 október elején a helyben maradás mellett döntött, hozzájárulva ezzel a magyar egyetem "átmentéséhez". (Ugyanekkor a Mezőgazdasági Akadémia vezetősége *engedelmeskedett* a kiürítési parancsnak, és ez is hozzájárult ahhoz: 1945 után nem sikerült elérni, hogy létrehozassanak egy önálló magyar mezőgazdasági főiskolát.) 1944 végén, 1945 első hónapjaiban a kolozsvári magyar és román kommunisták között is viták folytak arról, hogy a továbbiakban Kolozsváron milyen szervezeti keretek

között folyjon a felsőfokú oktatás, ám – a "történelmi pártok" képviselőinek kivételével – mindenki elismerte a magyar egyetem létjogosultságát^v

A novemberi fiaskó után – vagyis hogy a már ismét román kézen lévőnek hitt Észak-Erdély "kicsúszni" látszott Bukarest fennhatósága alól – a román politikai vezetés kénytelen volt módosítani addigi tervein és – legalábbis a külvilág felé – "demokratikusabb" kisebbségpolitikát volt kellett felmutatnia. Ezért – feltehetően az ország arculatának megjavítása céljából – 1944. november 14-én felállították a Kisebbségügyi Minisztériumot, melynek vezetője, Gheorghe Vlădescu-Răcoasa pár hét alatt kidolgoztatott egy új *kisebbségi statútumot*. Az 1945 február 7-én megjelent jogszabály közoktatással foglalkozó része (18–22 §-ok) azonban egyrészt általánosságokban mozog ("A román állam *biztosítja* az anyanyelvi oktatást... mindazoknak az együttélő nemzetiségeknek, amelyek *megfelelő számú* tanulóval rendelkeznek..."), másrészt nem veszi figyelembe a realitásokat. *Nem vesz tudomást ugyanis arról, hogy Kolozsváron ebben az időben működik egy magyar egyetem, ugyanis a statútum szerint: "A szükségletekhez képest... a kolozsvári tudományegyetem jogtudományi és bölcsészeti karán magyar és német nyelvű tanszékek létesítendőek."*^{vi} (A kiemelések tőlünk, V. G.) Ezek után nem csoda, hogy a magyar kisebbség észak-erdélyi politikai vezetői, oktatási szakemberei elutasították a statútumot, hiszen az észak-erdélyiek számára egyértelmű visszalépés volt és csak a dél-erdélyi magyarság számára jelentett (volna) előrelépést.

Ez utóbbi régióban ugyanis a magyar nyelvű oktatás már közvetlenül a bécsi döntést követően súlyos helyzetbe került: például Szörény megyében volt olyan állami elemi iskolai magyar tanító, akinek 195 tanulója volt. Arad megyében a 44 községi állami iskolában 22 magyar tanító oktatott. 1 pedagógusra 183 tanuló jutott.^{vii} 1940. augusztus 30. után a pedagógusok egy része a katonai behívások elől Magyarországra menekült, másokat munkaszolgálatra hurcoltak. 1944 szeptember első napjaiban a román hatóságok több száz dél-erdélyi magyar lelképásztort, földbirtokost, értelmiségit – köztük tanítókat és tanárokat – *internáltak* a különböző internálótáborokba, akik csak 1945 tavaszán–nyarán szabadultak a fogságukból. Mindezek következtében 1945 januárjára katasztrófális helyzetbe került a dél-erdélyi magyar nyelvű oktatás: csak 130 magyar tanító maradt a helyén, amiből kb. 80 református, 40 katolikus, 3-3 evangélikus és unitárius és néhány állami tanító volt.^{viii} A pedagógus hiány mellett az is fokozta a nehézségeket, hogy 1944 augusztus 30. után a középiskolák egy részétől megvonták a nyilvánossági jogot, az iskolai épületek egy részét a hadsereg lefoglalta, a több mint háromszáz éves nagyenyedi református kollégiumot pedig még az 1943-as tanév végén bezárták. Részben a fenti nehézségek miatt, részben pedig a helyi közigazgatás magyarellenes politikája miatt (olykor a csendőrökkel vitették el azt a tanítót, aki meg merte kezdeni az oktatást, máskor a magyar diákokat önkényesen a román iskolába irattatták) a magyar nyelvű tanítást a legtöbb helyen csak a Groza-kormány kinevezése után tudták beindítani.^{ix}

Ugyanakkor, amikor a dél-erdélyi, még magyar tannyelvű iskolák helyzete – a fenti okok miatt – egyre tarthatatlanabbá vált, a Bukarestben működő 3 református és 1 katolikus magyar tannyelvű elemi iskola viszonylag zavartalanul működhetett végig a háború alatt, bár az 1944 augusztusi "fordulat" után már csak az egyik református elemi iskola újraindulásáról tudunk.^x

Észak-Erdélyben a statútum megjelenése idején már az *eljövendő baloldali kormányzás szellemében* irányították a tanügyet is. Az oktatást a kommunista párt által vezetett Országos Demokrata Arcvonal Központi Tanácsadó Testülete (a régió kvázi-parlamentje) által hozott irányelvei alapján folytatták. Ezek szerint például a *vallásoktatás* nem csak az állami, hanem a felekezeti iskolákban is *fakultatív volt*. Heteken belül kiderült, hogy nem csak Észak-Erdélyben, hanem az egész országban a baloldal kezébe kerül a hatalom és ezzel a magyar kisebbség oktatásügye is új helyzetbe kerül.

A "demokratikus nemzetiségi politika" három éve (1945 március – 1948 április)

Az 1945. március 6-án kinevezett Petru Groza miniszterelnök *kisebbségpolitikája igen ellentmondásosnak tekinthető*: bizonyos intézkedései a jobboldali kormányok korábbi magyarellenes politikájára emlékeztetnek, miközben napvilágot látott több, a magyar kisebbség sérelmeit orvosolni szándékozó jogszabály is. Ez utóbbiak kiadásával és a „demokratikus, magyarbarát kormány” propagandájával az volt Groza szándéka, hogy országáról az addigiakhoz képest előnyösebb képet tudjon kialakítani, azzal a céllal, hogy a magyar–román határvita kérdésében a maga javára billentse a mérleg nyelvét. Ezen okok miatt amíg Dél-Erdélyben 1945 tavaszán–nyarán több, az Antonescu-diktatúra alatt bezárt

iskola végre megnyithatta a kapuit, (ámbar a magyar oktatási nyelvű tanintézmények krónikus hiányát csak 1946–47-re sikerült megszüntetni), addig Észak-Erdélyben a román közigazgatás visszatérése (1945. március 9–13.) után *a magyar nyelvű oktatásnak több területen is súlyos problémákkal kellett szembenéznie.*

Az elemi és középfokú oktatás problémái

Az 1945. május 28-i 406. sz. királyi dekrétum elrendelte, hogy mindazok az román tanintézmények melyek a bécsi döntést követően eltávoztak Észak-Erdélyből, vissza kell térjenek az elhagyott épületeikbe.^{xi} *A visszatérő románok azokat az épületeket "foglalták vissza", amelyeket a bécsi döntést megelőző húsz évben a román kormányok önkényesen, sokszor karhatalmi erőszakkal "sajátítottak ki" a magyar közösségtől: a falusi elemi iskoláktól a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemig.* (Nem csak a tanítás céljából szolgáló épületeket "foglalták vissza", hanem a hozzájuk tartozó igazgatói, pedagógusi lakásokat is.) Ennek következtében a világi iskolák egy része a magyar egyházak épületeibe, vagy ideiglenes, nem oktatási célra készült épületekbe, szorult vissza. Például csak Kolozsvárott 13 állami román középiskola foglalta vissza az épületeit, amelyekből 11 magyar középiskola vonult ki, hogy az egyházi intézmények épületeiben húzza meg magát.^{xii} (Volt olyan egyházi iskolaépület, amelyben három oktatási intézmény szorogott, bár elvétve arra is akadt példa, hogy a visszatért román iskola vezetősége "megtúrte" az épülete egy részében a magyar tanintézményt is.) A törvénynek igen súlyos következményei lettek, mivel a visszatérő román iskolák *minden* épületet visszaköveteltek – tekintet nélkül az illető vidék magyarságának arányszámára, és a tömb-magyar vidékeken – nagyrészt a Regátból "importált" tanulókkal – sorra nyíltak meg a két világháború között az "elmagyarosított/elszékelyesített" románok "visszarománosítására" létrehozott középiskolák.

Nem csak az 1940–44 közötti, állami intézmények további fennmaradása került azonban veszélybe, hanem néhány egyházi iskoláé is. Például a két világháború között erőszakkal kisajátított nagykárolyi és máramaroszigeti római katolikus főgimnáziumokat most ismét a megszűnés veszélye fenyegette.

Az iskolaépületek körüli vitákat az 1945. október 3-i nemzetnevelésügyi miniszteri törvényrendelet sem oldotta meg. (A rendelet 5. szakasza elrendelte, hogy "azokban a helységekben, ahol román nyelvű állami elemi iskola fenntartására nincs elegendő román anyanyelvű tanköteles, ott... az iskolai épületek a magyar tanítási nyelvű állami elemi iskola használatában maradnak." Az október 12-i rendelet ugyanezt az elvet írta elő a középiskolák esetében is.) *A rendeleteket a román iskolaigazgatók sok esetben egyszerűen semmibe vették,* emiatt az épületek körüli vita még 1946-ban is sok helyen a feszültségek forrása maradt^{xiii}, ugyanis a hatóságok *az erőszak alkalmazásától sem riadtak vissza.* (Például a kolozsvári magyar tanítóképző épületét katonai „segédlettel” vették el, a marosvásárhelyi diáktiltakozás vezetőjét pedig hadbíróság elé állították és elítélték.^{xiv})

Mindezek mellett a *tanszemélyzet kérdése* is komoly feszültségeket okozott: az egyre bővülő iskolahálózathoz szükséges tanszemélyzet "besorolása" (vagyis az állami elismerés és ezzel a fizetési nyilvántartásba vétel) egyre késett. Az észak-erdélyi állami, valamint a dél-erdélyi felekezeti iskolák tanítóinak "besorolása" csak 1946. május 27-ével rendeződött véglegesen^{xv}. A középiskolai tanárok helyzetének tisztázása még tovább húzódtott, a felekezeti középiskolák tanárainak besorolása pedig csak 1946 őszén történt meg. A "besorolások" megkezdése ellenére továbbra is fennmaradt a pedagógushiány, amely akkora volt, hogy 1946 májusában még mindig *968 tanár hiányzott* a magyar középiskolákból és középfokú szakiskolákból.^{xvi} (Egy másik adat szerint az 1947-es tanév elején az elemi iskoláknál 30 százalékos, a középiskoláknál pedig 50 százalékos volt a tanerőhiány.) Az akkori magyarellenes közhangulatot igen jól mutatja az az eset, amikor a *nagyarányú magyar pedagógushiány* miatt 1946 tavaszán a nemzetnevelésügyi minisztérium által elkészített rendelet tervezetet – amely engedélyezte volna 350 magyar állampolgárságú tanár és tanító 5 évre történő szerződéses alkalmazását – a kiszivárogtatása után a román nacionalista közvélemény felháborodása miatt "ejteni" kellett.^{xvii}

A magyar szakembereket a nagyarányú pedagógushiány azért is aggodalommal töltötte el, mivel fennállt annak a veszélye, hogy erre hivatkozva bezárják az adott elemi-, vagy középiskolát, vagy esetleg román tanerőket vezényeljenek oda. Ismét próbálkozások történtek ugyanis arra, hogy a kompakt magyar lakosságú vidékekre – visszaállítandó a két háború közötti ún. "kulturzónát" – román pedagógusok tömegét nevezzék ki. (Előfordult nem egy esetben, hogy miközben a magyar iskola tanítóhiánnyal küszködött, a az összesen 5–10 román tanítványra 3 román tanító jutott.^{xviii})

A besorolások elhúzódása mellett a magyar tanszemélyzet másik nagy sérelme a *képesítési vizsga (examen de capacitate)* ismételt bevezetése volt. Csakhogy – teljesen illogikusan – nem az 1940–44 között magyar diplomát szerzett tanároktól, hanem az 1940 előtt a *román egyetemeken végzettek*től követelték meg a vizsga letételét, akiknek pedig ez nem volt meg, (sokszor 5–15 szolgálati évet a háta mögött tudó tanárokról van szó) azokat csak helyettes tanárokként kezelték és fizették, „ami ennek az általában véve többgyermekes magyar tanárnemzedéknek anyagi helyzetét mérhetetlenül megnehezítette. A kb. 1.500 tanár közül 600 esik ebbe a kategóriába; besorolt végleges rendes tanár mindössze 564 van. A többi, részben magyar állampolgár, [akik] teljesen tisztázatlan jogi helyzettel rendelkeznek, és 2–300 nem teljes képesítésű tanár, akiknek egyetemi végzettségével kapcsolatban még tisztázatlan kérdések vannak.”^{xxix}

A *tanszemélyzet státusának rendezetlensége jó ürügy* volt arra, hogy a fizetések folyósítását hosszú hónapokig húzzák–halasszák, ugyanis 1945. április 1-től megszűnt az észak-erdélyi magyar tanszemélyzet fizetésének folyósítása. (Az egyébként is rosszul fizetett magyar *felekezeti iskolák tanszemélyzete* a bécsi döntésig – a dél-erdélyiek egészen 1944 nyaráig –, az anyaországi támogatásból akkora fizetéskiegészítést kapott, hogy jövedelme elérje az állami pedagógusi fizetéseket. Csakhogy 1945-től a magyarországi támogatás is jobbra megszűnt.^{xx}) Mivel a bukaresti kormányzervek egy éven keresztül jórészt csak előlegeket folyósítottak, 1946. áprilisában már 3 milliárd lej fizetési hátralékuk halmozódott fel a magyar tanszeméllyzettel szemben. Amikor a magyar tanszemélyzet – a falusi tanítótól a magyar állampolgárságú egyetemi professzorokig – végre megkapta az elmaradt fizetését, az az egyre nagyobb infláció mellett eredeti értékének csak a töredékét érte. A magyar nyelvű oktatás anyagi támogatása gyakorlatilag az 1946. novemberi parlamenti választásokig rendezetlen maradt, emiatt a tanítók, vagy az egyetemi professzorok hónapokig fizetés nélkül nyomorogtak.^{xxi} (Nem csak a tanítók, tanárok fizetéséről nem gondoskodtak, a magyar tanügyigazgatás költségeinek folyósítása is akadozott. A pénzügyminisztérium által olykor-olykor átutalt összegek csak a tényleges szükségletek egy részét fedezték.)

Nem meglepő ezen után, hogy a kortársak számára úgy tűnt: a kormány – bár külpolitikai okok miatt kénytelen megtérni a magasabb rendű jogszabályokkal egyébként sem elismert oktatási autonómiát, de ennek problémamentes működéséhez szükséges *anyagi feltételeket már nem biztosítja*. Sokan vélték úgy, hogy a kormány tudatosan a magyar tanszemélyzet "kifárasztására játszik".

Ebben a helyzetben pedig nem maradt más hátra, mint a magyar társadalom mozgósítása: a magyar oktatás finanszírozása céljából a Magyar Népi Szövetség vezetősége 1945. júniusában létrehozta a *Petőfi Alapot*, amelyhez a magyar egyházak is jelentős összeggel járultak.^{xxii} (A magyar tanügyigazgatás központi és megyei hivatalainak fönntartásához a fenti forrásokon kívül a magyar pedagógusok fizetésük egy százalékának önkéntes felajánlásával járultak hozzá.)

A nem törvényesített, azonban 1944. végén *de facto létrejött oktatási autonómia keretei* a Groza-kormány megengedő jellegű kisebbségpolitikájának köszönhetően 1945–46 folyamán tovább bővültek.

Első lépésként a szociáldemokrata Ștefan Voitec nemzetnevelésügyi miniszter az 1945. július 12-i, 167.193 sz. *rendeletével* az összes erdélyi magyar tannyelvű elemi és középiskolát a kolozsvári tankerületi főigazgatóság magyar tagozatának hatáskörébe utalta, majd a szeptember 21-i 242.675 sz. *rendeletével* létrehozta a *brassói és kolozsvári magyar tankerületi főigazgatóságot*/főfelügyelőséget (élükre kinevezve Erdélyi Sándort, illetve Hadrázy Sándort).^{xxiii} Az önálló magyar tanügyigazgatás szerveit azonban *magasabb jogi szinten* csak egy évvel később – az 1946. november 23-án megjelent 936. sz. *törvénnyel* – ismertek el. (Itt kell megjegyeznünk, hogy a Groza-kormány ellentmondásos kisebbségpolitikáját mutatja az is, hogy a kisebbségek számára kedvező jogszabályok nem egyszer *alacsonyabb szintű jogforrások* – rendeletek, miniszteri utasítások voltak – ezért az alkalmazásuk is fölöttébb kétséges volt, mert rendre szemben álltak a magasabb jogforrásokkal – parlament által szentesített törvényekkel, vagy egyenesen az alkotmánnyal. A román tankerületi főigazgatók is erre hivatkozva nem akarták a "hatalmukat" csökkentő magyar tanfelügyelők létjogosultságát elismerni.^{xxiv}) A két tankerületi főigazgatóság mellett tovább működött az 1944 őszién Eszék-Erdélyben létrejött 11 megyei tanfelügyelőség is. A magyar oktatásügy minisztériumi képviselete végül 1946 őszién vált lehetővé, amikor Felszeghy Ödönt, a Bolyai Tudományegyetem professzorát kinevezték a nemzetnevelésügyi minisztériumba, *a kisebbségi nyelveken történő oktatás vezértitkárává*.^{xxv}

Az önálló magyar tanügyigazgatás mellett az autonómia másik lényeges eleme a *saját tankönyv és külön tanterv* volt. Mindkettő esetében *rögtönzésekről, esetlegességekről* beszélhetünk. A "reakciós" Horthy-rendszer tankönyveit természetesen nem lehetett

használni. Ez elsősorban az olyan "ideológikus" tantárgyak tankönyveire vonatkozott, mint az irodalom, történelem, és földrajz. Az 1945/46-os tanévtől kihagyták az oktatásból mindazokat az irodalmi személyiségeket, akikre rá lehetett húzni, hogy "reakciósok, a Horthy-rendszer támogatói voltak" stb. A természettudományos tárgyakkal kevesebb "gond" volt, ebben az esetben a magyarországi tankönyvek használata fölött a felettes hatóságok is szemet hunytak. A tankönyvek égető hiányát részben a különböző *magánkiadványok* (Puskás Lajos, Xantus János és mások) igyekeztek pótolni. 1946. április elején az MNSz keretén belül megalakult – az "ideológiailag megbízható" Gaál Gábor vezetésével – a *Magyar Tankönyv Bizottság*, amely elkezdte kidolgoztatni az új, "demokratikus szellemű" tankönyveket. A munkaközösségekben a legjobb szakemberek vettek részt, aminek köszönhetően 1946–47-ben sorra jelentek meg az ABC-s könyvek, nyelvtan, földrajz, történelem, mennyiségtan stb. könyvek. 1947-ben megkezdődött a *román tankönyvek magyarra fordítása* is (pl. Mihai Roller Románia történelme). Mindezen erőfeszítések ellenére a tanügyi reformig a *tankönyvhiányt nem sikerült főlészámolni*.

A román közigazgatás visszatérése után az észak-erdélyi magyar iskolák *tanterve* is megváltozott. (Addig a Horthy-rendszer "demokratizált" tanterve volt érvényben.) A nemzetnevelésügyi miniszter az 1945 szeptember 20-i rendeletében ideiglenes tanmenetet adott ki. Ennek következtében a középiskolákban a klasszikus nyelvek mellett a német helyét sok helyen ismét a francia vette át. Az 1945/1946-os tanév elejétől nagyobb óraszámban tanították a román nyelvet és irodalmat és románul kellett tanulni az ún. "nemzeti tantárgyakat" is, azonban az 1945 decemberi bukaresti tárgyalásokat követően Ștefan Voitec miniszter 1946. március 13-án megjelent 39.326. sz. rendeletével megengedte, hogy ezeket a tárgyakat is magyarul lehessen tanítani, illetve tanulni, a román nyelv kötelező tanulásának idejét pedig kitolták az elemi iskolák harmadik évére; egy másik "közérzetjavító" intézkedésével pedig engedélyezte, hogy 1945 nyarától minden magyar diák az *anyanyelvén érettségizhetett*, függetlenül attól, hogy egyházi, vagy állami iskolában végezte a tanulmányait.

Abban a küzdelemben, amely a *magyar tanügyi autonómia kiteljesedéséért* és a magyar nyelvű iskolai hálózat kiszélesítéséért folyt, az erdélyi magyar egyházak vezetői, szakemberei csakúgy kivették a részüket, mint a baloldal (a Magyar Népi Szövetség és a magyar szociáldemokraták) politikusai, szakértői.^{xxvi} Az MNSz keretén belül megalakították az Országos Tanügyi Bizottságot, amelyben együtt dolgoztak – felekezeti és világnézeti különbségre való tekintet nélkül – az oktatásügy legjobb szakértői (mint például Felszeghy Ödön, Hadházy Sándor, Bodor András, Jenei Dezső, Szentmiklósi Ferenc, Boga Alajos és Simó Géza). A különböző delegációk rendszeresen járták a bukaresti minisztériumokat, hogy a magyar oktatásügy érdekében "lobbizzanak" – és amint azt az elért eredmények is mutatják, sokszor nem is hiába "kilincseltek" a különböző hivatalokban.

A legkardinálisabb kérdésben, az *oktatási autonómia* jogi megszilárdításában, *törvényesítésében* azonban a magyar politikai vezetés nem tudott eredményt elérni. Hiába dolgoztak ki a magyar szakemberek még 1945 augusztusában egy – a nemzetnevelésügyi minisztérium tervezetén alapuló – *nemzetiségi oktatási törvénytervezetet*, mert azt végül a minisztérium jogügyi osztálya "kedvezőtlenül véleményezte".^{xxvii} A törvény elfogadását a későbbiekben is rendszeresen sürgették. Az MNSz 1947. április 16–18-i országos tanügyi értekezletén Felszeghy Ödön már azzal biztatta a résztvevőket, hogy végre kilátás van a tervezet parlamentbeli elfogadtatására. Végül erre még sem került sor, valószínűleg azért, mert ekkor már a "tanügyi reformon" dolgoztak az illetékesek. Mindezek miatt a magyar oktatási autonómia mindvégig a *jogi provizorátus* bizonytalanságai közepette létezett.

A különböző nehézségek ellenére a békeszerződés aláírásáig a magyar tannyelvű elemi, közép- és felsőfokú oktatási intézményeknek olyan széleskörű hálózata jött létre, amely azóta is egyedülálló a magyar kisebbség 1918 utáni történelmében. Az MNSz vezetői által 1946 tavaszán meghirdetett "Minden magyar gyermeket magyar iskolába!" – jelszavának megfelelően *ebben a néhány évben – a korabeli sajtó tanúsága szerint – a magyar tanulók 100 százaléka az anyanyelvén tanulhatott*. A fejlődés elsősorban Dél-Erdélyben volt látványos, hiszen itt sok helyen a nulláról indult a magyar iskolahálózat kiépítése. [Lásd az 1. táblázatot.]

Az alsófokú képzés hálózata 1946-ban bővült jelentősen tovább. A március 30-án megjelent nemzetnevelésügyi miniszteri rendelet felállította az ún. egységes gimnáziumokat. (Ez az iskolatípus az elemi iskolai képzés volt hivatott kiegészíteni, ahol V.–VII. évfolyamokon folyt az oktatás. Részben a már meglévő állami, vagy egyházi líceumok keretén belül hozták létre őket, részben önálló intézmények voltak.) Egy augusztus 3-i rendeletnek köszönhetően több olyan kisebb településen nyílt lehetőség a magasabb szintű oktatásra, ahol addig csak négyosztályos elemi volt. (Pl.: Parajd, Lövete, Oklánd, Vargyas

stb.) Kezdetben csak 37 első osztály indult a magyar egységes gimnáziumokban^{xxviii}, ám az új iskolatípus folyamatosan bővült, míg az 1946/47-es tanév végén már 75 oktatási egységben 6.870 gyerek tanult magyar nyelven.^{xxix}

A magyar nyelvű elemi és középfokú oktatás szerkezetén az *első változást* az 1947. október 3-i 235.558. sz. nemzetnevelésügyi miniszteri rendelet hajtotta végre. Ez – a költségvetés nehéz helyzetére hivatkozva – *megszüntette* az egy évvel korábban létrehozott *egységes gimnáziumok egy részét*, az egyházi iskolák egy hányadától pedig *megvonta a költségvetési támogatást*, ezen kívül elbocsájtották a tanügy alkalmazottainak 30 százalékát. A létszámleépítés azonban korántsem volt olyan tragikus a magyar oktatásra nézve, mivel a státusok jó része betöltetlen, vagy „fantom-állás” volt.^{xxx} Ezen kívül a magyar nyelvű oktatásban valóban túltengő elméleti jellegű képzést korrigálandó, több magyar állami – és most még az egyházi vezetőségek beleegyezésével – néhány egyházi középfokú elméleti líceumot gyakorlati képzést nyújtó intézetté alakítottak át.

Átmeneti sikerek a magyar nyelvű felsőoktatás területén

A magyar felsőfokú oktatásban is több pozitív fejlemény történt 1945 után, bár kezdetben úgy tűnt, hogy még a kolozsvári önálló magyar egyetem sorsa is végképp megpecsételődik. A magyar egyetem kérdését ugyanis Bukarestben akként vélték „megoldani”, hogy bár az 1945. május 28-án kelt 407. sz. királyi törvényrendelettel megalapították a *Magyar Tannyelvű Állami Tudományegyetemet (Universitatea cu limba de predare maghiare din Cluj)*, csakhogy ezzel párhuzamosan – a 406. sz. törvény értelmében – *vissza kellett szolgáltatni a volt Ferenc József Tudományegyetem mind az 52 épületét* a Nagyszebenből visszatérő I. Ferdinánd Tudományegyetemnek, emiatt viszont az újonnan alapított magyar egyetem orvosi és természettudományi karai megfelelő épületek nélkül maradtak. A problémát végül is hosszas tárgyalások után oly módon „rendezték”, hogy az orvosi kar kényszerűen Marosvásárhelyre költözött, az ottani, üresen álló hadapródiskola épületébe. (Az egykorú szakemberek és politikusok egy része világosan látta, hogy a magyar orvosi kar kérdésében azért nem lehet kompromisszumos megoldást találni, mert egyrészt a román orvosprofesszori kar nem hajlandó megtérni maga mellett a magyar konkurrenciát, másrészt az orvosi kar és vele a klinikák „birtoklása” szimbolizálta legjobban, hogy „kié” az egyetem.)

Az orvosi kar Marosvásárhelyre történő költözése után hosszú hónapok erőfeszítéseképpen a *magyar nyelvű orvosi képzés helyzete úgy-ahogy elrendeződött*^{xxxi}, a gyógyszerészképzés problémája azonban továbbra is megoldatlan maradt. (Gyógyszerészeket a harmincas évek közepétől kizárólag Bukarestben képeztek, majd 1940 szeptembere után a Ferenc József Tudományegyetemen a természettudományi kar keretén belül folyt gyógyszerészképzés.) Bár az 1945. december 15-i, 350.670. sz. nemzetnevelésügyi miniszteri rendelet engedélyezte, hogy a Bolyai természettudományi karának keretében megszervezzék a gyógyszerészképzést. Csakhogy valószínűleg a krónikus pénzhány miatt az oktatás teljes kiépítésére nem került sor, emiatt pedig a harmad- negyedéves gyógyszerész hallgatók egy része Budapesten volt kénytelen tovább tanulni. 1947 őszén Voitec engedélyezte, hogy a Bolyai Tudományegyetem is hozzájárasson most már az orvostudományi karon a gyógyszerészképzés *megszervezéséhez*, azonban ennek ellenére a kérdés a megnyugtató rendezéséig még majd’ másfél év telt el.^{xxxii}

Az 1945. decemberétől Bolyai János nevét viselő magyar tudományegyetem 4 karral (bölcészeti-, természettudományi, jog- és közgazdasági, orvosi) és 77 tanszékkal rendelkezett. Az egyetem számára az 1945–1947 közötti periódus egyértelműen az *intézményépítés, a gyarapodás éveit* jelentette. Az 1946/47-es tanévben már több mint 2.000 hallgatóval rendelkező egyetemen a színvonalas oktatást a mintegy harminc-harminchárom magyarországi professzor biztosította. (A magyarországi vendégtanárok tanévenként változó számát 1948-ig még kiegészítette mintegy 150–200, szintén magyar állampolgárságú oktató és műszaki segédzsemezélyzet is.) A magyarországi professzorok mellett igyekeztek „helyi”, megfelelően képzett, tudományos múlttal rendelkező szakembereket is bevonni az oktatásba. (Így került 1945–46 folyamán a magyar egyetemre például a természettudományi karon Incze Andor, a bölcészettudományi karon Jakó Zsigmond, vagy az orvostudományi karon Lőrincz Ernő András.) A *kommunista párt hatalmát* azért jól mutatja az a tény, hogy olyan oktatók is bekerülhettek az egyetemre, akik *semmilyen komolyabb tudományos, vagy szakmai teljesítményt nem tudtak felmutatni*, egyedüli érdemük a „marxista eszmékkel való felvérteztség” és a párhűség volt. (Többek között így került az egyetemre Jordáky Lajos és Demeter János.)

Az oktatói tevékenység mellett az egyetemen folyó tudományos kutatásnak biztosított kezdetben keretet – a még 1941-ben létrehozott, és 1945 őszén a Bolyai Tudományegyetemhez csatolt – *Erdélyi Tudományos Intézet*, amelynek a tényleges irányítását

dr. György Lajos igazgató és dr. Juhász Lajos aligazgató végezték. (Munkatársai jórészt az egyetem padjaiból kikerült fiatal kutatók: Markos András, Imreh István és mások voltak.) Az Intézet 1945–47 között több színvonalas kiadványt adott ki, azonban a Kelemen Lajos 70. születésnapjára összeállított emlékkönyv már nem jelenhetett meg. 1947-ben sajtókampány indult az Intézet igazgatója, dr. György Lajos ellen. Az 1948-as évben már csak vegetáló intézmény az év végén *megszűnt*. (Az intézetet *nem rendeleti úton számolták fel*, hanem lassan *elsorvasztották*.^{xxxiii})

Az új egyetem életében az első *negatív változás* 1947 őszén következett el, amikor *nyugdíjaztak, vagy elbocsájtottak* több, nagy tekintélyű (de a polgári demokrácia híveként számon tartott) professzort: György Lajost, Balogh Ernőt, Tavaszgy Sándort és másokat, valamint – részben az ország nehéz költségvetési helyzetére hivatkozva – *"komprimálták"* ("leépítették") többek között Jordáky Lajost, a szociológia, Venczel Józsefet a statisztika és Lőrincz Ernő Andrást a szülész- nőgyógyászat professzorait. Az előbbi kettőnek még a tanszékeiket is megszüntették.^{xxxiv}

A magyar nyelvű művészképzést az 1946. április 9-i 276. sz. törvényrendelettel létrehozott önálló *Magyar Zene- és Színművészeti Főiskola* (Conservatorul Maghiar de Muzica și Arta Dramatic din Cluj) biztosította. (Ebben az esetben az oktatást sikerült *"helyi erővel"* megoldani. Olyan neves művészek oktattak az intézetben, mint Eisekovits Miksa, Poór Lili, Márkos Albert és mások.)

A *magyar nyelvű műszaki és agrármérnökképzés* problémája hosszas viták, alkudozások után 1947-ben, illetve 1948-ban rendeződött. A párizsi békeszerződés aláírása után, az addig elsősorban *külpolitikai okok* miatt folytatott *"magyar-barát"* politika megváltozását az is egyértelműen jelezte, hogy a kormány korábbi ígéretei ellenére *mégsem önálló intézeteket állított fel*, hanem csak a meglévő kolozsvári román főiskolákon hozott létre magyar *tagozatokat*. A *Villamos- és Gépipari Almérnöki Intézet magyar tagozatán* 1947. márciusában kezdődött meg az oktatás, majd amikor 1948. végén átszervezték a kolozsvári műszaki felsőoktatást is, és létrehozták a Mechanikai Intézetet, ott tovább folytatódott a magyar nyelvű oktatás. A *Mezőgazdasági Főiskolán* azonban csak az 1948. őszi felsőoktatási reform tette lehetővé a magyar tagozat felállítását.

Az eddig megelmitett világi felsőfokú oktatási intézményeik mellett nem felejtkezhetünk el arról sem, hogy *az egyházak* is rendelkeztek felsőfokú, *főiskolai jellegű intézményekkel*. A római katolikusok a gyulafehérvári *Hittudományi Főiskolán*, valamint a szatmárnémeti, nagyváradi és temesvári *szemináriumokon*, a reformátusok a kolozsvári *Református Theológiai Fakultáson*,^{xxxv} míg az unitáriusok az önálló *Theológiai Akadémián* folytattak lelkészképzést. (A magyar evangélikusok a református teológián tanultak.) Az oktatás nyelve természetesen a magyar volt, és a teológiák belső életébe az 1948. augusztus 4-i *"kultusz"* törvény megjelenéséig az állam nem szólt bele.

Az RKP és RSzDP *"egyesülése"* 1948 februárjában lehetővé tette a kommunista egyeduralom megteremtését, az ország sztálini típusú uralmi rendszerének létrehozását. Ennek a folyamatnak volt az egyik állomása az *új alkotmány* elfogadása (1948. április 13.). Ennek a 24. §-a kijelentette, hogy: *"A Román Népköztársaság biztosítja az együttélő nemzetiségek számára... az anyanyelvű oktatás minden fokozatban való megszervezését. A román nyelv és irodalom tanítása minden fokú iskolában kötelező."* A 27. § pedig leszögezte: *"Egyetlen vallásfelekezet, vallásos társulat, vagy közösség sem nyithat vagy tarthat fenn általános jellegű tanintézetet, csak a vallásgyakorlat személyzetét kiképző különleges iskolákat; ezek állami ellenőrzés alatt állnak."*^{xxxvi} (A kiemelés tőlünk, V. G.) Ez a rendelkezés egyértelmű volt azzal, hogy *hamarosan államosítani fogják az egyházi iskolákat*. (Részben ezzel függhet össze az is, hogy áprilistól a nemzetnevelésügyi minisztériumban a nemzeti kisebbségek nyelvén folyó oktatás problémájával sem Felszeghy Ödön, a fölkészült szakember, egyetemi tanár hanem a bukaresti születésű kommunista politikus, Cziko Lőrinc foglalkozott.)

A szovjet típusú alkotmány megszavazásával lezárult egy korszak. Az elkövetkező tíz év többek között a *"lenini-sztálini nemzetiségpolitika"* jegyében telt el és *átmenetet képvisel* a Petru Groza nevével fémjelzett – *jogkiterjesztő, intézményépítő* – magyarságpolitika, valamint az ötvenes évek végétől, hatvanas évek elejétől egyre jobban megerősödő, a két világháború közötti kisebbségpolitika számos elemét, eszmeiségét átvevő, *nyíltan asszimilációs politika* között.

II. rész: 1948–1965

Az 1948-as "tanügyi reform"

Az 1948. augusztus 3–i 175. számú "tanügyi reform" törvény az egész romániai oktatásügy számára új korszakot jelentett, de a magyar nyelvű oktatás szempontjából külön döntő jelentőséggel bír, ugyanis a törvény *megszüntette* az addig *egyházi kézben lévő* – olykor három–négy száz éves –, *elemi- és középiskolákat*. (1. szakasz) A három római katolikus egyházmegyének összesen 468; a két református egyházkerületnek 531; az unitárius egyháznak 34; a magyar evangélikus egyháznak 8 oktatási intézményét államosították.^{xxxvii} (A magyar felekezeti iskolák jelentőségét mutatja az a tény, hogy az 1947/48-as tanévben az összes magyar tannyelvű elemi iskolák diákjainak 45 százaléka; a főgimnáziumok tanulóinak 75 százaléka; a tanító és óvónő képzők tanulóinak pedig 56 százaléka járt az egyházak, vagy különböző rendek tulajdonában lévő intézménybe.^{xxxviii})

Az egyházi iskolák megszüntetésén túl a törvény *felszámolta* az addig épp hogy csak megtúrt – és 1947 után egyre szimbólikusabbá váló – *oktatási autonómiát* is. ("Természetesen" megszűnt az addig létező – bár 1945 után ugyancsak egyre névlegesebbé váló – egyetemi autonómia is.)

Szeptember 1-ével megszűntek az önálló magyar tankerületek; magyar tanfelügyelők továbbra is maradtak, de a későbbiekben számuk egyre csökkent. (A magyar tanfelügyelők számának alakulásáról nem rendelkezünk statisztikai adatokkal, de úgy gondoljuk, hogy amint 1952 után elkezdődött az államapparátus "zsidótlánítása" és "magyartalanítása", a tanügyigazgatás magyar nemzetiségű alkalmazottainak száma és arányai is minden bizonnyal lecsökkent.)

A tankönyveket "egységesítették", ami a kisebbség sajátos szempontjait figyelmen kívül hagyó, országosan "egységesített" tankönyvek megjelenését jelentette; az addigi tananyagot a románhoz igazították, *megígérve*, hogy "a nemzetiségi iskolák tananyagának összeállításánál figyelembe veszik a sajátosságokat." (6. szakasz.)

Az elemi iskola négyosztályos volt, kötelező, de ingyenes. (A közép- és felsőfokú oktatás esetén tandíjat kellett fizetni, aminek az összegét nem mindig a szülő anyagi helyzete, hanem "származása", az elmúlt rendszerben betöltött társadalmi helyzete szabta meg.) A IV. osztály után most az addig a magyarországi oktatásból "örökölt" négyosztályos helyett *három osztályos gimnáziumot* vezettek be (V–VII. osztályok).

A törvény a középfokú oktatás idejét négy évben szabta meg, és négy iskolatípust hozott létre: a) líceumok, b) pedagógiai iskolák, c) technikai iskolák, d) szakmai iskolák. Az első két típus iskolái a közoktatásügyi minisztérium, a másik kettő pedig a különböző szakminisztériumok (egészségügyi, bányászati stb.) igazgatása alá tartoztak. A törvény 31. szakasz lehetővé tette, hogy "Az ország sürgős társadalmi és gazdasági szükségleteinek fedezésére" lerövidítsék a középfokú oktatás idejét három évre. (Ez tette lehetővé, hogy 1951-ben *lecsökkentsék a líceumi oktatást 3 évre – ami által az oktatás néhány évig csak tíz tanévre terjedt ki.*) Végül pedig három évi átmeneti "engedményt" után a nemzeti kisebbségek gyermekeinek ismét már az első évben kötelezővé vált a román nyelv tanulása. (A IV. évtől kötelezővé tették az orosz nyelv oktatását is. (Az orosz nyelv kötelező tanulását a Szovjetuniótól való fokozatos eltávolodás egyik kísérőjelenségeként 1963-ban szüntették meg.)

A tudományegyetemek az oktatásügyi minisztérium, míg a különböző profilú felsőfokú oktatási intézetek (főiskolák) a különböző szakminisztériumok felügyelete és irányítása alá tartoztak. Az egyetemek diáklétszámát minden évben – "az ország szükségleteinek megfelelően" – a minisztertanács (!) állapította meg. (Ez a totális központosítás a későbbiekben nagyban megkönnyítette Bukarest számára, hogy a magyar egyetemi hallgatók számát egyre csökkentse.)

Az 1948-as "tanügyi reform" után a romániai iskolarendszer – egyébként is hagyományos – *etatista jellege, túlközpontosítottsága tovább nőtt* és hasonlatossá vált a többi kelet-európai "népi demokratikus" ország oktatási rendszeréhez.

A magyar oktatás helyzete a "klasszikus sztálinizmus" Romániájában (1948–1955)

Intézményi változások a magyar nyelvű felsőoktatásban

A "reformtörvény" megjelenésének másnapján, augusztus 4-én kiadták a 177. számú "kultusz" törvényt. Ez *minden egyháznak egy papnevelő intézetet engedélyezett*, ezért a római

katolikus egyház esetében *csak a gyulafehérvári szeminárium* maradhatott fenn a továbbiakban. (Nem csak a temesvári, vagy a szatmárnémeti, hanem a bukaresti és a iași-i szemináriumok is megszűntek.) 1948. november 15-én a bukaresti hatóságok nyomására "egyesültek" a református és az unitárius teológiák és megalakult az *Egyetemi Fokú Egységes Protestáns Teológiai Intézet*. Ez a Bukarestből "levezényelt" egyesülés feltehetően azt a célt szolgálta, hogy a lelkészképzés fölötti állami ellenőrzés ezáltal is hatékonyabbá váljék.

A felsőfokú oktatásban az 1948. október 26-án megjelent, – az egykorú sajtóban, vagy bukaresti követségi jelentésekben "felsőoktatási törvénynek" titulált – 263.327. számú *közoktatásügyi miniszteri rendelet* hozott jelentős változásokat. Ezzel – szovjet mintára – az egész országban "leválasztották" a tudományegyetemek orvosi karait és létrehozták az önálló orvosi egyetemeket. Így jött létre a Bolyai Tudományegyetem orvosi karából is a *marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Intézet (Institutul medico-farmaceutic, cu limba de predare maghiară din Tg. Mureș)*. Az 1948 októberi "felsőoktatási törvény" előkészítése kapcsán a közoktatásügyi minisztériumban felmerült az a terv, hogy a *Bolyai Tudományegyetemen megszüntessék a közgazdászképzést, Marosvásárhelyen pedig még se engedélyezzék a gyógyszerészkar felállítását*. Bár ezeknek az elképzeléseknek a megvalósítását a két magyar egyetem vezetőségének sikerült megakadályoznia, ám Marosvásárhely nem kapta meg a doktori fokozat megadásának a jogát. Egy év szívós tárgyalásaira, alkudozására volt szükség ahhoz, hogy a magyar egyetem egyenrangú legyen a többi román orvosi egyetemmel.^{xxxix} Az október 26-i rendelet szerint végül az Orvosi és Gyógyszerészeti Intézet általános orvosi, gyermekgyógyászati, gyógyszerészeti, közegészségtani és fogászati karokkal jött létre. (Az 1950/51-es tanévben 927 hallgatója volt az intézetnek.)

Az október 26-i rendelet a Bolyai Tudományegyetemet is átszervezte: ekkor állították fel a pedagógiai és pszichológiai kart 2 tanszékkal; a filozófiai kart 4 tanszékkal; a filológiai kart 5 tanszékkal; történelem–földrajz kart 7 tanszékkal; a természettudományi kart, 8 tanszékkal; a matematikai és fizikai kart, 10 tanszékkal; a kémiai kart 5 tanszékkal; és a közgazdaság-, jog- és közigazgatástudományi kart 18 tanszékkal. Az 1950/51-es tanévben 1.418 hallgatója volt az egyetemnek.^{xl} A magyar tudományegyetem azonban nem sokáig maradt ilyen szervezeti keretek között, mert 1950-ben megszüntették a pedagógiai és pszichológiai, valamint a filozófiai kart.

A szervezeti változások mellett legalább ilyen fontos volt az oktatói karban lezajlott *személyi változások* is. A polgári demokrácia értékrendjéhez kötődő, nagy tekintélyű professzorok 1947 őszi nyugdíjazása után, 1948 őszén *a magyar állampolgársággal rendelkező oktatók nagy többségének nem újították meg a szerződését*. Bár még néhányan (László Gyula, Incze Miklós, Entz Géza) az 1948/49-es tanévben is Kolozsváron maradhattak, már sejteni lehetett, hogy a professzorok kolozsvári működése hamarosan véget ér. (Marosvásárhelyről az utolsó professzorok – Miskolczy Dezső kivételével – 1953-ban voltak kénytelenek távozni Magyarországra. Az orvosprofesszorok valószínűleg azért maradhattak tovább, mert a jó gyógyító szakemberekre a román államnak is szüksége volt, és maga az orvostudomány is "veszélytelenebb" diszciplína volt ideológiailag, mint például a történelem, vagy a néprajz.)

Az új – életkorukat tekintve igen fiatal, huszas-harmincas éveikben járó – "egyetemi káderek" származásukat tekintve három kategóriába sorolhatóak: egy részük a *középiskolákból* került az egyetemre. (A romániai magyar társadalomnak – ekkor még meglévő – aránylag gazdag értelmiségi-szellemi tartalékát mutatja az a tény, hogy a középiskolai tanárokból egyetemi oktatóvá kinevezettek legnagyobb része az elkövetkező években/évtizedekben megállta a helyét, és komoly tudományos tevékenységet mutatott fel, mint például Bodor András, Csetri Elek, Márton Gyula és mások.) Az új személyzeti tagok másik kategóriáját azok az oktatók alkották, akiket a *politikai, írói múltjuk miatt* neveztek ki oktatónak a magyar egyetemre. (Bányai László, Csehi Gyula, Nagy István, Erdélyi László és mások.) Ezeknek a személyeknek a kiválasztásánál már *fontosabb volt az ideológiai, mint a szakmai felkészültség*. Az egyetemi oktatásba 1948 után bekerültek harmadik kategóriáját azok alkották, akik vagy frissen végzetek, vagy még csak *harmad-negyed éves hallgatók* voltak, akiket tanársegédi megbízással gyakornoknak neveztek ki, és akik később az egyetem professzorai lettek, mint például Tóth Sándor, Kallós Miklós és mások.^{xli}

A magyarországi professzorok (kényszerű) távozását követően – már az "osztályharc fokozódása" közepette – a magyarországi Rajk-per romániai visszhangja képpen 1949. november 3-án a Securitate letartóztatta dr. Csögör Lajost, a marosvásárhelyi orvosi egyetem, és Balogh Edgárt, a Bolyai Tudományegyetem rektorait, majd 1952 augusztus 30-án Demeter Jánost, a jog- és közgazdaságtudományi kar dékánját, az egy évvel korábban szabadon

engedett Balogh Edgárt, valamint Jordáky Lajost, a Bolyairól még 1947-ben elbocsájtott szociológia professzort.

1952 őszén újabb nagyarányú "tisztoztatás" zajlott a Bolyai egyetemen is. Szeptemberben eltávolították a Bolyai Tudományegyetemről a "régiből megmaradt szakemberei közül Jakó Zsigmondot, Szabó T. Attilát, valamint az ideológiailag megbízható "ifjú káderek" egy részét, többek között Benkő Samut és Hajós Józsefet. A fanatikus sztálinista Nagy István rektort pedig ekkor Bányai László "váltotta" fel. (Az eltávolítottak nagy része 1–2 év múlva visszakerülhetett az egyetemre.)

Nem csak a Bolyai Tudományegyetemen folyt ekkor "tisztoztatás", hanem a Protestáns Teológián is. 1949-ben a legtekintélyesebb professzorokat, Tavasz Sándort, Gönczy Lajost, id. Nagy Gézá és Imre Lajost eltávolították ("kényszernyugdíjazták").

Az 1946-ban létrehozott kolozsvári Magyar Zene- és Színművészeti Intézet helyett a már említett október 26-i rendelet felállította az önálló *Magyar Művészeti Intézetet* (Institutul de artă din Cluj, cu limba de predare maghiară) zenei, színművészeti és képzőművészeti karokkal. (A zeneművészeti karon olyan elismert zenetudósok oktattak, mint Jagamas János és Lakatos István, míg a színművészeti kar tanárai között találjuk ekkor Senkálzky Endrét, vagy Tessitori Nórát.) 1950-ben ismét átszervezték a művészképzést: ősszel – az elkövetkező évek gyakorlata szerint – egyesítették a magyar és román művészképzést és létrehozták a magyar- és román tagozatos *Ion Andreescu Képzőművészeti, Gheorghe Dima Zeneművészeti, és Szentgyörgyi István Színművészeti Intézeteket*. (A három intézetben az 1950/51-es tanévben összesen 174 magyar nemzetiségű diák tanult.) A *Képzőművészeti Intézet románosítása* már 1951 őszén elkezdődött, amikor a megszüntetett iasi-i képzőművészetről 100 román diákot Kolozsvárra vittek és ezzel ott 2/3-ra nőtt a román hallgatók aránya.^{xliii}

A magyar nyelvű agrármérnök képzés kérdése szintén az 1948. október 26-i rendelettel oldódott meg: ez ugyanis felállította az *Agrártudományi Intézet magyar tagozatát*, (Institutul agronomic din Cluj, facultatea agrotehnică cu limba de predare maghiară) ahol kezdetben 4, majd 5 éves mérnökképzés folyt.

Az ötvenes évek elején tovább folytatódtak Kolozsváron az intézményi "átszervezések": 1951. október 1-én beindult a kolozsvári *Jog- és Közgazdaságtudományi Főiskola*, amely a Bolyai Tudományegyetem jog- és közgazdaságtudományi, valamint a Babeş jogi karának összevonásával hoztak létre. Ekkor az immáron új intézmény Bástyá utcai épületéből ki kellett költöztetni a Pedagógiai Főiskolát, amely a Bolyai Tudományegyetem megmaradt épületeibe szorult. A Jog- és Közgazdasági Főiskola azonban nem volt hosszú életű, mivel 1953. augusztus 31-ével az önálló intézmény megszűnt. A kar azonban a Bástyá utcai épületét nem "vitte magával", mert azt a Mechanikai Intézet kapta meg, a jogi kar kénytelen volt a magyar egyetem már úgy is túlszűfolt Horea úti épületébe szorulni. (Természetesen a Babeş Tudományegyetem a "váláskor" vitte magával a saját épületét.) A Főiskola megszüntetése után négy évvel, 1957-ben a Bolyai Tudományegyetemen felszámolták a magyar közgazdász képzést.

A Magyar Autonóm Tartomány 1952-es felállítása után hamarosan kiderült, hogy ebből a bukaresti pártvezetés "*magyar kultúrgettőt*" akar csinálni. Ennek volt az egyik feltűnő jele, hogy a kolozsvári *Színművészeti Intézet magyar tagozatát*, mint önálló intézetet 1954. szeptemberi hatállyal a Magyar Autonóm Tartomány központjába *Marosvásárhelyre helyezték*, ami a magyar értelmiség körében nagy felháborodást váltott ki. (1954–55-ben már arról is "kósza hírek keringtek" Kolozsváron, hogy a Zeneművészeti Intézetet is Marosvásárhelyre költöztetik – ahol sem opera, sem filharmónia nem működött.^{xliiii})

A magyar kisebbséget *első veszteséget a műszaki oktatás terén érte*. Az előzményekhez tartozik, hogy a román illetékesek már a "tanügyi reform" felvetették a magyar tagozat megszüntetését. A Mechanikai Intézet (Institutul de mecanică din Cluj) 1948. decemberi felállítása után a megszünt Villamos és Gépipari Almérnöki Intézet magyar tagozatának az oktatói és hallgatói, valamint a Román Munkáspárt kolozsvári szervezete kérésére ekkor még a minisztérium lehetővé tette, hogy "kezdetben" az elméleti jellegű tantárgyakat magyar nyelven is előadják.^{xliiv} Az anyanyelvi oktatás további szélesítésére azonban már nem került sor, mivel a minisztérium nem járult hozzá a tantestület magyar oktatókkal történő bővítésére, ezért az 1948/49-es tanévben a 47 tantárgyból csak 9-et adta elő magyarul is.^{xliv} (Mindeközben a hivatalos kimutatásokban a Mechanikai Intézet is kéttagozatosként szerepelt.) Az oktatásügyi minisztériumban az ötvenes évek elején végül az az álláspont győzedelmeskedett, hogy az ipari vállalatok államosítása után "főlölesleges" a magyar nyelvű mechanikai oktatás. Ennek következtében az *1953–54-es tanévvel megszüntették a magyar tagozatot*.

Az alsó- és középfokú oktatás helyzete

Bár még 1948 után is nő az alsó és középfokú iskolák, vagy tagozatok száma, az országban végbemenő politikai folyamatok következtében *megváltozott az oktatás tartalma, minősége*. Az 1948-as "fordulat" után a kommunista párt vezetése az addigiakhoz képest is erőteljesebben avatkozott bele az oktatásba. Egyrészt az 1948-as "reform" után az addig a felekezeti oktatási intézményekben dolgozó, általában kiváló szakmai munkát végző pedagógusoknak csak egy részét vették át az államosított iskolákba és azoknak is nagy hányadát az ötvenes évek első felében "leépítették". A pótlásukra a "dolgozó osztályok" soraiból sebtében kiképzett, szakmailag sokszor hiányos felkészültségű, de ideológiailag maximálisan megbízható tanítók, tanárok kerültek az iskolák falai közé. Ez az általános folyamat természetesen a magyar kisebbség oktatási intézményeit is érintette.

Az ideológiai "agymosás", vagyis a "marxista-leninista politikai nevelés és oktatás" kiterjedt az oktatásügy minden szereplőjére, a tanulókra és pedagógusokra egyaránt. 1949. április végén – szovjet minták alapján – megalakították a *pionír (úttörő) szervezeteket* a 9–14 éves tanulók számára. (Erdélyben elsőként május 15-én Marosvásárhelyen már meg is alakultak az első pionírcsoportok.)^{xlvi} A pedagógusok rendszeresen részt vettek a különféle "ideológiai gyorstalpalókon", "marxista-leninista" tanfolyamokon. Mindezek mellett a különböző *aktuális kampányokon*, "mozgósításokon" is részt kellett vegyenek: tavaszi szántásra, őszi betakarításra történő mozgósítás, állatösszeírásokat elvégzése stb. Az erőszakos kollektivizálás két nagy hulláma (1948–52 és 1958–62) alatt a kollektívba (termelészövetkezethez) történő belépés melletti agitáció volt a fő feladat. (A pedagógusok kiszolgáltatottságát jól mutatja az alábbi, 1957-es utasítás, amelyet egy székelyföldi tanítónő kapott a tanfelügyelőségtől: "A holnapi naptól kezdve 15 napi fizetés nélküli szabadságot kapott, hogy ez idő alatt, hazamenve, győzze meg hozzátartozóit a társulásba való belépésre. Megérkezve haza, köteles jelentkezni a néptanács elnökénél, feladata befejezésével tőle igazolást kérni az eredményekről."^{xlvii}) A kollektivizálás melletti agitáción kívül az "antiklerikális kampányban" történő részvétel sem fokozta a pedagógusok népszerűségét. Az "iskolán kívüli munka" méreteire jellemző, hogy egy 1950-es oktatásügyi minisztériumi rendelet szerint a tanárok heti munkaideje 48 óra, amiből 30 órát (!) az iskolán kívüli tevékenységre kell fordítani.^{xlviii} A sokszor megalázó és népszerűtlen agitációs/propaganda-tevékenység mellett a párt *káderpolitikája* szintén megkeserítette, bizonytalanná tette a magyar pedagógusok életét is. A szülők "származásának" kutatása, a párthűség, az ideológiai elkötelezettség vizsgálata jellemezte az ötvenes éveket. A mindent elborító gyanakvás légköre sokszor szinte lehetetlenné tette a színvonalas oktatói/nevelői munkát.

A magyar nyelvű elemi és középfokú oktatás szempontjából az 1948. augusztus 3-i tanügyi reform után egyaránt voltak optimizmust és borulást sugalló események. A magyar tannyelvű elemi iskolák száma tovább gyarapodott és 2.200 fölé nőtt a számuk. *A középiskolák száma azonban jelentősen lecsökkent*: a tanügyi reformot követő tanévben 184 helyett csak 79 magyar tannyelvű középiskola működött, amiből azonban 24 tagozat volt. Ez a szám a következő tanévben, 1949/50-ban 106-ra nőtt, de a középiskolák majd' 40 százaléka tagozat volt. Ez a csökkenés főleg az *elméleti középiskolákat* sújtotta, amelyeknek éppen az értelmiségi utánpótlásban volt fontos szerepük: míg 1947-ben 64, döntő részben humán líceum/főgimnázium működött, addig ez a tanügyi reform után 22-re csökkent. [lásd a 2. sz. táblázatot] Olyan tradicionális magyar iskolavárosokban szűnt meg a magyar nyelvű elméleti képzés, mint Nagyenyed, Gyulafehérvár és Máramarosziget. Jellemző az is, hogy az ekkor még mindig mintegy 80 százalékban magyar lakosságú Marosvásárhelyen, vagy Szatmárnémetin ugyanannyi elméleti iskolája volt a románoknak, mint a magyaroknak. (Miközben például Gyulafehérváron megszűnt a magyar nyelvű középfokú oktatás, addig Bukarestben 1949 őszén új épületet kapott a volt református elemi iskola, – 1945 után Egységes Magyar Gimnázium – és létre hozták a 12 osztályos 5. sz. Matematika–Fizika Liceumot az ott élő magyar diaszpóra gyermekei számára.^{xlix})

1952-ben újabb alkotmányt született, melyben a nemzetiségi oktatásról szóló fejezet szinte szó szerinti ismétlése az 1948-as alkotmány passzusainak. (Az egyetlen lényeges változás az, hogy immár a "nemzetiségek" helyett a "nemzeti kisebbségek" kifejezést használják.) Az újabb alaptörvény létrehozta a székelyek–lakta területekből a Magyar Autonóm Tartományt. Bár a MAT természetesen semmiféle autonómiával nem rendelkezett, de az anyanyelvi oktatás a tartományban egyelőre megnyugtató helyzetben volt. Az 1952/53-as tanévben a tartományban 250 hétéosztályos elemiből 201 (80 százalék), a 12 középiskolából pedig 9 (75 százalék) volt magyar tannyelvű.^{li} (A magyar kisebbség aránya ekkor mintegy 77 százalékra tehető.) Egy másik adat szintén azt mutatja, hogy a magyar tannyelvű oktatási intézmények aránya nagyjából megfelelt a MAT-on belül élő magyar lakosság arányszámának. Az 1953/54-es tanévben például a 781 négy- és hétéosztályos elemi iskolák közül 569 (73

százalék) volt magyar tannyelvű. Ezzel szemben a tartomány székhelyen – bár a lakosság 75 százaléka volt magyar –, 22 magyar és 13 román tannyelvű középiskola működött.^{liii}

A Magyar Autonóm Tartomány létrehozása mellett a "lenini–sztálini nemzetiségi politika" másik megtestesítője a *moldvai csángó iskolák* létrehozása volt. 1947 végén Ștefan Voitec nemzetnevelésügyi miniszter elrendelte 4 magyar tannyelvű I–IV. osztályos elemi iskola felállítását Lészped, Klézse, Külső–Rekecsén és Újfalu (Ferdinánd) falvakban. Januárban már 824 beiratkozott gyermeket tanított 8 tanító. Az 1951/52-es tanévben a minisztérium statisztikái szerint csak Bákó tartományban már 38 csángók–lakta településen folyt magyar nyelvű oktatás. (A Iași tartománybeli nagy csángó településen, Szabófalván és a déli csángó falvakban, mint Ploskucén, Gajcsána, Magyarfalu nem jöhettek létre magyar iskolák, bár volt igény a magyar tanítóra.) A magyar tannyelvű I–IV. osztályok mellett magyar óvodákat is létesítettek. (1952/53-ban már 13 faluban működött magyar óvoda.) A *bákói pedagógiai líceumban* (tanítóképzőn) az 1952/53-as tanévben megnyílt a *magyar tagozat*, amelynek az lett volna a feladata, hogy a csángók közül kinevelje a magyar iskolák tanszemélyzetét. (Az első évben 31-en jártak a magyar tagozatra.)

A moldvai magyar iskolák azonban nem bizonyultak hosszú életűeknek. Miközben az ötvenes évek elején több csángó faluban még újabb és újabb magyar osztályokat szerveztek, 1949-ben Bogdánfalván már meg is szűnt a magyar nyelvű oktatás. 1953–55 között az iskolafelszámolás eredményeként az alig pár éves iskolák sorra szűntek meg. (1948–58 között mintegy 120 magyar tanító oktatott több–kevesebb ideig a moldvai csángók között.)

A *moldvai magyarság (csángók) történelmükben először magyar iskolákhoz juthattak*. Az erőszakos asszimiláció miatt azonban ekkor már csak kb. 100.000 csángó beszélt magyarul, ám a magyar iskolahálózat felállításával reális esély nyílt arra, hogy a nyelvvesztés folyamata idővel megálljon. A moldvai magyar nyelvű oktatás azonban rengeteg problémával küszködött. Az iskolaépületek nem egy helyen *oktatásra teljesen alkalmatlan, rossz épületekben* voltak. (A falu egyetlen iskolaépülete ugyanis a román nyelvű oktatást szolgálta.) Nagyon *hiányosan voltak ellátva iskolai felszereléssel, szemléltető eszközökkel*. Mindezek mellett *a tanítók egy része szakmailag gyenge felkészültségű volt, vagy gyenge román tudással rendelkezett*. (Pedig ez különösen fontos volt azon a vidéken, ahol az előrehaladott nyelvváltás miatt a tanulók szókincsének egy része már román volt.) Ezen problémák mellett ráadásul a nacionalista – "csángó janicsár" – katolikus papok és a román államapparátus helyi képviselői részéről egyre nagyobb nyomás nehezedett a szülőkre, hogy vegyék ki a gyermekeiket a magyar iskolákból.^{liiii}

A fenti eredmények után ötvenes évek elején sokaknak úgy tűnt, Romániában a kisebbségi kérdés már nem "kérdés". Ezt a (hamarosan tévesnek bizonyuló) vélekedést erősítette meg az RMP első titkára, Gheorghe Gheorghiu-Dej is, amikor 1953. januárjában kinyilvánította, hogy *a Román Népköztársaságban "megoldották a nemzeti kérdést"*.^{liiv}

A "nacionalista sztálinizmus" kisebbség- és oktatáspolitikája (1955–1965)

Románia azon országok közé tartozott, ahol a Szovjetunióból kiinduló desztalinizációs folyamat nem tudott gyökeret verni. A Moszkva által közép- és kelet-európai csatlósai számára biztosított *nagyobb önállóságot* a bukaresti vezetés arra használta ki, hogy kiépítse sajátos politikai rendszerét, mely *a sztálinizmust ötvözte a hagyományos román nacionalizmussal*. Mindennek előbb–utóbb a kisebbségpolitikában is meg lett a hatása: többek között a nemzeti kisebbségek nyelvén folyó oktatás lassú, fokozatos fős számolása. Először természetesen a szörványvidéken, a kis létszámú elemi iskolák számolták föl, vagy vonták össze a román osztályokkal. (Nem véletlen, hogy míg a gyarapodás éveiben a központilag irányított magyar sajtó diadalittasan számolt be a nemzetiségi iskolák gyarapodásáról, addig az ötvenes évek elejétől szinte semmilyen iskolastatisztikát nem közöltek az újságok hasábjain.)

Dej 1953. januári kijelentése, miszerint Romániában már "megoldották a nemzetiségi kérdést" nem azt jelentette elsősorban, hogy ezentúl nem bővülnek tovább a nemzetiségi oktatás keretei, hanem éppen ellenkezőleg: az ötvenes évek közepétől inkább a lehetőségek szűkítéséről volt szó. Első lépésként *a nemzetiségek nyelvén folyó szakoktatás felszámolására tettek kísérletet*: 1955. január 30-án a lapok közzé tették az RMP Központi Vezetésének és a minisztertanácsnak a határozatát a tanonciskolák, műszaki iskolák és mesteriskolák megszervezéséről. A határozatban *egy szó sincs a nemzeti kisebbségek nyelvén*

megszervezendő műszaki iskolákról. (Ebben az évben mindössze 6 magyar tannyelvű technikumban folyt oktatás.)

1955 őszén a magyar nyelvű felsőoktatást újabb veszteség éri: *nem hirdetnek felvételit a Mezőgazdaságtudományi Intézet magyar tagozatára* – akár csak egy évvel később. A cél ekkor is ugyan az, mint a Mechanikai Intézet esetében: a magyar nyelvű szakképzés felszámolása. Ez természetesen széleskörű felháborodást váltott ki a magyar értelmiségiek soraiban, és csak tovább fokozta a meglévő elégedetlenséget. (1956 nyarán – a börtönéből egy jó évvel korábban szabadult – Jordáky Lajos úgy tudta, hogy: "A Mezőgazdasági Akadémia magyar tagozatát a leninizmusra való hivatkozással zárták be. A Központi Bizottság szerint a felsőiskolai szakoktatás természetszerűen csak az állam hivatalos nyelvén engedhető meg."^{lv})

Ezekkel a negatív intézkedésekkel párhuzamosan – mintegy a román pártvezetés taktikázását mutatva – 1955. májusában nagyszabású évfordulós ünnepségekre: a *Bolyai Tudományegyetem 10 éves fennállásának megünneplésére* kerül sor Kolozsváron. Május 31-én az ünnepi, nyílt tanácsülésre bevonul az 1949-ben és 1952-ben letartóztatott négy professzor: Balogh Edgár, Csögör Lajos, Demeter János és Jordáky Lajos. Az ünnepségek kapcsán a tartományi magyar pártlapban, az Igazságban szalagcímen szerepel, hogy "A Bolyai Tudományegyetem – pártunk és kormányunk nemzetiségi politikájának nagyszerű műve."^{lvi} (Fél évtized sem telik el, és kiderül, hogy a Bolyai létrehozása nem "a párt nemzetiségpolitikájának nagyszerű műve", hanem politikai hiba volt...)

Amikor 1956 elején megkezdődtek az előkészületek a 11 éves oktatásra való visszatérésre, az "oktatás színvonalának emelését" megcélzó párthatározat tervezet vitája közben az is megfogalmazódott, hogy: "általánosítsák a vegyes iskolákat és osztályokat: *kötelező módon szervezzék meg*, hogy az V. osztálytól kezdve is legalább két párhuzamos osztály legyen a hétosztályos iskolákban; nyújtsanak lehetőséget ahhoz, hogy a *vegyes lakosságú helyiségekben* egységes, hétosztályos elemi iskolákat és középiskolákat létesítsenek *román tannyelvű tagozattal* vagy osztályokkal, és a *nemzeti kisebbségek nyelvén működő tagozatokkal* és osztályokkal."^{lvii} (Kiemelés tőlünk, V. G.) Végül az 1956. július 20-án megjelent, 1380. számú, "az általános oktatás megjavítását" célzó rendelet, amely *visszaállította az 1951-ben megszűnt 11 éves oktatást*: a három éves gimnáziumi osztály (V–VII. osztályok) után ismét négy éves középiskolákban lehetett tovább tanulni, ahol utolsó két évben (X–XI. osztályok) két irányba vált szét a képzés: reál és humán tagozatra. A rendeletbe azonban átvették a korábbi tervezetnek azt a passzusát is, amely előírja a vegyes – román és nemzetiségi tagozatos – oktatást megszervezését: "A több nemzetiségű vidékeken és helyiségekben román és kisebbségi tagozatokkal, illetve osztályokkal rendelkező iskolákat kell létesíteni." (Kiemelés tőlünk, V. G.) A kisebbségek felháborodását csillapítandó, viszont a határozat az 1948-as reform előírásával szemben csak *a második évtől vezette be a román nyelv tanítását* a nemzetiségi iskolákban. Nyáron néhány erdélyi városban (pl. Szilágysomlyó, Székelykeresztúr Bánffyhungyad stb.) – tagozati szinten – visszaállították az 1948-ban megszüntett elméleti oktatást. Ősszel pedig Szászrégenben, Szecselevárosban (Négyfalu) és Székelyhídon – kéttagozatos – középiskolák nyithatták meg kapuikat. Engedélyezték a *bákói és lészpedi magyar tannyelvű V. osztályokat beindítását* is. Augusztus végén a minisztérium – hosszas tárgyalások után – ismét engedményekre kényszerült: a Bolyai Tudományegyetem esetében visszaállították az előző évi felvételi keretszámokat, és néhány megszüntetett tudományterületet.^{lviii}

A fenti "kedvezmények" mellett azonban az 1956-os tanévvel elkezdődött a júniusi rendelet végrehajtása, vagyis a román és nemzetiségi tagozatos iskolák megszervezése. A magyar (valamint német, ukrán stb.) tannyelvű iskolák "romanizálása" két módon történt: *a nemzetiségi és a román iskolák összevonásával*, valamint úgy, hogy ahol csak kisebbségi nyelven történő oktatás folyt, ott román tagozatot hoztak létre. A következmények "látványosak" voltak: míg az 1955/56-os tanévben 1.022 I–IV. osztályos magyar tannyelvű elemi iskola mellett mindössze 38 tagozat működött, addig a következő tanévben a az önálló magyar elemi iskolák száma lecsökkent 940-re, a tagozatok száma pedig 163-ra ugrott.) A hétosztályos iskolák esetében is megháromszorozódott (10-ről 33-ra nőtt) a tagozatok száma, a líceumok esetében pedig – ahol már 1955-ben is a magyar iskolák majd' fele volt tagozatos, 1956 őszén már meghaladta a tagozatok száma (62) a "tisztá" magyar tannyelvű líceumok számát (43). *A legdrasztikusabb változás* – a hivatalos statisztika szerint – *a pedagógiai líceumok (tanítóképzők) terén történt*: amíg az 1955/56-os tanévben még 672 tanulóval 4 önálló líceum és 10 tagozat működött, addig 1956 őszén megszűnt az összes önálló magyar pedagógiai líceum és csupán 5 tagozaton tanítottak – mindössze 246 tanulót!^{lix} (Az országos statisztikai évkönyvből kiolvasható drámai változást megerősítik a Magyar Autonóm Tartomány 1960-as statisztikai évkönyvében található adatok is.) Ilyen nagyarányú csökkenés nem fordult elő egészen a nyolcvanas évek közepéig! Hogy pontosan mi történt,

mely iskolák és tagozatok szűntek meg, illetve az addig pedagógiai profilra járó tanulókkal mi történt, nem tudjuk.

Mindezek a fejlemények csak tovább növelték a magyar értelmiség soraiban az elégedetlenségét. Ezt érzékelve – az SZKP XX. kongresszust követően egyébként is elbizonytalanodott – bukaresti pártvezetés 1956 október első napjaiban Kolozsvárra küldte Miron Constantinescu közoktatásügyi minisztert és Fazekas Jánost az RMP Központi Vezetőségének titkárát, akik több megbeszélést folytattak prominens magyar értelmiségiekkel, magyar írók egy csoportjával. A felszólaló írók a sérelmek azonnali orvoslását követelték: magyar alminisztert az oktatásügyi minisztériumba; a mezőgazdasági főiskola magyar tagozatának és egyáltalán, a szakmai oktatás visszaállítását; kétnyelvű feliratokat a magyar városokban; végül a legradikálisabb követelés: *nemzetiségi érdekképviseleti szerv létrehozását*. (Ez utóbbi követelést egyetlen ember nem támogatta: Bányai László.^{lx})

Az egységes fellépés hatására a pártvezetés kénytelen volt a követelések egy részét teljesíteni. Ismét megjelentek a kétnyelvű feliratok Kolozsváron (hogy egy pár év múlva végleg eltűnjenek). Az oktatásügyi minisztérium keretén belül novemberben felállították a *Nemzetiségi Vezérfelügyelete* (élére kinevezve Bányai Lászlót, a Bolyai Tudományegyetem ősszel leváltott rektorát), ahol a magyar mellett német, szerb–horvát, szlovák, ukrán és jiddis nyelvű oktatás is kapott egy–egy főfelügyelőt. (Ekkor még az az elképzelés is felmerült, hogy a Mechanikai Intézet 1954-ben felszámolt magyar tagozatát Marosvásárhelyen állítsák újra fel.^{lxi}) A budapesti forradalom kirobbanása előtt, október 21-én a kolozsvári pártlapban, az Igazságban közlemény jelent meg, miszerint: "Az illetékes szakminisztériumok bürokratikus intézkedései miatt tavaly és tavalyelőtt a kolozsvári Mezőgazdaságtudományi Intézet magyar tagozatán megszüntették az első- és másodévet. Pártunk Központi Vezetősége felülvizsgálta a szakminisztériumok intézkedéseit és megállapította, hogy azok nem felelnek meg a párt nemzeti politikája szellemének... A Központi Vezetőség elhatározta a bürokratikus intézkedés azonnali megszüntetését..." Ennek következtében utólag – a tanév megkezdése után több héttel! – sebtiben felvételi vizsgákat tartottak, a másod évre pedig a Bolyai Tudományegyetemről rokon szakjairól "irányítottak át" diákokat. Még október 6-án, ugyancsak a kolozsvári Igazságban szerkesztőségi cikkben foglalkozott azzal, hogy a VIII. osztályokba történő felvételik során milyen magyarellen es diszkriminációk történtek, és közölték a visszaélésért felelős vezető leváltásának hírért.

Még mindig a "nagyelkűbb" kisebbségpolitika folytatásaként az 1956/1957-es tanév elején több magyar tannyelvű középiskola jeles magyar személyiségek neveit vehette föl: ekkor kapta a nevét a kolozsvári Brassai és az Ady, a szatmárnémeti Kölcsey, valamint a zilahi Ady Líceum. A Nemzetiségi Vezérfelügyelet határozata alapján 1957-től a *kisebbségi nyelven történő oktatáshoz elegendő volt, ha az V. osztályban 15 tanuló, a VI. és VII. osztályokban pedig 10 tanuló jelentkezett*. Újabb "engedmény" volt az is, hogy az 1957 június 26-i főiskolai reform engedélyezte a nemzeti kisebbségeknek, hogy *anyanyelvükön felvételizhessenek*. (Mindezeknek a pozitív intézkedéseknek az értékét erősen megkérdőjelezi, hogy a helyi pártszervek és a tanügyigazgatás sok esetben figyelmen kívül hagyták a fenti határozatokat.)

Az 1956-os magyarországi forradalom hatása

A magyarországi forradalmi eseményeknek a magyar értelmiség, – főleg az egyetemi ifjúság, és a középiskolások körében széleskörű visszhangja támadt: a budapesti hírek hatására a diákok is *jogokról, diákönkormányzatról* kezdtek beszélni és más egyéb "felelőtlen kijelentéseket" hangoztattak. A magyar értelmiség, egyetemisták, középiskolások "mozgolódásaiból", szervezkedéseiből Gheorghiu–Dej azt a következtetést vonhatta le, hogy az erdélyi magyar értelmiséget – különösen a diákságot – a magyarországi "ellenforradalom", valamint a "burzsoá nacionalizmus" – úgymond – "megfertőzte". (A budapesti pártvezetés is úgy értékelte utólag az eseményeket, hogy "a magyarországi ellenforradalmi eszmék jó talajra találtak az erdélyi magyarok egy részénél."^{lxii}) Az első titkár a Magyar Autonóm Tartomány 1956. decemberi pártkonferenciáján tartott expozéjában már a *romániai magyarság egészét a szocialista Románia iránti illojalitással vádolta*.^{lxiii} (1959-ben a bukaresti magyar nagykövet is úgy értesült a román pártvezetéstől, hogy az önálló magyar tannyelvű elemi és középiskolák megszüntetése "az Erdélyben fellépett szeparatista törekvések ellensúlyozását és felszámolását szolgálják."^{lxiv})

A "burzsoá nacionalizmussal", az "ellenforradalmi összeesküvéssel" való leszámolásnak két módja volt: egyfelől a *széleskörű rendőrségi fellépések "foganatosítása", másfelől pedig*

az önálló nemzetiségi iskolák felszámolásának folytatása, az anyanyelvi oktatás további korlátozása.

A letartóztatások sorozata – amely a magyar pedagógustársadalom és a diákság egy részét is érintette – két nagyobb hullámban folyt le. Az első letartóztatások még 1956 október 24-én éjszaka történtek. Ekkor tartóztatták le a Ion Andreescu Képzőművészeti Intézet (Főiskola) két diákját, (Balázs Imrét és Tirnován Arisztidet), akik aznap a Képzőművészeti Intézetben tartott diákgyűlés szervezői voltak. Balázs az ott felolvasott 5 pontos követelésében többek között *egyetemi autonómiát* követelt, valamint azt, hogy *a diákszövetségek ne csak a kelet-európai, hanem a nyugati diákszövetségekkel is fölvehessék a kapcsolatot, és tegyék fakultatívvá a "melléktantárgyakat"*: a marxizmust, az orosz nyelvet és a pedagógiát.^{lxv} Hasonló követeléseket fogalmazott meg Várhegyi István, a Bolyai hallgatója is a bölcsészkar diákszövetség általa kidolgozott programtervezetében. (Minderről Fazekas Jánosnak és Leonte Răutunak egy december 5-i jelentésükben az volt a véleményük, hogy: "A tervezet nem ismeri el az egyesület alárendelődését a diákegyesület felsőbb szerveinek, a platformja lényegében nem ismeri el az RMP KB szerepét ezeknek az egyesületeknek az irányításában."^{lxvi} (A kiemelés tőlünk, V. G.) Balázs Imrétet december 13-án a kolozsvári katonai törvényszék "nyilvános lázításért" 7 év börtönre ítélte és hasonló sors várt Várhegyi Istvánra, Koczka Györgyra, Kelemen Kálmánra és Nagy Benedekre, a bölcsészkar diákszövetség vezetőségének tagjaira is, akiket 1957. áprilisában ítéltek el.

1957 tavaszán tartóztatták le (ismét) Jordáky Lajost, és Bereczki Andrást, (az utóbbit a Dobai-perben ítélték el), valamint Dávid Gyulát, a Bolyai egyetem tanársegédét, akit két hallgatóval (Páskándi Gézával és Bartis Ferencsel) együtt ítélték el. (Dávidnak az volt a "bűne", a – magyar tanszék határozata alapján – megszervezte a Házsongárdi temetőben nyugvó magyar irodalmi nagyságok sírjainak gondozását, majd november 1-én a hallgatóival kimentek a sírokat megkoszorúzni.)

1958 második felétől ismét tömegessé váltak a letartóztatások. Az eddigi ismereteink szerint ez a második hullám érintette leginkább a magyar pedagógustársadalmat, valamint a középiskolai diákságot, és az egyetemi-főiskolai hallgatóságot.^{lxvii} (Egyébként is ekkor tetőzött Romániában a letartóztatási hullám, – ami részben összefüggött a Duna-delta kényszermunkatáborainak megnövekedett "munkaerőszükségletével".) Az 56-os "események" után jó két évvel tartóztatták le a kolozsvári magyar egyetem újabb két oktatóját (Lakó Elemért és Varró Jánost) és három diákját (Vastag Lajost, Páll Lajost és Péterffy Irént), akiket csak 1959 februárjában ítélték el. (Gagyí-Balla István szerint 1957–58 során mintegy 28–30 kolozsvári egyetemi hallgatót ítélték el, amiből 11 volt bolyais.) A megtorlások nem kerültek el a Protestáns Teológiai Intézetet sem. Börtönbe került az unitárius, evangélikus, és református teológusok nagy része.^{lxviii} A különböző "kitalált", vagy valóban létezett szervezkedésben (lásd: EMISZ, Szoboszlay-, Dobai-perék stb.) történt résztvétel miatt több száz diák, tanár került börtönbe. (Csak az ún. EMISZ – Erdélyi Magyar Ifjúsági Szövetség – szervezkedése kapcsán több tucat brassói és háromszéki középiskolás diák került bíróság elé.

Meg kell jegyeznünk, hogy nem feltétlenül ténylegesen elkövetett "bűnök" (vagyis szervezkedésben való résztvétel) miatt kerülhetett valaki börtönbe, vagy valamelyik Duna-menti kényszermunka táborba. Sokszor – abból a célból, hogy az adott iskolai közösséget és a helyi magyar lakosságot megfélemlítsék – a hatóságok, *mondvacsinált ürüggyel vitték el* az ismert, tekintélynek örvendő magyar pedagógusokat. Ilyen eset volt a csíkszeredaiaké is. 1959 áprilisában a *csíkszeredai 1. sz. líceum* 6 tanárát és 5 diákját tartóztatták le és ítélték el 3–15 évre "fölforgatás" vádjával. A valódi ok: a líceum "túl jó" tanulmányi eredményeket tudott felmutatni, emiatt egyes pártfunkcionáriusok szinte "elit-intézménynek" tekintették, amely ráadásul "túlságosan magyar szellemiségű". A bírósági ügynek a líceumra nézve az lett a következménye, hogy *létesítettek egy román tagozatot*, az oktatás színvonala és ezzel az intézmény presztízse pedig a hetvenes évek közepéig le hanyatlott.^{lxix}

A magyar pedagógusok elleni retorziók, megfélemlítések még a hatvanas évek elején is folytak. Egy korabeli nagyváradi beszámoló szerint: "A városban szóbeszéd tárgyát képezi, hogy Nagyváradon a *legveszélyesebb funkció a magyar irodalom tanári funkció*... Az utóbbi években több tanárral szemben volt eljárás. Minden tanévben 3–4 olyan eset van, amikor fiatal magyar diákokkal szemben eljárás indul nacionalista szervezkedés címén."^{lxx})

A "tagozatosítás" folytatása az elemi- és középiskolák esetében

Ezek után érthető, hogy *a félelem, rettegés légkörében* anélkül folytatható tovább a magyar iskolák "romanizálása", ("tagozatosítása"), hogy valami *nyilvános tiltakozásra* sor került volna. (Illegális akciókra azonban sor került. 1959-ben Szászrégenben éppen a helyi magyar és román iskolák "egyesítése" – és a Bolyai egyetem felszámolása miatt! – kezdődött el egy

illegális aláírásgyűjtési akció, ami aztán 1960 júniusában a szervezők letartóztatásával végződött.^{lxxi)}

A "nemzetiségi elszigetelődés elleni harc" jegyében folyó *iskolaösszevonásokat* 1959 őszén a Magyar Autonóm Tartomány Néptanácsa tanügyi osztályának vezetője az alábbiakkal indokolta: "A tartományi pártbizottság és a tartományi néptanács végrehajtó bizottsága már évekkel ezelőtt tanulmányozta azokat a lehetőségeket, amelyek megkönnyítik tartományunk román, magyar, német és más ajkú iskolásainak további *közeledését*, barátságuk elmélyítését. Ennek érdekében támogatták azt az *alulról jövő kezdeményezést*, hogy egyesítsék azokat a külön intézményként működő román és magyar tannyelvű iskolákat, amelyek ugyanazon épületben vannak. Még 1956-ban megkezdődött az ilyen iskolák egyesítése..."^{lxxii)} (A kiemelés tőlünk, V. G.) Az "iskolaegyesítések" valódi okát egy 1959-es bukaresti magyar követségi jelentés világítja meg. A magyar nagykövet információi szerint ugyanis Athanase Joja oktatásügyi miniszter egy bizalmas beszélgetés során kijelentette: "Az eddigi iskolapolitikájuk a nemzetiségekkel kapcsolatban hibás volt... Tévedés volt eddig a külön magyar anyanyelvű iskolák megengedése. Az egyetemek egyesítésén túl most gondolkodnak a középiskolai kérdések megoldásáról is. Vannak olyan elgondolások, hogy a magyar nyelvű középiskolákban egyes tantárgyakat román nyelven adjanak elő. Ez átmeneti megoldás lenne az első évekre, hogy a román nyelvet teljesen elsajátítsák a magyar fiatalok, később pedig teljesen román nyelven taníthassanak."^{lxxiii)} (A kiemelés tőlünk, V. G.)

A román tagozatok létesítése inkább a tömb-magyar vidéken fordult elő. Csakhogy ha helyben nem élt elég román iskoláskorú gyermek, akkor távoli vidékekről kellett tanulókat hozni a román tagozatra. (Ez a módszer korábban is ismert volt: például a tiszta magyar lakosságú Székelyudvarhelyen a magyar líceum keretében még 1948-ban létrehozott román tagozaton 1954-ben érettségizett 18 tanulót a Regátból, vagy erdélyi román-lakta vidékeiről "toborozták".^{lxxiv)} Ha ez a módszer valamiért nem volt alkalmazható, akkor valamilyen úton-módon a magyar gyermekeket kellett a román tagozatba *kényszeríteni*. Emiatt a hatóságok hol enyhébb, hol durvább módszerekkel igyekeztek a magyar szülőket meggyőzni, arról, hogy gyermekeiket a román tagozatra irassák be. (Arra is volt példa, hogy a Maros-Magyar Autonóm Tartományban a hatvanas évek elején "egyszerűen hamisították a [magyar] szülők neveit olyan kérvény alá, amelyben a román nyelvű oktatás bevezetését kérték."^{lxxv)}

Milyen következményekkel járt a magyar (és természetesen a többi nemzeti kisebbség) iskoláinak románosítása? Erre a kérdésre egészen pontos válasz egyelőre nem adható, mivel 1959 után a statisztikai évkönyvekben *semmiféle számadatot* sem közöltek az iskolák tannyelvének nemzetiségi megoszlásáról, ezért a hatvanas évek elejéről csak elszórt adatokkal rendelkezünk.

Az I-IV. osztályos elemi iskolák esetében a magyar tagozatok számának 1955 és 1956 közötti ugrásszerű növekedése után némi csökkenés következett el: amíg az 1956/57-es tanévben 163 tagozat működött, 1958/59-ben már "csak" 124. A hétéves iskolák esetében azonban *tovább nőtt a tagozatok száma*: az előbbi esetében 1956-hoz képest az 1958/59-es tanévre *megduplázódott* (33-ról 77-re nőtt), de a magyar tannyelvű iskolák számának még mindig alig 16 %-át tették ki. A líceumok esetében az 1958/59-es tanévben 49 önálló iskola és 43 tagozat működött. A pedagógiai líceumok esetében annyi apró javulás következett el, hogy – feltehetően a széleskörű felháborodás hatására – a Magyar Autonóm Tartományban újból önállósították az 1956/57-es tanévben "tagozatosított" sepsiszentgyörgyi tanítóképzőt, de ezzel párhuzamosan az 1958/59-es tanévben 5-ről 4-re csökkent a tagozatok száma.^{lxxvi)} (A szórványos adatok a magyar óvodák "tagozatosítását" is mutatják: így például amíg 1955/56-ban 39.669 magyar gyermek járt önálló magyar óvodába, addig 1964/65-ben már csak 27.101.)

Némely adatok szerint a Székelyföldön (a Magyar Autonóm Tartomány területén) az anyanyelvi oktatás eleinte még viszonylag megnyugtató helyzetben volt. Például az 1957/58-as tanévben a 753 elemi és középiskolából 583 (74 százalék) volt magyar tannyelvű.^{lxxvii)} Részletesebb statisztikával azonban itt sem rendelkezünk, mivel az ötvenes évek végén már Magyar Autonóm Tartomány statisztikai évkönyvében sem közöltek adatokat a magyar oktatásra vonatkozóan,^{lxxviii)} így számszerűen nem tudjuk, hogy a magyar nyelvű oktatás helyzete hogyan alakult a hatvanas évek első felében.

Az országos trend azonban ismert: *egyre több a magyar-román tagozatos és egyre kevesebb az önálló magyar tannyelvű elemi- és középiskolák száma*. Az 1960-as évek elején például már sem Hunyad, sem Bihar tartományban nem volt egyetlen egy önálló magyar középiskola sem. A Bihar megyei Tenkén még a magyar líceumi tagozatot is megszüntették, és a magyarul továbbtanulni szándékozó diák kénytelen volt Nagyváradra, vagy Nagyszalontára ingázn.^{lxxix)} (1964-ben nyugaton már az az – egyébként téves – hír terjedt el,

hogyan a mintegy kétezer magyar iskola összevonása után 1962 végére már egyetlen önálló magyar iskola sem maradt Romániában...^{lxxx})

Az önálló magyar iskola "lefokozása" tagozattá, még nem jelentette automatikusan, hogy a magyar nyelvű oktatás is megszűnik. Ez egy hosszabb folyamat volt, és természetesen először a vegyes népességű területeken jelentkezett. (Például 1959-ben egyesült a kolozsvári Ady és Şincai líceum, de a két tagozat még majd' harminc évig fenn állt.) A magyar és román iskolák összevonása után előbb–utóbb román igazgatót neveztek ki az intézmény élére (vagy esetleg csak az igazgatóhelyettes lett román), majd az iskolai adminisztrációt is elrománosították. A tanári értekezleteket kizárólag román nyelven tartották, a magyar tablók lekerültek a falakról és a magyar jellegű dekoráció is előbb–utóbb "eltűnt". A tagozatosítás után pedig már olykor néhány éve múlva, máskor esetleg csak a nyolcvanas években, felszámolták a magyar tagozatot is. Ezek után még az a Takács Lajos is, aki kezdetben lelkesen támogatta az egységes iskolák létrehozását (és a Babeş, valamint a Bolyai egyetemek egyesítését!), kénytelen volt 1963-ban önkritikusan megállapítani: "az egységes iskolák a gyakorlatban a magyar nyelvű oktatás elsoványodásához vezetnek."^{lxxxii}

A felsőfokú oktatás "romanizálása"

1956 után néhány évvel az "intézményösszevonásnak" az elemi és középfokú iskolák esetében alkalmazott politikáját a felsőfokú oktatásban is alkalmazni kezdték: 1959-ben a Mezőgazdaságtudományi Főiskola (Agronómiai Intézet) magyar tagozata és a Bolyai Tudományegyetem következtek. (A Mezőgazdasági Főiskola magyar hallgatóinak a száma az 1950/51-es csúcsev után – amikor is 349 hallgató tanult a magyar tagozaton – folyamatosan csökkent egészen 1959-ig.^{lxxxiii}) A főiskola "átstrukturizálása" a Bolyai Tudományegyetemtől is drasztikusabb volt: összel egycsapásra megszüntették a magyar nyelvű előadásokat és még azoknál a "keresztfélvében" tantárgyaknál sem tettek kivételt, amelyeket még az 1958/59-es tanév második félévében kezdtek el tanulni a hallgatók.^{lxxxiiii} A Mezőgazdaságtudományi Főiskolán tehát az anyanyelvi oktatás 1959 őszén teljesen megszűnt. (A magyar nyelvű agrármérnökképzés felszámolásának pontos körülményei egyelőre nem ismeretesek. Annyi tudható Demeter János egy töredékes kéziratából, hogy az 1959. április 22-i bukaresti értekezleten, ahol a Bolyai sorsa is eldőlt, a fősztól Balogh Edgár és Nagy István határozottan elleneztek a magyar tagozat felszámolását.)

A Bolyai Tudományegyetem felszámolása egyik közvetlen előzményének^{lxxxv} egy 1958. októberi "botrányos" ifjúsági nagygyűlés tekinthető, amelyen a Kolozsvár tartományi pártbizottság és a diákszövetség központi bizottságának jelenlévő képviselői a magyar hallgatók magatartását "rendszer- és államellenes megnyilvánulásnak" tekintették. Ezt követően 1959. február 15-én a bukaresti Előrében Sztranyiczki Gábor, a Bolyai Tudományegyetem diákszövetségi tanácsának tagja arra figyelmeztette az olvasókat, hogy: "... a Bolyai egyetem különösképpen ki van téve a burzsoá nacionalista ideológia megtévesztően burkolt vagy egyenesen szemérmetlenül nyílt támadásának." Négy nap múlva, február 19-én nyílt meg a Diákegyesületek Szövetségének 2. országos konferenciája, amelyen feltűnő módon jelen volt az RMP Központi Vezetősége és a kormány több tagja is, Gheorghiu-Dej–Zsel az élen. A párt első titkára és Ion Iliescu, a Diákegyesületek Szövetsége Országos Tanácsának elnöke beszédekben szintén az egyetemi és főiskolai hallgatók soraiban föllelhető nacionalizmusra figyelmeztettek. Dej fölhívta a figyelmet arra, hogy: "... az iskola hatékony eszköze az összes nemzetiséghez tartozó fiatalok közeledésének, a nemzeti elszigetelődési törekvések, valamint a kizsákmányoló osztályok által szított nemzeti gyűlölködés maradványainak felszámolásának... Az oktatásügyben a nemzetek egyesítésére kell törekednünk, hogy az iskola előkészítse azt, ami az életben megvalósul... Arra kell törekedni, hogy minden nemzetiség gyermekei egységes iskolában, együtt tanuljanak." A továbbiakban Dej a külön nemzetiségi iskolákat a nacionalista tanügyi politika rovására írta és állást foglalt a "kulturális szétválasztás" ellen. "Eszmei-ideológiai iránymutatását" követően a további fősztólóknak az volt a feladata, hogy hozzászólásukkal mintegy megtámogassák a főtítkárt által elmondottakat. Kacsó Magda bolyais hallgató már egyenesen azt kérte a pártvezetéstől, hogy tegyék lehetővé: a különböző szakos magyar és román diákok "együtt tanulhassanak". (A fősztóló Takács Lajosnak, a Bolyai rektorának is az volt a véleménye, hogy: "Az anyanyelvi oktatás nem lehet öncél".)

Az események ezt követően felgyorsultak. 1959. február 26 és március 5. között Kolozsváron gyűlések sorozatán "győzködték" a tanszemélyzetet és a diákságot az egyesítés helyességéről. Az elnökségben jelen volt Bukarestből N. Ceauşescu (akkor a pártnömenklatúra szerint a hierarchia második embere), A. Joja, és I. Iliescu, a helyiek részéről pedig – többek között Vaida tartományi első titkárt, valamint a két egyetem rektora,

Takács és Daicovici. A gyűlések légkörét jól jellemzi, hogy február 26-án a felszólaló *Balogh Edgárt, Nagy Istvánt, majd két nap múlva Szabédi Lászlót Ceaușescu többszáz ember előtt megalázta.* (Balogh Edgárt félbeszakítva a leendő főtitkár kijelentette: "nem is lehet beszélni külön magyar és külön román kultúráról, hanem csak a szocialista, a szocializmust építő nép kultúrájáról."^{lxxxv} Szabédi fölszólalására reagálva pedig az volt a véleménye, hogy: "A Groza-kormány tévedett! Hiba volt a Bolyai egyetem létesítése!") Hogy magát mentse az esetleges komolyabb retorzióktól, mindhárom professzor kénytelen volt "önkritikát" gyakorolni...

Március közepétől – az "izoláció elleni harc" jegyében – megtörtént a két párt- és IMSZ-alapszervezet, valamint a szakszervezetek összevonása, a kollégiumok egyesítése. A Kolozsváron felállt *ad-hoc bizottság* tárgyalásain azonban nem tudtak megegyezni az új egyetem kereteiről. A magyar fél számára ekkor derült ki, hogy az addigi elképzeléseikkel – vagyis hogy kéttagozatos egyetem állna föl – ellentétben a román fél terve szerint *a szakoktatás csak román nyelven folyna*, de annyi "engedményt" adnának, hogy minden szakon, néhány olyan általános, bevezető, összefoglaló tárgynál, ahol a hallgatóság megismerkedhet az adott szakág alapelemeivel, és terminológiájával, megmaradna a magyar nyelv. Mivel a hosszas viták után kiderült, hogy egyik elképzelést sem lehet maradéktalanul keresztül vinni, illetve elfogadtatni a másik féllal, az április 22-i bukaresti ülésen elhatározták, hogy felállítanak egy bizottságot, amely karonként kidolgozza a magyarul is előadható tárgyak jegyzékét. Ugyanekkor döntöttek az egyetem elnevezéséről is: Gh. Gheorghiu-Dej javaslatára fölvtették a "Babeș-Bolyai Tudományegyetem" nevet.^{lxxxvi}

A két egyetem "egyesítését" – pontosabban: a Bolyai Tudományegyetem felszámolását – az erdélyi magyar társadalom nagy része elkeseredéssel, felháborodással fogadta. Természetesen ekkor már semmi lehetőség sem nyílt a szervezett módon történő tiltakozásra. Maradt a magányos, tragikus kimenetelű protestálás: az *öngyilkosság*. Az érzékeny lelkivilágú költő és egyetemi tanár Szabédi László öngyilkosságába minden bizonnyal bele játszott a február nyílt színen történő megalázása mellett a *Securitate zaklatása* is.^{lxxxvii} Májusban Csendes Zoltán, a Bolyai egyik utolsó prorektora, a statisztika professzora vetett véget az életének. (Korábban Molnár Miklósnak, a politikai gazdaságtan professzorának, és Nagy Lajosnak a Bolyai másik volt prorektorának az öngyilkosságát is az egyetemek egyesítésével hozták összefüggésbe, ám mindazok, akik közelebről ismerték a fenti személyeket, állítják, hogy tragikus haláluknak semmi köze sem volt a Bolyai fölszámolásához...)

Milyen következményekkel járt hát a "közös" egyetem létrehozása, hogyan szabályozták a magyar nyelv használatát az új intézményben? *A Babeș-Bolyai működését egy egyszerű határozat, referátum* (tehát nem törvény, vagy rendelet!) *szabályozta*. Például a történelem-filozófia karon Románia történelmének valamennyi kurzusát csak román nyelven, míg az egyetemes történelmet magyar nyelven adják elő. A matematika és fizika tagozaton 30 diszciplínából 9-et, a fizika-kémia tagozaton 26-ból 9-et adnak elő magyar nyelven. A jogtudományi karon – az ún. marxista tárgyak kivételével – kizárólag román nyelven folyt az oktatás. (A később felállított közgazdaságtudományi karon szintén csak román nyelven lehetett tanulni.) Összességében *azokon karon és tagozatokon, ahol volt egyáltalán magyarul is előadandó diszciplína, az előadott tárgyak egynegyedét adták elő magyarul is (180-ból csak 43-at).*^{lxxxviii} Az elkövetkező években, évtizedekben a magyarul leadott diszciplínák száma egyre csökkent – akárcsak a későbbiekben a felvett magyar hallgatók száma és aránya. [Lásd a 4. sz. táblázatot.]

1959 után magyar nyelven Kolozsváron kívül kizárólag Marosvásárhelyen folyt oktatás, az Orvosi és Gyógyszerészeti Intézetben, valamint a *Szentgyörgyi István Színművészeti Főiskolán* és az 1960 őszen létrehozott *magyar és román tagozatos Pedagógiai Főiskolán*.^{lxxxix} (Ez utóbbiban évente mintegy 150–150 magyar és román hallgató végzett egészen a hetvenes évekig és a magyar nyelvű oktatás színvonalát az is biztosította, hogy a magyar tagozat oktatóinak jó része a Babeș-Bolyai Tudományegyetemről járt át Marosvásárhelyre oktatni.)

Egy korabeli beszámolószerint a Bolyai Tudományegyetem beolvasztása után "mindenki tudni vélte", hogy a marosvásárhelyi magyar orvosi egyetem "napjai is meg vannak számlálva."^{lxc} Az intézet elrománosításának megkezdéséhez azonban az is szükséges volt, hogy a Magyar Autonóm Tartomány párt és állami apparátusának a vezetését "lecseréljék". 1960-tól – a most már: Maros-Magyar – Autonóm Tartomány új, immáron *román vezetősége* az orvosi egyetem szolgálékü vezetőjével, *Andrásófszky Tibor rektorral* 1962-ben "behozták" az orvosi egyetemre a román hallgatókat. (Dr. Brassai Zoltán szerint az intézmény "romanizálása" Nicolae Ceaușescu közvetlen utasítására történt.) *Nem román tagozatot hoztak létre*, hanem *az intézmény oktatása vált kétnyelvűvé*. Az addig kizárólag magyar oktatási nyelvű intézmény elrománosítása két módon történt: egyrészt ezen túl az ún. *elméleti*

tantárgyakat román nyelven kellett oktatni, minek következtében az oktatás kb. 70 százaléka román nyelven folyt. (Így történhetett meg, hogy a magyar professzorok a magyar hallgatóiknak is román nyelven voltak kénytelenek az előadásokat tartani.) Ezen kívül évről-évre egyre több román hallgató, illetve oktató került az addig magyar jellegű intézménybe. [Lásd a 6. és 7. táblázatot.] Mivel 1962 után az új oktatók kinevezésénél másodlagos szemponttá vált a szakmai/tudományos felkészültség, és *az elsődleges szempont a (román) etnikai eredet volt*, a hetvenes–nyolcvanas évekre fokozatosan csökkent az oktatás színvonala.

A Gheorghiu–Dej–korszak kisebbség- és oktatáspolitikájának következményei

Az ötvenes évektől fokozatosan egyre nacionalistább kisebbségpolitikát folytató román pártvezetés távlati céljai világosan kikövetkeztethetőek a gyér statisztikai adatokból is: *a magyar nyelvű felsőfokú oktatás fokozatos felszámolásával*, és – az egyetemi, valamint főiskolai tanulmányokhoz felkészítő – magyar tannyelvű elméleti liceumok számának csökkentésével *akadályozzák az értelmiségi utánpótlást*, csökkentsek a magyar diplomások számát. (A magyar értelmiségi utánpótlás korlátozása azonban szelektív volt: már a hatvanas évek közepén is megfigyelhető, hogy a műszaki és természettudományi karokon jobb a magyarság aránya – 9,5 százalék –, míg a humán tagozatokon csak 4,5 százalék, a jogi és filozófiai karokon pedig még ennél is alacsonyabb volt.^{xci}) Az 1966-os népszámlálás adatai szerint a magyar kisebbség 12 évnél idősebb része az országos arányszámánál *(8,8 százalék)* nagyobb mértékben végezte el az általános iskolát (11,6 százalék), és nagyjából *az országos arányával megegyezően (8,9 százalék) részesedett az egyetemi tanuláshoz szükséges elméleti liceumot végzettek közül*. Ezzel szemben áll az a tény, hogy a magyar kisebbség 12 évnél idősebb része *az országos számarányánál kisebb arányban szerepel az egyetemet és főiskolát végzettek között*. (6,2 százalék). Ezenkívül minden ezer, 12. életévét betöltött román állampolgárra 22 diplomás jutott, a magyar nemzetiségű román állampolgárokra viszont csak 15.^{xcii} Az is figyelemre méltó, hogy *a magyar diplomásoknak aránytalanul nagy hányada található falun*. Minden ezer, 12 évnél idősebb, városi románra kereken 50 diplomás jutott, míg ugyanez az arány a magyarok esetében fele ennyi volt. A 12 évnél idősebb *falusi* románok esetében ezer főre csak 40, míg a magyarok esetében 53 diplomás jutott!

Mit bizonyítanak ezek az adatok? 1) Az ötvenes–hatvanas évek nacionalista kisebbség- és oktatáspolitikájának következtében egyre kevesebb magyar tanuló juthatott be valamelyik felsőoktatási intézménybe. (Itt nem spontán folyamatokról van szó! Nem a magyar kisebbség "idegenkedik" a továbbtanulástól, hanem a különböző burkolt, vagy nyílt diszkrimináció következtében nem képes számarányának megfelelően képviseltetnie magát az egyetemi hallgatók között.) 2) A magyar diplomások viszonylag nagy arányszáma a falusi lakosság között, megint nem a "véletlen" eredménye, hanem a *nacionalista "munkaerő-politika"* következménye. Mindezek az itt bemutatott jelenségek a hetvenes–nyolcvanas években csak fölerősödnek.

III. rész: 1965–1989

Ígéreték és reménységek (1965-1971)

Nicolae Ceaușescu főtitkárrá választása (1965 március) után hamarosan politikai „olvasás” kezdődött Romániában. Az ideológiai „lazulás”, a Gheorghiu Dej nevéhez fűződő ortodox sztalinizmushoz képest liberálisnak ható új kultúrpolitika, a nemzeti színezetű, különutas román külpolitika, nagy reménységgel töltötte el a többségi román értelmiséget. Az általános életszínvonal- és közérzetjavulás okozta optimizmus természetesen – az elmúlt tíz év történései által frusztrált – magyar értelmiségre is kihatott. Ekkor sokan abban reménykedtek, hogy az új román pártvezetése szakít elődje nacionalista magyarságpolitikájával és számos sérelem mellett az anyanyelvi oktatás kérdésében is várható valamilyen pozitív elmozdulás.

Hamarosan kiderült azonban, hogy egyelőre nem lehet számítani *komoly változásokra*. A változatlanúságot már Ceaușescunak a IX. pártkongresszuson tartott expozéja is előrejelezte, mivel az újonnan megválasztott főtitkár „a nemzetiségi kérdés marxista-leninista szellemében történt megoldásáról, mint befejezett folyamatról” beszélt.^{xciii} (1968 nyaráig hivatalos beszédekben a nemzetiségi/kisebbségi

kérdés – ha egyáltalán szóba kerül – csak a megoldottság vonatkozásában említetik. Abból következően pedig, hogy a kérdést megoldottnak nyilvánították, értelemszerűen adódott, hogy a továbbiakban semmiféle tennivaló sincs a nemzetiségek „frontján”). Persze azzal a leendő „Conducător” is tisztában volt, hogy a „magyarkérdés” még távolról sem tekinthető „megoldottnak”, előbb-utóbb szükség lesz valamilyen engedményekre. Valódi változás helyett azonban egyelőre csupán pótcselekvésre futotta: Ceaușescu létrehozta az RKP KB titkársága mellett működő, *a nemzetiségek problémájával foglalkozó bizottságot*, mely többek között a kisebbségi oktatásügy kérdésével is foglalkozott. (A bizottságnak többek között Takács Lajos, Sütő András és Domokos Géza is tagjai voltak.)

Az első évek tulajdonképpen a dej-i magyarság- és oktatáspolitikával való *kontinuitás* jegyében teltek. Pars pro toto: álljon itt most két eset. A Babeș-Bolyai egyetem magyar nyelv- és irodalom szakára az 1965/66-os tanévre 20 helyet hagytak jóvá, ám a felvételizőktől az egyetem vezetősége olyan szigorral követelte meg a román nyelv és irodalom ismeretét, hogy a 40 jelentkezőből mindössze 14-et vettek fel. Az eset akkora felháborodás váltott ki a magyar értelmiség köreiben, hogy a fölsőbb pártfórumok is kénytelenek voltak elítélni az egyetem vezetőségének módszerét, majd a még üres 6 helyet a marosvásárhelyi Pedagógiai Főiskola első éves hallgatói közül töltették be.^{xciiv}

A magyar tannyelvű 11. sz. líceum (a volt katolikus főgimnázium) esete ugyancsak széleskörű felháborodást keltett. A líceum épületeinek egy részét ugyanis 1965-ben a román pedagógiai líceum magának követelte, majd amikor Székely Ferenc, a magyar líceum „éltanára” megpróbált a követeléseknek ellenállni, 1967-ben fegyelmivel másik iskolába helyezték át. A magyar líceum épületeinek jelentős részét elveszítette, és kezdetét vette az intézmény elsovadása.^{xcv}

1966. július 4.-én újabb, *a középfokú szakoktatást szabályozó törvény* jelent meg. Amint az már az ötvenes évek közepén is történt, a jogszabály kidolgozói ezúttal is „elfelejtkeztek” a nemzeti kisebbségek nyelvén folyó szakoktatásról. (A törvényjavaslat tárgyalása során a Nagy Nemzetgyűlés tanügyi bizottságában föl sem merült annak az igénye, hogy a nemzetiségek nyelvén is létre kellene hozni ilyen új iskolatípusokat.) Ráadásul nem csak hogy nem alakult meg egy magyar tannyelvű szaklíceum sem, de Kolozsvárott még az újonnan megalakított 5 új szaklíceum iskolaépület-igényeit is részben a magyar tannyelvű iskolák rovására elégítették ki.

A júliusi törvény megjelenése ismételt felháborodást váltott ki a magyar értelmiségi elit köreiben. (Többek között Balogh Edgár, a Babeș-Bolyai egyetem tanára – 1948–50 közt a Bolyai rektora – memorandumot szerkesztett ebben az ügyben a bukaresti pártvezetőség számára, melyben a magyar tannyelvű szaklíceumok jogossága mellett érvelt.) A tiltakozásoknak azonban nem lett (nem lehetett) fogantaja, ami nem lephet meg minket, ha tudjuk: még a nemzetiségi bizottság is csak a VIII. osztályig tartotta indokoltnak a nemzetiségi nyelven történő oktatást!^{xcvii}

A fenti körülmények közt szinte természetesnek tartható, hogy 1965 után is *tovább csökkent* az anyanyelvű elemi és középfokú oktatásban résztvevő magyar diákok száma. Ez részben a magyar nyelven oktató intézmények számának csökkenéséből adódott (1950-hez képest 1969-ig majd' 1000-rel csökkent a magyar iskolai egységek száma!), részben pedig abból, hogy a szülők közül – a helyi párt- és állami szervek által kifejtett különféle pressziók, „meggyőzések” hatására – egyre többen adták gyermekeiket román tannyelvű iskolákba, osztályokba. Például az 1966/67-es tanév elején – a bukaresti magyar nagykövetség információi szerint – Aradon a 8 magyar nyelven is oktató általános iskola egyikébe sem irattak be annyi magyar tanulót a magyar tagozatra, hogy önálló osztályt lehessen indítani. (Mivel egy belső miniszteri utasítás szerint legalább 20 gyermek kell egy nemzetiségi tagozat indításához, a kérdést úgy oldották meg, hogy csak egy iskola indított magyar tagozatot.^{xcviii})

Mindent egybevetve meg kell állapítsuk, hogy Ceaușescu hatalomra kerülését követő három évben a magyar oktatásügy terén egy-két „dekoratív gesztust” leszámítva *valódi* változás nem tapasztalható.

Az átmeneti „engedmények” évei (1968–1971)

Ahhoz, hogy a magyar kisebbség anyanyelvi oktatásával kapcsolatban valamilyen *számottevő* pozitív változás következzen el, – akár csak az ötvenes évek közepén – ismét csak *a külső, nemzetközi körülményeknek* kellett megváltozniuk. Egyfelől az 1968-as „reformtavasz” keltette általános „fellazulás” következtében a magyar értelmiség elégedetlensége egyre hangosabbá, nyíltabbá vált. Másfelől pedig mivel Ceaușescuban a külső fenyegetettség érzetét keltették a Csehszlovákiában végbemenő események, majd a Varsói Szerződés tagállamainak katonai intervenciója, úgy látta: ahhoz, hogy országának belső stabilitását, ezzel hatalmát azáltal is megszilárdítsa, az is kell, hogy *a legszámosabb nemzeti kisebbség elégedetlenségét* (akár *időleges engedmények árán is*) *lecsillapítsa, vagyis nemzeti sérelmei legalább egy részét orvosolja.*

1968. június 27.-én széleskörű tanácskozás zajlott le Bukarestben a román pártvezetés néhány tagja (többek között Nicolae Ceaușescu, Paul Nicolescu-Mizil, Gheorghe Maurer, Fazekas János) és mintegy 180 meghívott magyar értelmiségi részvételével. A tanácskozáson számos kisebbségi sérelem, probléma terítékre került. Ami a magyar oktatást illeti, a felszólaló magyar értelmiségiek a teljes vertikumú

anyanyelvi oktatás visszaállításának ügyét vetették fel, különös tekintettel a magyar nyelvű szakmai oktatás megszervezésére, valamint a magyar nyelvű oktatás elsorvadására a Babeş-Bolyai egyetemen. (A javuló magyarságpolitikában bízók közül ekkor még néhányan abban is reménykedtek, hogy esetleg sor fog kerülni a Babeş és Bolyai egyetemek egyesülési okmányának felülvizsgálatára, ez azonban szóba sem jöhetett.)

A tanácskozás jórészt eredménytelenül ért véget, mert mindkét kérdéssel kapcsolatban Ceauşescu *elutasító álláspontra* helyezkedett.^{xcviii} (Aminthogy elvetették Sütő Andrásnak a nemzetiségi bizottság egyik utolsó ülésén tett azon javaslatát is, miszerint engedélyezzék a magyar tannyelvű általános iskolák, illetve tagozatok felső osztályaiban Románia történelme és földrajza magyar nyelven történő oktatását.)

Ceauşescu azonban jól tudta, hogy ha a lényeges kérdésekben nem is engedhetnek, néhány kevésbé fontos területen muszály lesz engedményeket tenni. Ennek köszönhetően néhány, az ötvenes évek végén, hatvanas évek elején a román „testvérintézménnyel” összevont magyar középiskola ismét *önállósulhatott*. Szeptemberben három székelyföldi iskola: a 375 éves székelyudvarhelyi (volt református), a 300 éves csíkszeredai/csíksomyói (volt római katolikus) és a 175 éves székelykeresztúri (volt unitárius) líceumok nyilvános ünnepségek keretében emlékezhetek meg alapításuk évfordulójáról.^{xcix} (1970-ben pedig a kolozsvári 7. sz. líceum fölvehette Brassai Sámuel, a gyergyószentmiklósi líceum pedig Salamon Ernő nevét.) Az illetékes hatóságok 1967–68 során engedélyezték több iskolai diáklap indulását. A jelentősebb magyar diákvárosokban, Kolozsváron, Nagyváradon, Marosvásárhelyen, Sepsiszentgyörgyön, Csíkszeredán sorra létesültek a – kétnyelvű – *diáklapok*. (Ezek nem voltak hosszú életűek: amint az „ideológiai fronton” és a kisebbségpolitika területén ismét „szigorodás” következett el, 1973-ban sorra szűntek meg a pár évvel azelőtt nagy lelkesedéssel létrehozott kiadványok. Azok, amelyek túléltek az 1973-as papírtakarékossági kampányt is, legkésőbb a hetvenes évek végén számolódtak fel.^c)

A magyar (és a többi kisebbségi) értelmiség elégedetlenségének „kanalizálása” céljából az RKP KB 1968. október 24–25-i plenáris ülésén (amelyen a főtitkár *megígérte*, hogy ezentúl nagyobb teret engednek a kisebbségi nyelvhasználatnak az oktatásban), Ceauşescu javaslatára elhatározták, hogy megalakítják a magyar, valamint a német, az ukrán és a szerb *nemzetiségi dolgozók tanácsát*.^{ci} A párt kirkatintézményének országos tanácsába bekerült prominens magyar értelmiségiek (többek között Péterfi István, Takács Lajos, Sütő András, Domokos Géza, Király Károly) az első években abban reménykedtek, hogy ezt a fórumot sikerül fölhasználni az anyanyelvi oktatás kérdésének rendezésére.

Ugyanebben az időben a pártvezetés ismételen fölállította az *oktatási minisztérium nemzetiségi igazgatóságát*, élére kinevezve Demeter Jánost.^{cii} Az igazgatóság közreműködésével készült felmérés szerint az 1969/70-es tanévben 225.618 tanuló járt magyar tannyelvű általános iskolába, ami az összes romániai általános iskolásoknak alig több, mint 6 százaléka. (Ismételen meg kell jegyezzük, hogy a romániai nemzetiségi iskolastatisztika manipuláltsága és igen szórványos volta jócskán megnehezíti a pontos áttekintést.) Mivel a magyar nemzetiségű általános iskolások országos aránya ekkor még 8,5–9 százalék körülre tehető, joggal feltételezhetjük, hogy a magyar általános iskolások *mintegy negyede* már ekkor is román tannyelvű iskolába volt kénytelen járni.

Ami az *általános oktatáspolitikát* illeti, ezen a téren az 1968 május 13-i tanügyi törvénnyel következett el jelentősebb változását. Bár ez a jogszabály a nemzeti kisebbségek nyelvén történő oktatásról alig tesz említést, mégis fontos kihatásai voltak a magyar nyelvű oktatásra is. A törvény például 3–6 éves kor között fakultatívvá tette az óvodalátogatást. (1979-től kötelezővé vált minden öt éves gyermek számára.) Az addigi hetedikről a hatodik évre szállították le a tankötelezettség korhatárát, valamint általánossá tették a VIII. osztály utáni tanulást. A törvény szerint a *líceumok hálózatát* és az éves beiskolázási tervet az *oktatási minisztérium*, a megyei néptanácsok végrehajtó bizottságainak javaslatai alapján, míg a *szaklíceumok hálózatát, profilját*, és a beiskolázási tervét egyenesen a *minisztertanács hagyja jóvá*. (Mindez azt jelentette, hogy például a szaklíceumok profiljának kialakításánál a helyi érdekek sokszor nem számítottak és egy új líceum, vagy tagozat létesítéséről sem városi, vagy megyei szinten döntöttek, hanem „a központban”). Ugyancsak ez a törvény szervezte át a szaklíceumok rendszerét (Ez hasonlított a magyarországi gyakorlathoz: a magyarországi szakközépiskolának megfelelő szaklíceum érettségi oklevelet és szakmunkás bizonyítványt adott. A szakiskolák egy, másfél éves szakképzést nyújtó oktatási intézmények voltak.) Amint a törvény szövegéből kiderült, *a szakoktatás ismét csak román nyelven* képelték el a törvényalkotók. A magyar, német tannyelvű középfokú szakképzés végül az 1968-as „enyhülésnek” köszönhetően szerveződött meg: 1969/70-ben 1425 magyar diák tanult anyanyelvén valamelyik szaklíceumban, 6308 diák pedig ipari iskolában.^{ciii}

A nemzetiségi nyelvű oktatással közvetlenül csak a törvény 52. szakasza foglalkozott: „A nem román nemzetiségű tanulók *választhatnak*, hogy román nyelvű általános iskolába iratkozzanak be abban az iskolai körzetben, amelyben laknak, vagy olyan iskolába, amelyben a tanítás nemzetiségük nyelvén folyik.”^{civ} Nyilvánvaló, hogy itt már szó sincs arról, hogy az állam *törvényileg garantálná* a nemzeti kisebbségek anyanyelvén történő oktatást, hanem *csak választási lehetőséget biztosít* – már feltéve, hogy a lehetőség adott, vagyis van a lakóközvetben nemzetiségi tannyelvű iskola.

Az 1968-at követő évben még úgy tűnt, hogy folytatódik az „engedmények” sora: az 1969. március 15-i, a tanszemélyzet szabályozásáról szóló törvény előírta, hogy mindazon iskolákban, ahol a tanítás az „együttélő nemzetiségek” nyelvén történik, „az előadó személyzetnek és kiegészítő tanszemélyzetnek *ismernie kell* a tanítási nyelvet.”^{cv} (Tehát szó sincs arról, hogy egy nem román tannyelvű iskolába kihelyezett pedagógusnak *kötelező* lenne az adott kisebbség nyelvén oktatnia!)

A következő „engedmény” az 1969. július 3-i 371. sz. minisztertanácsi rendelet volt, amely megerősítette a nemzeti kisebbségek azon jogát, hogy mindazokból a tantárgyakból, melyeket nem román nyelven tanultak, az anyanyelvükön vizsgázzanak. A jogszabálynak azonban van egy – a korábbi gyakorlatot tekintve meglepő – kitétele is, ugyanis *szankciókat* helyez kilátásba azok ellen, akik a rendeletet nem tartják tiszteletben. Azt az elkövetkező évek mutatják meg, hogy a fölöttes hatóságok miként élnek ezzel a lehetőséggel...

Mivel hamarosan kiderült, hogy a kisebbségek anyanyelvén történő oktatás területén – az ígéretek ellenére – *lényeges* változások nem történtek, törvényszerű volt, hogy az 1971 márciusában összehívott Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsának plenáris ülésén fölvetődik az anyanyelvi oktatás problémája is.^{cv} Többek között ismételten fölmerült, hogy a Románia földrajza és történelme tantárgyakat, valamint az ún. hazafias oktatást anyanyelvükön tanulhassák a magyar tanulók, és ismételten terítékre került a magyar nyelvű szakmai oktatás megoldatlan kérdése is. A felszólaló Nicolae Ceaușescu azonban ismét csak *ígérgetett*, és folytatta a „taktikai engedmények” jól bevált politikáját: bár a fent említett 3 tantárgy magyar nyelven történő oktatásáról szó sem lehetett, utasította az Oktatásügyi Minisztériumot, hogy az 1971/72-es tanévtől biztosítson újabb *magyar tannyelvű tagozatok, vagy osztályok* létrehozását egyes szakiskolákban és szaklíceumokban, valamint hozzanak létre néhány *kizárólag magyar tannyelvű líceumot*. Ennek köszönhetően 6, önálló igazgatású, magyar tanítási nyelvű líceum kezdte meg a működését: Csíkszeredában, az 1. számú, (volt csíksomlyói római katolikus főgimnázium); Sepsiszentgyörgyön az 1. számú, (volt református Mikó Kollégium); Nagyváradon az Alexandru Moghioroș, Marosvásárhelyen a Bolyai Farkas (volt református kollégium); Szatmárnémetin az 5. számú, és végül Temesváron a magyar tannyelvű líceum. Egy évvel később pedig a minisztertanács határozata nyomán Székelyudvarhelyen (ipari), Sepsiszentgyörgyön (építőipari), Marosvásárhelyen (vegyipari és gépgyártóipari), Szászrégenben (ipari), Csombordon (mezőgazdasági), és Kolozsváron (építőipari, valamint könnyűipari) magyar tannyelvű szaklíceumi osztályokat indítottak be.^{cvii} Csakhogy, – amint a felsorolásból is látható –, olyan szakmákban, amelyeknek *alacsony volt a társadalmi presztízszük*. Ráadásul több helyen a szakiskolák hálózata az elméleti líceumok rovására bővült. A kevés számú magyar nyelvű szaklíceumokba azonban – amint az a korabeli sajtóból kiderül –, a távolabbi vidékekről származó felvételizőket a helyi szervek elutasították, ami a magyar szakképzés újabb korlátozását jelenti. Az 1971–72 folyamán megalakult újabb szakiskolai osztályok, tanfolyamok azonban nem bizonyultak hosszú életűeknek: egykorú, bukaresti magyar újságírói körökből származó információk szerint az iskolákat egy-két év múlva *megindokolatlan felsőbb utasításra* megszüntették, illetve román tannyelvűekké alakították át.^{cviii}

A „homogenizációs” politika megindulása

A külső kényszerkörülmények hatására tett „engedmények”, valamint az általános „fellazulás” nem tartottak sokáig. 1971 nyarán a Ceaușescu-házaspár hazaérvén kínai és észak-kórei útjáról, meghirdette az új kultúrpolitikát, aminek a magyarságpolitikára is meg lett a kihatása. Ennek első jele a főtitkárnak az RKP KB VB elé terjesztett, „a politikai-ideológiai tevékenység megjavításával” foglalkozó javaslata volt, amelyben többek között kijelentette: „A pártszervezetek feladata szilárdan visszaverni a nacionalizmus megnyilvánulásának bármilyen tendenciáját és formáját.”^{cxix} (Természetesen nem az államilag gerjesztett/irányított többségi nacionalizmusról van szó! Nem hivatalos, de széles körben elterjedt nézet szerint ugyanis a veszedelmesebb nacionalizmus mindig a kisebbségi nacionalizmus, mivel az centrifugális, szeparatista jellegű.) Egy héttel későbbi expozéjában a főtitkár már – az „egységes nemzetállam” dogmájából kiindulva – azt is tagadta, hogy Románia olyan területekkel is rendelkezik, ahol egy adott nemzeti kisebbség van többségben...

Milyen konkrét következményekkel járt a „*kis kulturális forradalomnak*” gúnyolt új kurzus a magyar kisebbség számára? Az egyre leplezetlenebb „személyi kultusz” (pontosabban: egyszemélyi diktatúra) mellett mind nyíltabbá vált a két világháború közötti korszakot idéző, sovíniszta, magyarellenes, az erőszakos asszimiláción alapuló politika, amelyet az ún. „*homogenizáció*” fogalmával igyekeztek elfedni. (A „társadalom homogenizálása” szintagmát Ceaușescu először 1969-ben, az RKP X. kongresszusán használta, amikor is a „kizsákmányoló osztályok felszámolása után a szocialista társadalom homogenizációs folyamatáról” beszélt.^{cx} Ezt aztán egyre sűrűbben ismételtette, hozzáátve még a „*közeledés*” kulcsfogalmát, ami – bár valószínűleg kezdetben csak keveseknek tűnt fel – az erőltetett

asszimiláció eufémizált változata volt, hiszen a „közeledést” csak egyoldalú folyamatnak képzelték – vagyis a kisebbségek a többségi néphez „közeledve” beolvadnak abba.)

A „homogén nemzetállamhoz” vezető út a nemzeti kisebbségek nyelvén folyó oktatás fokozatos főszaololásán keresztül vezet. Ennek tudatában hozta meg a bukaresti államtanács két év múlva az újabb, *nyíltan diszkriminatív* jogszabályt: az 1973. május 13-i 273. sz. törvényrendelete előírta ugyanis, hogy az általános iskolákban a nemzeti kisebbségek nyelvén történő oktatásban az V. osztály indításához minimum 25, a középfoú oktatásban pedig 36 jelentkezőre van szükség. (Addig 20 tanuló volt a minimum, de minisztériumi engedéllyel már 8–10 fővel is indíthattak magyar osztályt.) A II. fejezet 3. bekezdése pedig előírta, hogy mindazon községekben, ahol az „együttélő nemzetiségek” nyelvén működő iskolák léteznek, *függetlenül a tanulók létszámától, román előadási nyelvű tagozatokat, vagy osztályokat kell létesíteni.* (Ez az intézkedés akkor jelent meg, amikor az 1.230 önálló igazgatású magyar általános iskola mellett már 1.062 magyar tagozat működött.^{cx1})

A fenti intézkedést Ceaușescu az RKP KB 1973. június 18–19-i, – „az oktatás fejlesztéséről és tökéletesítéséről” tanácskozó – plenáris ülésén elhangott beszédében imígyen „ideologizálta” meg: „Már megmondtam más alkalmakkor is: mi nem tudunk külön fizikai, kémiai és más szakú intézeteket létesíteni azoknak a fiataloknak, akik nem ismerik a román nyelvet... *A román nyelv nem idegen nyelv egyetlen fiatal számára sem, aki Romániában él!* Szocialista társadalmunk nyelve ez, és meg kell tanulnia az összes román állampolgárnak.”^{cxii} (Kiemelés tőlünk, V. G.)

A nemzetiségi oktatás felszaololására törekvő, nyíltan kisebbségellenes politika a magyar kisebbségi elit néhány tagját is aktivizálta. Közéjük tartozott Takács Lajos is, aki a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Országos Tanácsának 1974. április 4-i plenáris ülésén sorra vette a magyar kisebbség sérelmeit, és többek között részletesen elemezte a magyar nyelvű oktatás problémáját is, majd megállapította: „Annak ellenére, hogy az anyanyelven való tanulás előnyei a szakemberek nevelése és – implicit módon – a nemzetgazdasági haszon szempontjából is nyilvánvalóak, az utóbbi években *a magyar lakosság szükségleteinek kielégítésére hivatott anyanyelvű iskolahálózat aggasztó mértékben összeszűkült.*”^{cxiii} (A kiemelés tőlünk, V. G.) Állítását az oktatásügyi minisztérium adataival is alátámasztotta. Eszerint például a VIII. osztály után valahol tovább tanuló magyar diákok csupán 38,3 százaléka vehetett részt magyar nyelven folyó oktatásban. A legrosszabb a helyzet a szakoktatás esetében volt, mivel a szaklíceumokban tanulóknak csupán 17,8 százaléka tanult magyar tagozaton. (Ráadásul a meglévő kevés számú magyar nyelvű szakmai líceum nagy részében a szaktantárgyakat kizárólag románul oktatták, ami azt jelenti, hogy ezek az iskolák inkább kétnyelvűnek tekinthetők.) [Lásd az 1. és 2. sz. táblázatokat.]

Azt, hogy a magyar diákok jelentős része – különböző oktatási kategóriákban eltérő mértékben – román nyelven kénytelenek tanulni, nyilvánosságra hozott hivatalos adatok^{cxiv} is alátámasztani látszanak, ugyanis a magyar nemzetiségű diákok országos arányszáma 8,5-9 százalékra tehető, ennek ellenére (az 1974/75-ös tanévben) az ország összes általános iskolái és líceumai tanulóinak – akárcsak fél évtizeddel korábban – mindössze 6,5 százaléka tanult *magyar nyelven*; ezen belül, az elméleti líceumok tanulóinak esetében valamivel rosszabb az arány: 5,7 százalék. A legsúlyosabb a helyzet a szakmai képzésnél, ugyanis az ország összes szaklíceumi tanulójának csupán 1,3 százaléka tanul magyar nyelven.

Az anyanyelven oktató iskolák, osztályok csökkenésével párhuzamosan *csökkent a magyar pedagógusok száma* is. Míg például az 1951/52-es tanévben 14 (!) magyar pedagógiai líceumban (óvónő- és tanítóképzőben) 3.707 diák tanult, addig az 1969/70-es tanévben 665, az 1977/78-as tanévben már csak 468 leendő tanító járt – csupán két pedagógiai líceumba: Székelyudvarhelyen és Nagyváradon.^{cxv} (A négyszáz éves pedagógusképzéssel büszkélkedő nagyenyedi Bethlen Gábor Líceumban a tanítóképző tagozatot a hetvenes évek második felében megszüntették.) A magyar tanítótanpótlás csökkenését nem lehet pontosan nyomon követni, mivel az igen szórványos, hivatalos statisztika mindezekről, valamint a kisebbségi pedagógusok számáról hallgat. A relatív pedagógushiányt azonban az is jelzi, hogy például 1977/78-ban az ország összes pedagógusainak mindössze 4,5 százaléka magyar.^{cxvi}

A magyar tannyelvű iskolák *földrajzi eloszlásáról* a hetvenes évek közepéről csupán elszórt információkkal rendelkezünk. Ezekből az derül ki, hogy a legrosszabb helyzet a szórványvidéken (Bánát, Dél-Erdély, Mezőség), valamint a nagyvárosok új lakótelepein volt. (A szintén szórványinak tekinthető bukaresti magyarságnak egy líceuma és egy általános iskolája működött.) Így például a hetvenes évek közepén Kolozs megyében a magyar tanulóknak csupán *egyegyede*, Bihar megyében *kétharmada tanulhatott az anyanyelvén.* (1973/74-ben Kolozs megyében a 47 szaklíceumi osztályból mindössze 2 magyar tannyelvű!^{cxvii}) A két székely megyében, Hargitában és Kovásznában az anyanyelvű oktatást helyzete még viszonylag jónak mondható, itt a magyar tanulóknak csak 5, illetve 10 százaléka, de már Maros megyében a magyar diákok *fele járt valamilyen román iskolába.*^{cxviii}

Az *intézményösszevonás* gyakorlata miatt az *iskoláskor előtti anyanyelvű nevelés területén* is egyre súlyosabbá vált a helyzet: az 1977/78-as iskolai évben a 672 önálló magyar óvoda mellett már 426 tagozat létezett.^{cxix} (Az 1971/72-es tanévben még 955 önálló magyar óvoda működött.^{cxx}) A magyar óvodák elszorvasztását azzal is igyekeztek gyorsítani a helyi hatóság, hogy különböző „trükkökkel” igyekeztek a

szülőket arra kényszeríteni: gyermeküket román óvodába irassák – hogy aztán fölfelé jelenthessék, nincs igény a magyar óvodákra. (Például a szülőknek ki kellett tölteniük egy kérdőívet, hogy akarnak-e magyar oktatást – ám a kérdőív legtöbbször hiánycikk volt...^{cxxi}) A román óvodában aztán nem egyszer előfordult, hogy a magyar óvónő fegyelmet kapott, mert magyarul mert szólni a magyar gyermekhez...

Az önálló magyar óvodák, iskolák, vagy a tagozatok megszüntetése természetesen nem tekinthető helyi „túlkapásnak”, hanem központi döntések következménye volt. Erre világít rá Debreczi Árpád, az oktatásügyi minisztérium szakembere is, aki szerint: „... az együttélő nemzetiségek anyanyelvén tanító iskolák hálózatában semmiféle módosítás nem eszközölhető *a megyei pártbizottságok és a minisztérium jóváhagyása nélkül.*”^{cxix} (A kiemelés tőlünk, V. G.)

1978. december 26-án *újabb oktatási és nevelési törvény* látott napvilágot. Ennek a nemzeti kisebbségek nyelvén történő oktatással foglalkozó részei a már megszokott „megengedő” stílusban fogalmaztak: „a didaktikai tevékenységek az együttélő nemzetiségek nyelvén is *lebonyolíthatók*”; a nemzeti kisebbségek nyelvén oktató elemi és középfokú iskolákban „az oktatási tervben előírt egyes tantárgyak pedig *előadhatók* román nyelven”; a nemzeti kisebbségek által lakott „területi-közigazgatási egységekben” az azok nyelvén működő „oktatási egységeket, tagozatokat, osztályokat vagy csoportokat *szerveznek.*”^{cxixiii} stb. Pár év múlva azonban a didaktikai tevékenységeket (sem) lehetett „lebonyolítani” a kisebbségek nyelvén...

Az új jogszabály megjelenése előtt egy évvel, 1977-ben megjelent 207-es dekrétum – az erőltetett iparosítással összefüggésben – „átprofilozta” a líceumokat: az elméleti líceumok nagy része megszűnt és helyettük különböző szakmai líceumok jöttek létre. Ez újabb alkalmat teremtett arra, hogy a magyar diákság hátrányosabb helyzetbe kerüljön románul tanuló társaihoz lépest. Ha ugyanis végigtekintjük az 1978/79-es tanévben magyar nyelven működő líceumtípusokat^{cxixiv}, észrevehetjük, hogy a matematika-elektronika, matematika-informatika, vagy államigazgatási jog szakokon nem indítottak magyar osztályokat. A szándék úgy hisszük, világos: az anyanyelvi oktatás hiányával is *olyan pályák felé kell „orientálni” a diákokat, amelyek alacsony társadalmi presztízzsel rendelkeznek*, a szakmák közti hierarchia alsó fokán találhatóak (traktoros, lakatos stb.), a modernizációt jelképező szakmákban (informatika stb.) pedig kívánatos a magyar kisebbség részarányát minél alacsonyabb szinten tartani. (A számítás bejött, mivel a diákok számos esetben azért döntöttek egy bizonyos szak mellett, mert azt a lakóhelyükön magyarul lehetett tanulni...) A fenti szándék következményeként az 1978/79-es tanévben például a román tannyelvű líceumokban tanuló diákok 3,5 százaléka járt államigazgatási-jogi típusú líceumban, ugyanez az arány a magyar tannyelvű líceumokba járók esetében 1,5 százalékos. Hasonlóan az eltérés az egészségügyi líceumokban tanulóknak esetében is. Ezzel szemben a magyar nyelvű líceumokban járók közt a román iskolában tanulókhöz képest nagyobb az aránya azoknak, akik filológia-történelem és matematika-fizika szakokra jártak.^{cxixv} A következmény majd a nyolcvanas években lesz igazán érzékelhető. Bizonyos szakmákban, szakterületeken (az államigazgatásban, a középfokú egészségügyi pályán stb.) a magyar kisebbség aránya *szinte elenyészővé* válik.

1976 szeptemberétől *kötelezővé tették a tízosztályos oktatást*. Ekkor 188 IX. osztályt indítottak be a magyar általános iskolákban, és 157 új osztály indult a magyar líceumokban. A XI. osztályba ismét felvételizni kellett, ami megint jó lehetőséget biztosított a magyar nyelvű középfokú oktatás visszaszorítására, mivel *több helyen megszüntették a magyar tannyelvű XI–XII. osztályokat*. (Ennek következtében 1978/79-ben az összes XI–XII. osztályos diák mindössze 2,9 százaléka tanul magyarul.^{cxixvi})

Az 1973. május 3-i elnöki dekrétum megjelenésének két fő következménye volt. Egyfelől az elkövetkező másfél évtizedben a szörványvidéken (a kis létszámú falvakban, és azokon a egyes nemzetiségű településeken, ahol a magyar kisebbség létszáma alacsony volt) számos helyen *végképp megszüntek* a még addig meglévő magyar osztályok, iskolák, másfelől pedig a tömbmagyar területeken *sorra nyíltak a román tagozatok, osztályok* az addig kizárólag magyar nyelven oktató intézetekben. Például a hetvenes évek második felében Kovászna megyében olyan, szinte kizárólag magyarok-lakta településeken létesültek román tagozatok, mint Gidófalva, Málnás, Uzon, Gelence, Illyefalva és Vargyas. A román tagozat létesítése – akárcsak az ötvenes-hatvanas években, most is magával hozta a román igazgató kinevezését, majd az iskola belső életének – módszertani értekezletek, ünnepségek, ballagások, érettségi tablók stb. – „romanizálása” következett. Az olyan településeken, ahol az „odavezényelt” milicistán (rendőrön), orvoson, párttitkáron kívül alig élt más román, a hetvenes években csak 3–4 fős osztatlan román osztályokat szerveztek. Pár év alatt a magyar szülőkre gyakorolt folyamatos nyomás eredményeképpen esetleg felszaporodott a román osztály 20–25 főre és akkor már létre lehetett hozni az osztott I–IV. osztályokat – miközben a magyar alsó tagozatos osztályok egy részét megszüntették. (A szülők meggyőzése vagy a munkahelyi pártszervek, vagy olykor a helyi rendőrség „bevetésével” történt.) Így lassan nem egy helyen akkor is román osztályba kényszerültek a magyar tanulók, ha sokkal többen voltak, mint az iskolaköteles románok, mivel az igényeknél jóval kevesebb magyar tagozatos osztályt indítottak a tanév elején.

A hetvenes években azonban több eset is azt mutatja, hogy volt lehetőség arra, hogy a magyar tagozat megszüntetése ellen, vagy a magyar osztály újraindításáért több településen, iskolai közösségben helyi

mozgalom szerveződhessen, és ha a közösség képviselői elég kitartóan „kilincseltek” a felsőbb szerveknél, *sikerült a magyar osztályok egy részét megmenteni, illetve újakat beindítani.* (Ilyen esetek fordultak elő Tusnádon, Józseffalván, Szatmárnémetiben a Kölcsey Liceumban, az Arad megyei Varjason és máshol.)

Egyelőre sikerült ideig-óráig megmenteni az Erdélyen kívül található egyetlen önálló magyar tannyelvű liceumot is, a bukarestit. A készülő tanügyi törvény kapcsán, 1978 tavaszán összeállított iskolahálózati jegyzékéből ugyanis kiderült, hogy az addig önálló bukaresti magyar liceumot a 15. sz. román liceum tagozatává „fokozták” le. Ekkor 77 bukaresti magyar szülő beadványban tiltakozott, és a magyar politikai/kulturális elit néhány tagja (Király Károly, Takács Lajos, Fazekas János, valamint több magyar író) is föllépett az iskola megmentése érdekében. Ekkor még *meghátárlásra bírták Ceaușescu*, a győzelem azonban csak átmeneti volt, mivel ettől kezdve *egyre több magyarul nem tudó román tanárt helyeztek a magyar tannyelvű iskolába.* (Addig csak a román és a nyugati nyelv szakos tanárnők nem tudtak magyarul.)^{cxxvii}

A magyar nyelvű felsőoktatás további leépülése

A hetvenes évek második felében a felsőfokú oktatás területén hasonló jelenségek figyelhetők meg, mint az alsóbb szintű oktatás esetében: a) a főiskolákra és egyetemekre fölvetett magyar diákok száma és aránya *tovább csökken*, különösen az identitásmegőrzés kapcsán fontos magyar szakon (1973-ban az összes egyetemi/főiskolás hallgatóságon belül a magyar diákok aránya 5,9 százalék volt, öt évvel később azonban már csupán 4,15 százalék.^{cxxviii}); b) ugyancsak tovább csökken a magyar egyetemi/főiskolai oktatók száma is (amely veszélyezteti az anyanyelven történő egyetemi oktatás fennmaradását); c) végül pedig egyre terjed az a gyakorlat, hogy a magyar diplomásokat román vidékekre helyezik ki.

A Babeș-Bolyai Egyetemen a magyar hallgatóság számának és arányának már a hatvanas években kezdődő csökkenése a hetvenes években is *differenciált* volt. Például a jogi oktatás terén meglévő „*numerus clausus*”-ra jellemző, hogy az 1974/75-ös tanévben 76 diák (a magyar egyetemi és főiskolai hallgatóknak mindössze 1,2 százaléka), két év múlva pedig, az 1977/78-as tanévben már csak 57 diák tanult az ország valamelyik egyetemének jogi karán.^{cxxix} (A Babeș-Bolyai Egyetemen a magyar joghallgatók arányát már a hatvanas évek óta a magyarság hivatalos országos arányszámában – 7 százalék – korlátozták.) Hasonlóan rossz volt a helyzet a magyar kisebbség szempontjából a közgazdász hallgatók esetében is: míg országosan a közgazdasági karok diákjai és az orvostanhallgatók létszáma közel egyenlő volt, addig például az 1978/79-es tanévben 331 közgazdász és 1.320 magyar orvostanhallgató található az egyetemeken.^{cxxx}

A hallgatók számának csökkenés a jogi kar után a filológián volt a legnagyobb. A két egyetem egyesítésekor, 1959-ben a magyar szakon még 39 főszakos és 40 mellékszakos hallgató tanult, 1968-tól kezdve azonban a felvett magyar főszakos hallgatók száma 25-re, 1975-től 15-re csökkent.^{cxxxi}

A magyar szakos tanár és a művészképzést leszámítva a hetvenes években már csak a marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Intézetben és a Színművészeti Intézetben lehetett magyar nyelvű előadásokat hallgatni. Az előbbi intézménybe felvett hallgatók száma ugyancsak meredeken csökkent – miközben egyre több román érkezett távoli vidékekről az egyetemre. [Lásd a tanulmány II. részének 2. sz. mellékletét.]

1976-ban „romanizálták” azt a főiskolát is, ahol mindaddig kizárólag magyarul folyt az oktatás: a marosvásárhelyi Szentgyörgyi István Színművészeti Intézetben *román tagozatot* létesítettek. Ennek következtében a fölvetett magyar hallgatók száma egyre csökkent – miközben a románok száma nőtt. (1955 és 1979 közötti negyedszázadban átlagosan évente 8 fő végzett – bár a végzősök száma mindvégig elég erősen hullámzott.) [Lásd a 3. sz. mellékletet.]

A magyar *oktatók száma* még a hallgatók számánál is *erőteljesebben csökkent*. Például a Bolyai, illetve a Babeș-Bolyai egyetem kémiai karán az 1958/59-es tanévben 45 román és 36 magyar szakember dolgozott, míg az 1976/77-es tanévben 63 román és csak 14 magyar; a matematikai karon 1958/59-ben 31 román és 19 magyar, míg 1976/77-ben 54 román és 14 magyar oktató található; a jogi karon 1958/59-ben 18 román és 15 magyar, 1976/77-ben pedig 23 román és 3 magyar oktató dolgozott (látható, hogy akárcsak az hallgatók, az oktatók esetében is a jogi karon korlátozzák a legdrasztikusabban a magyar kisebbség jelenlétét); a közgazdasági karon 1958/59-ben 23 román és 11 magyar, míg 1976/77-ben 95 román és 19 magyar nemzetiségű tanszemélyzet található; a történelem-filozófiai kar történelemtudományi tagozatán 1958/59-ben 29 román és 14 magyar, 1976/77-ben pedig 20 román és 7 magyar nemzetiségű oktató dolgozott.^{cxxxii} A magyar nyelv és irodalom tanszékeken az egyesítés utáni években még összesen 30 magyar nemzetiségű oktató található, 1983-ban viszont, amikor az addigi két tanszéket összevonták, már csak 16 – amiből négy év alatt négyen nyugdíjba mentek.

A magyar egyetemi/főiskolai hallgatók számának leszorítása mellett az értelmiségi utánpótlás – és az erőltetett asszimiláció – másik eszköze a hallgatók *egyetem utáni „kihelyezése”* volt. Az ezt szabályozó 1975. május 30-i, 54. sz. államtanácsi rendelet szerint a kihelyezés *központilag szabályzott és kötelező*. A kihelyezett, szakmánként eltérő mennyiségű időt (legtöbbször 3 évet) volt köteles letölteni a kijelölt munkahelyen. Mindazok, akik nem voltak hajlandók elfoglalni a kijelölt munkahelyet, kötelesek voltak

megtéríteni az oktatás költségeit és a tanügyben sem kaphattak többé állást. Azok pedig, akik letöltötték a három évet és sikeresen letették a véglegesítő vizsgájukat, csak magas összekötéssel, komoly anyagi áldozattal („csúszópénzzel”) tudták elintézni, hogy valamelyik magyarok által (is) lakott területen kapjanak állást.

A magyar diplomásoknak román vidékekre történő kihelyezése több intézménynél már az 1975-ös rendelet előtt is elterjedt gyakorlat volt. Például a marosvásárhelyi Pedagógiai Főiskola magyar tagozatán 1971/72-es tanévben matematika, fizika, és kémia szakon végzett magyar diákok nagy részét a Regátba helyezték ki.^{cxxxiii} A marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Intézetnél ugyancsak már *a hetvenes évektől elterjedt gyakorlat volt a magyar végzősök Regátba történő kihelyezése.* (A KISZ magyar nyelvű lapja már 1972-ben szóvá tette, hogy: „a kihelyezések jelenlegi rendszere nem veszi figyelembe, hogy a marosvásárhelyi orvosegyetemen a románnal párhuzamosan magyar nyelvű orvostudomány is működik.”^{cxxxiv}) A magyar értelmiség szétszórását célzó gyakorlat következtében – meg nem erősített hírek szerint – már a hetvenes években is voltak olyan moldvai megyék, ahol a falusi orvosok fele magyar nemzetiségű volt. Ezzel szemben pedig magyar-lakta vidékekre egyre több olyan román orvos érkezett, akik nem ismerték a helyi lakosság nyelvét. (Hogy ez milyen nehézséget okozott a beteg-orvos kapcsolatban, arról külön tanulmányt lehetne írni...)

A fokozódó nacionalista kisebbségpolitika hatására a magyar értelmiség egy része óvatosan ismét tiltakozni merészelt többek között a végzős hallgatók román vidékekre történő helyezése miatt.^{cxxxv} A Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsa 1978. március 13–14-i plenáris ülésén több felszólaló is felhántorgatta a sérelmes gyakorlatot. Ceaușescu a záróbeszédében erre a problémára is kitért: „Általában szorgalmazni kell, hogy az abszolvenseket – különösen a tantereket, de az egészségügyi hálózatban és a mezőgazdaságba kerülőket is – szülőhelyükre irányítsák és ne küldjék őket az ország, vagy a megye egyik végéből a másikba.”^{cxxxvi} Amint az elkövetkező évek fejleményei mutatják, a főtitkár által megígértnek éppen az ellenkezője történik...

A nyolcvanas évek: frontális támadás a magyar nyelvű oktatás ellen

Bár az 1971 után meghozott kisebbségellenes, diszkriminatív intézkedések nyilvánvalóvá tették mindenki számára, hogy a pártvezetőség már lekanyarodott a „marxi-lenini nemzetiségpolitika” útjáról, ám a nyolcvanas évek brutalitása azokat is meggyőzte, akik korábban bíztak Ceaușescu és köre „józanágában”.^{cxxxvii} A brutálissá váló magyarellenos politikai gyakorlat elsősorban a hetvenes évek végén–nyolcvanas évek elején kialakult gazdasági válsággal függ össze. A pártvezetés erre a válságra többek között úgy reagált, hogy fokozta a gazdasági centralizmust és az elnyomóapparátus terrorját, ugyanakkor a kialakult helyzetért a felelősséget külső és belső veszélyforrásokra hárította át. A *belső veszélyforrás* pedig mi is lehetett volna más, ha nem a legnagyobb lélekszámú nemzeti kisebbség, az erdélyi magyarság.

A hisztérikus sovinizta politika a nyolcvanas években *az egyik legnagyobb* (máig maradandó) *pusztítást a magyar nyelvű oktatásban vitte végbe.*^{cxxxviii} A hetvenes és nyolcvanas években a magyar nyelvű oktatással (és egyáltalán a magyar kisebbséggel) kapcsolatos politikában elsősorban az volt a különbség, hogy míg korábban a pártvezetés a „húzd meg-ereszd meg” politikáját alkalmazva olykor kisebb-nagyobb engedményeket, gesztusokat is tett a magyarság felé, a nyolcvanas években már *nyoma sincs akár az időleges megtorpanásnak.* Ceaușescu türelmetlen asszimilációs politikát folytatott, immáron nyílt kártyákkal játszott...

Rátérve a magyar oktatásügy helyzetére, a nyolcvanas években nem sok „új fejlemény” tapasztalható. A már a hetvenes évek második felében fölerősödő tendenciák, jelenségek tovább élnek – csak éppen *minden durvábban, erőszakosabban* történik, az etnokrata pártvezetés türelmetlensége miatt a még meglévő magyar oktatási intézmények „romanizálása” is egyre durvább módszerekkel folyt. Pars pro toto: 1984 nyarán megszüntették a marosvásárhelyi 5. sz. ipari líceumot (azon kevés szakközépiskolák egyikét, ahol még kizárólag magyar nyelven oktattak!), Kolozsváron pedig az addig még csak magyar nyelven oktató 3. sz. Matematika–Fizika Líceumba – a hajdanában Báthori István erdélyi fejedelem által alapított Katolikus Főgimnáziumba – is 5 új román osztályt helyeztek, (a beiratkozottak nagy része magyar volt), majd nyomban új, román aligazgatót neveztek ki.^{cxxxix} Ugyanez történt a nagyváradi 5. sz. (korábbi Alexandru Moghioroș) líceummal is, ahová a 4 magyar nyelvű osztály mellett 1 román nyelvűt indítottak. Egy évvel később hasonló történt a kolozsvári Brassai Sámuel Líceummal, ezzel pedig *megszűnt Kolozsváron az utolsó, még tiszta magyar tannyelvű intézet is.*

A nyolcvanas évek közepén a bukaresti magyar iskola sorsa is megpecsételődött. Első lépésként az 1985/86-os tanév elején két *román párhuzamos osztályt* állítottak fel majd a következő tanév elején *nem indulhatott magyar tannyelvű IX. osztály* – „helyette” két újabb román tannyelvű osztályt állítottak be.

(Közben 1987 januárjában leváltották az iskola magyar igazgatónőjét és a meglévő két román aligazgató mellé román igazgatónőt neveztek ki.^{cxli}) Az 1987/88-as tanévben ismét csak román osztályok indítását engedélyezték, (ekkor az iskola 370 tanulójaiból már csak 170-en jártak magyar osztályba) aminek következtében 1989-re csupán 1 (!) magyar tannyelvű osztály maradt az iskolában. Végül az intézmény hivatalos megszüntetésére nem került sor, az 1989 decemberi „átmentési forradalom” után sikerült a magyar intézményt „föltámasztani”.

A magyar intézmények önállóságának megszüntetését a nyolcvanas években sok helyen magának a tagozatnak a végleges felszámolása követte, ezért egyre általánosabb jelenség lett, hogy a magyar szülők – más nem lévén – román óvodába iratták be gyermeküket – aki majd az iskolába lépéskor szinte automatikusan az iskola román tagozatára került. A fenti okok miatt 1989 őszén a magyar óvodásoknak már 23 százaléka járt román óvodába, a magyar alsó tagozatos általános iskolásoknak pedig mintegy 20 százalékat iratták román tannyelvű iskolába.^{cxlii}

Bár semmiféle konkrét statisztikával sem rendelkezünk arról, hogy a magyar nyelvű oktatás helyzete területileg, megyénként hogyan változott, az az elszórt adatokból korábban is tudható volt, hogy a két székely megyében, Hargitában és Kovásznában a hetvenes években *jobb volt a helyzet*, mint máshol – sőt, paradox módon még *némi javulás* is tapasztalható!^{cxliii} A helyzet romlása, vagy átmeneti javulása azonban nagyban múlt a megyei pártapparátus személyi összetételének változásán is. (Lásd a hatvanas évek elején a Maros-Magyar Autonóm Tartományban történeteket.) Hargita megyében (csakúgy, mint Kovásznában) a romlás kezdete 1984-re tehető. Ekkor ősszel új, román nemzetiségű megyei párttitkárt és főtanfelügyelőt neveztek ki, az utóbbi a hírhedetten sovíniszta Nicu Vrabie volt. (Ugyanekkor a két székely megye tanfelügyelői gárdájának közel teljes állományát is lecserélték.) Vrabie és elvtársai „ténykedésének” következtében 1989 őszére a magyar nyelvű középfokú oktatás szinte teljesen megszűnt és az általános iskolai oktatás elrománosítása is nagy mértékben előre haladt: Hargita megye 17 tízosztályos iskolával rendelkező, magyar/székely lakosságú nagyközségében már csak román tannyelvű IX. osztályt indítottak.^{cxliii} Arra is volt példa a Székelyföldön, (például 1985 őszén Sepsiszentgyörgyön) hogy az újonnan létrehozott román osztályokba *teljes román osztályokat „irányítottak”* át régi megyékből!

A még kizárólag magyar tannyelvű iskolák románosításán kívül az asszimilációs törekvéseket szolgálta az a hetvenes évek végén is alkalmazott gyakorlat, hogy csak azokban a szakmákban indítottak magyar nyelvű évfolyamokat, amelyek *alacsony társadalmi presztízsük* miatt a román diákok szemében nem bírtak vonzerővel, vagy nem képviseltek „stratégiai” ágazatot. Ezért például a továbbtanulás szempontjából nagy presztízsnak örvendő elektrotechnika, informatika stb., vagy a mindennapi ellátás szempontjából fontos bolti eladókat, vagy a rendszer szempontjából bizalmi állásnak számító telefonszerelőket sem képezték anyanyelven, sőt, még a kisebbségek bejutását is megnehezítették az ilyen profilú iskolákba. [Lásd a 4. sz. mellékletet.] A szinte folyamatos „profilváltás” további jó eszköznek bizonyult egy-egy még magyar jellegű oktatási intézmény elrománosítására. Például 1987-ben Hargita megye legszínvonalasabb líceumból, a csíkszeredai 1. sz. líceumból elvitték a humán (történelem – nyelv szakos) tagozatot Székelyudvarhelyre és Csíkszeredában csak természettudományos szak maradt. Csakhogy egy év múlva, az 1987/88-as tanév végén Székelyudvarhelyen is megszűnt a humán tagozat, ezáltal a megyében nem akadt egyetlen olyan osztály sem, amely a magyar, vagy idegen nyelv- és irodalom szakhoz szükséges felkészülést biztosítsa.^{cxliv}

A szinte folyamatos „profilváltást” nem egyszer „kombinálták” a *nappali és az esti tagozatok arányának* – a nappali oktatást rovására történő – *megváltoztatásával*. Ez a módszer is alkalmas volt arra, hogy a magyar diákokat arra ösztönözze/kényszerítse, hogy az általános iskolát követően inkább állást vállaljanak és esti tanfolyamokon szerezzenek érettségi diplomát. Az esti oktatás egyébként köztudottan alacsony színvonalú volt, ahonnan alig nyílt esély a továbbtanulásra. (Az 1985/86-os tanév elején például Szatmárnémetiben a Kölcsey Líceumban a nappali tagozaton hárommal kevesebb magyar osztályt indítottak, míg az 5. sz. ipari líceumban plusz négy magyar osztály indult az esti tagozaton.^{cxlv})

A román pártvezetés hipernacionalista kisebbségpolitikájának következtében a nyolcvanas évek végére az összes magyar líceumi tanulók között *tovább nőtt a román nyelvű oktatásban résztvevők aránya*: 49 százalékról 59 százalékra. 1989 őszére a magyar nyelvű szakiskolai képzés gyakorlatilag megszűnt: mindössze 125 (!) magyar diák tanulhatott az anyanyelvén valamilyen szakmát.^{cxlvi} A nyolcvanas évek második felében már szemmel látható volt, hogy a pártvezetés egyértelműen a nemzetiségi nyelvű középfokú képzés *teljes felszámolását* tűzte ki célul, és csak idő kérdése, hogy mikor fog kizárólag román nyelven folyni a líceumi oktatás. 1986-ban már arról terjedtek el hírek, hogy elkészült az új oktatási törvény tervezete, amely a kisebbségek nyelvén történő oktatást az általános iskolákra korlátozza.^{cxlvii} A tervezet ugyan nem került a Nagy Nemzetgyűlés elé – Ceaușescu bizonyára a megfelelő időre várt. Nem rajta múlt, hogy ez nem következett be...

Meg kell jegyezzük, hogy a nacionalista oktatáspolitikát következményeként a magyar nyelvű elméleti középfokú oktatást terén is kialakult egyfajta *szerkezeti torzulás*, ugyanis már a hetvenes évektől fokozatosan egyre nagyobb lett a matematika-fizika típusú osztályok/iskolák aránya a filológia szakosakkal

szemben. A reál tantárgyak jelentősége a továbbtanulás szempontjából is fölértékelődött a szülők és diákok szemében, ugyanis a magyar nyelv-idegen nyelv, vagy történelem-filozófia szakokra sokszoros volt a túljelentkezés.^{cxlviii} (Arról nem is beszélve, hogy a nyolcvanas években már köztudott volt, miszerint magyar szakra nem érdemes felvételizni, mert egészen biztos, hogy a végzést román vidékre fogják kihelyezni.) A reáltárgyak presztízse azáltal is megnőtt, hogy a magyar szaktanárok kiváló munkájának köszönhetően kiugróan magas volt a különböző műszaki egyetemekre fölvettek száma. (A csíkszeredai 1. sz. matematikai-fizika, vagy a székelyudvarhelyi P. Groza líceumokban a felvettek aránya a nyolcvanas évek közepén 90 százalék körül mozgott!)

A magyar nyelvű oktatással kapcsolatos sérelmek már a hetvenes években is számos esetben helyi *kérvényezésekhez, petíciógyűjtésekhez* vezettek, ami olykor sikerre is vezettek. Csakhogy a nyolcvanas évek egyre durvább, terrorisztikus légkörében igen kockázatos volt bármiféle *csopartos föllépés*, hiszen az illetőket a Szekuritáé „szevezkedés” vádjával igen könnyen meghurcolhatta volna. Ennek ellenére még a nyolcvanas évekből is ismerünk olyan eseteket, amikor a szülők, értelmiségi csoportok tiltakoztak a helyi magyar nyelvű osztályok, vagy az iskola megszüntetése, illetve románosítása, vagy egyéb, az oktatásüggyel kapcsolatos jogsértések miatt. A különbség „csupán” annyi a korábbi évtizeddel szemben, hogy míg akkor volt esélye annak, hogy a hatóságokat meghátrálásra kényszerítsék, most már erre a legkritikább esetben került sor. Pars pro toto: 1985 őszén az érintett nagybányai magyar szülők több kérelemmel, panasszal fordultak a tanügyminisztériumhoz, hogy a 11. sz. általános iskolában legalább a korábbi két magyar osztály indítását engedélyezzék – hiába. (Ioan Dîrjan megyei tanfelügyelőhelyettes szűk körben ekkor kijelentette: „*Itt a magyar oktatás halálra van ítélve. Mi nem indítunk magyar osztályokat, csak megszüntetünk.*” A kiemelés tőlünk. V. G.^{cxlix}) Egy másik esetben azonban a szülők sikerrel jártak. 1984-ben a Hargita megyei Tusnádfalun Nicu Vrabie, az új megyei tanfelügyelő intézkedésére 3 fővel (!) román osztályt indítottak az addig kizárólag magyarul oktató iskolában. 1988 őszén a hatóságok bejelentik, hogy az V. és IX. osztályok csak román nyelven fognak indulni. Amikor a tanévnyitón kiderül: hiába kérvényezték, hogy induljon magyar V. osztály, a szülők fellázadnak és nem hajlandók román osztályba adni a gyermekeiket! Mivel Vrabie nem akart nagy botrányt, nem szerette volna, hogy a szülők Bukarestet is „megjárnák”, ezért mégis engedélyezte, hogy a (4 fős!) román V. osztály mellé beinduljon (30 fővel) a magyar osztály is.^{cl}

A magyarul nyelvű oktatás egyik legsúlyosabb problémája a nyolcvanas évekre a *magyar tanítók és tanárok számának folyamatos csökkenése* volt. Amint látható volt, a pedagógiai iskolákba fölvettek aránya a korábbi évtizedekhez képest már a hetvenes évek második felében is jelentősen lecsökkent. Ez a folyamat folytatódott a nyolcvanas években is. A pedagógus utánpótlás csökkenését azonban tovább növelte egy új gyakorlat: a nyolcvanas évek közepétől kezdve arra is van példa, hogy a magyar pedagógiai líceum végzős diákjait román tannyelvű iskolákba helyezik. Ráadásul a nyolcvanas években az évről-évre növekvő számú *kitelepülő/kiszökő* erdélyi magyarok jelentős része fiatal értelmiségi, *jó részük pedagógus* volt. Például csak Hargita megyében 1987–89 között törvényes úton 105 magyar pedagógus telepedett ki. (Tánczos Vilmos szerint legalább ugyanekkorára tehető az illegálisan távozottak száma is.^{cli}) A pedagógushiány teljes egészében 1990-ben vált nyilvánvalóvá, amikor kiderült, hogy a képesítés nélküli magyar tanítók aránya sok helyen a 25–30 százalékot is eléri...

A hiányzó magyar pedagógusok helyét egyre több helyen magyarul nem tudó román tanítókkal, tanárokkal töltötték be. (Arra is volt példa, hogy egyes helyeken magyar származású, de román iskolákat végzett, anyanyelvükön már gyengén tudó tanerőket neveztek ki a magyar osztályokba.) Bár még érvényben volt az 1969/6. sz., a tanszemélyzet szabályozásáról szóló törvény, ezt a helyi és a központi szervek nyíltan semmibe vették. Tendenciózusan *kizárólag románul tudó*, – legtöbbször homogén román vidékekről származó – *tanítókat, tanárokat neveztek ki a magyar tannyelvű iskolákba*. 1985/86-os tanév elején a Hargita megyébe kihelyezett 223 frissen végzett tanárból csak 8 volt magyar nemzetiségű. Ekkor 191 magyarul nem tudó román tanárt helyeztek ki a magyar tagozatokhoz. (Ugyanekkor az az abszurd eset is megtörtént, hogy *nem létező* Hargita megyei állásokba neveztek ki 12 román biológia tanárt!^{cliii}) A következő tanévben, 1986 őszén újabb 32, magyarul nem beszélő román tanárt helyeztek a megyébe. (1985–89 között összesen 382 magyarul nem beszélő román tanárt helyeztek ki a döntően magyarok-lakta megyébe.) A másik magyar többségű megyébe, Kovásznába 1985-ben 132, 1986-ban pedig 107 (más adatok szerint 150) magyarul nem tudó román tanárt neveztek ki.^{cliii} Ennek következtében a még „papíron” magyar oktatási nyelvű intézményekben *egyre több tantárgyat tanítottak románul a magyarul nem beszélő pedagógusok*. (A nyolcvanas évek végén már arra is akadt példa, hogy a román tanároknak úgy „csináltak” helyet, hogy a magyar tanárokat egyszerűen áthelyezték a Regátba.^{cliv})

A Ceaușescu-rezsim 1988-ban újabb módszert „eszelt ki” az erőszakos asszimiláció fölgyorsítására: *összel a magyar középiskolások egész osztályait a Kárpátokon túli megyékbe kívánták „áthelyezni”*. (A magyarok helyébe román diákokat hoztak.) Hargita megyéből kb. 1.200–1.400, Maros megyéből 1.450, Kolozs megyéből pedig 1.730 magyar diákot terveztek áthelyezni jórészt regáti, vagy legalábbis színromán erdélyi településekre.^{cliv} (1988. július 12-én Kolozsvárott, a megyei tanfelügyelőségen az összehívott

iskolaigazgatókkal ismertették a tanügyminisztérium tervét. A tájékoztatást adó Maria Răduțiu tanfelügyelő cinikusan kijelentette, hogy a terv célja: „a fiatalokkal jobban megismertetni az országot, olténiaiakkal, moldvaiakkal Erdélyt, s erdélyiekkel Olténiát és Moldvát.”^{clvi})

A terv nyilvánosságra kerülése után a felháborodás a magyar szülők részéről akkora lett, hogy a Hargita megyeiek többsége megtagadta, hogy elhagyja szülőföldjét, csakhogy az „ellenszegülők” munkahelyet sem kaphattak és tovább sem tanulhattak. Hogy végül is ténylegesen hányan kerültek ki a regáti iskolákba és ott miként alakult a sorsuk, egyelőre nem tudjuk.

Kísérlet a magyar értelmiségi réteg elsorvasztása

Az etnokrata Ceaușescu-rezsim a nyolcvanas években szemmel láthatóan a magyar értelmiségi réteg elsorvasztására törekedett. Ezt a célt szolgálta többek között a magyar egyetemi/főiskolai hallgatók arányának további leszorítása is. (1986-ban például hírek szerint Bukarestből nem hivatalosan értesítették az erdélyi felsőoktatási intézetek vezetőit, hogy a magyar nyelvű egyetemi/főiskolai oktatásban részesülők aránya nem haladhatja meg a 2 százalékot.^{clvii}) Emiatt például a jogászképzés területén a nyolcvanas évek végén szinte már „*numerus nullus*”-ról beszélhetünk. 1982-től ugyanis a kolozsvári Babeș-Bolyai Egyetem jogi karára az *összes* felvett hallgató számát az addigi átlagosan 100 főről 30-ra csökkentették. (Ezért – mivel a magyar jelentkezők esetében az addig alkalmazott 7 százalékos *numerus clausus* továbbra is érvényben volt – már *nem alakulhattak magyar alcsoportok*, ugyanis egy 1972-es oktatásügyi miniszteri rendelet szerint az ún. nemzetiségi alcsoportok csak akkor jöhettek létre, ha a bennük működő hallgatók száma elérte a hetet.)

Tovább csökkent a filológián tanuló diákok száma is: 1985-től már csak heten nappalin, nyolcan pedig látogatás nélkül (levelezőn) folytatták tanulmányaikat.^{clviii} Az idegen nyelvhez (angol, német, francia, orosz) társított magyar mellékszakos hallgatók száma a hetvenes években még 16 és 35 fő közt mozgott, a nyolcvanas évek elejére azonban már nem egy esetben 10 alá csökkent. 1983-ban a magyar tanszék oktatói kérvényezték, hogy az idegennyelv főszak – magyar mellékszakra *külön keretet* (évi 16–20 főt a négy idegennyelv szakra) állapítsanak meg az illetékesek. Bukarestből hamarosan megérkezett a „válasz”. Két évvel később, az 1985/1986-os tanév elején a minisztérium a román mellékszakra állapított meg beiskolázási keretet, mégpedig olyan magas keretszámmal, hogy annak kitöltésére az összes magyar főszak – idegen nyelv mellékszakra felvett diákot az évkezdés napjára a román mellékszakra „irányították” át! Ettől az évtől kezdve megszűnt a magyar–idegen nyelv szakon a képzés. (Ez azért is komoly sérelemnek számított, mivel az idegen nyelv–magyar szakos tanárok hiányában egyre több, még magyar tannyelvű iskolában csak románul tudó tanár tanította valamelyik nyugati nyelvet, ami természetesen a tanulás hatékonyságának rovására ment, ennek következtében pedig csökkenhetett a nyugati nyelveket ismerő leendő magyar értelmiségiek száma.)

A fölvetett magyar hallgatók számának csökkenése miatt – magyar szakon 1984/85-től évente már csak 7 jelentkezőt vettek fel – a nyolcvanas évek közepétől a filológián – mivel magyar alcsoport alakításához legalább 7 hallgató szükségeltetett – *több magyar alcsoport megszűnt, ha az évfolyam létszáma 7 fő alá csökkent*. (A történelem tagozaton az 1983/84-es tanévben a II. és IV. évfolyamokon mindössze 2–2 magyar hallgató volt.^{clix}) Ugyanezen okok miatt speciál kollégiumok sem voltak meg hirdethetőek. (A magyar szakos hallgatók a magyar kultúra és civilizáció története c. kollégiumot 1968-tól a hetvenes évek közepéig fakultatíve tanulhatták.)

Nem csak a Babeș-Bolyain csökkent a fölvetett magyar diákok száma, hanem más erdélyi felsőoktatási intézetek esetében is. Például míg a marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Intézet általános orvosi karára 1980-ban 83 magyart vettek fel az, addig 1989-ban (a 138 magyar jelentkezőből) már csupán 17-et – és emellett 123 román. [Lásd a tanulmány II. részének 2. sz. mellékletét.] 1986. nyarán megszüntették a magyar nyelvű gyógyszerészképzést. Ebben az évben röppent föl először az a hír is, hogy az *oktatásügyi minisztérium átadja* (visszaadja, ugyanis 1945-ig a magyar, majd román hadügyminisztérium hadapródiskolája volt az épület) az *épületeket a hadügyminisztériumnak*, tehát meg fog szünni az orvosi intézet. A híresztelés szerencsére nem vált valóra...

A marosvásárhelyi színművészeti főiskolán a felvettek száma 1986-tól lecsökkent három főre. (1987-ben a magyar rektort is leváltották.) A kolozsvári Ion Andreescu Képzőművészeti és a Gheorghe Dima Zeneművészeti Intézetekben (Főiskolákon) ugyancsak a nyolcvanas években csökkent le drasztikusan a magyar hallgatók aránya. Míg az utóbbinak az 1965/66-os tanévben összesen 149 magyar hallgatója volt, addig az 1983/84-es tanévben már csupán 24, egy évvel később pedig 16.^{clx} Az 1985/86-os tanévtől megszűnt a magyar nyelvű oktatás maradéka is. 1984-ben a Szekuritate a képzőművészeti főiskola 10 hallgatóját meghurcolta és ez jó ürügy volt ahhoz, hogy eltávolítsák az intézmény éléről id. Feszt György rektort.^{clxi}

Ugyancsak a magyar értelmiségi réteg elsorvasztását szolgálta a „kihelyezési politika” is. Említettük korábban, hogy már a hetvenes években is megfigyelhető a magyar végzősök román környezetbe történő

kihelyezése. Ez a gyakorlat azonban a nyolcvanas évekre szinte általánossá vált több, még magyarul (is) oktató intézetben is. Így például a marosvásárhelyi orvosi egyetemről az abszolvensek majd' egyharmadát moldvai megyékbe helyezték. [Lásd a 6. sz. mellékletet.] A Babeş-Bolyai Tudományegyetemen 1985-ben a magyar nyelv főszak–idegen nyelv mellék szakon végzetek közül 5-öt helyeztek ki Erdélybe, 10 főt moldvai megyékbe, 6 főt Munténiába és Dobrudzsába – miközben a román hallgatók 70 százaléka erdélyi megyékbe kerülhetett.^{clxii} A diszkrimináció azért is joggal háborította fel az érintetteket, mivel korábban a magyar főszakosok külön listát kaptak az üresedésben lévő helyekkel és prioritást élvezett az, akinek a lakóhelyéhez közel volt álláshiány. Ekkor többen megtagadták a megjelölt munkahely elfogadását, ami azzal járt, hogy sehol sem kaphattak állami állást. (Ez volt az egyik első eset, amikor a magyar értelmiségi elit egy része nyíltan tiltakozott a kihelyezési gyakorlat miatt.) A tiltakozás ellenére a következő tanév végén ismét csak román vidékekre helyezték ki a magyar végzősöket. Az 1987/88-as tanév végén a különböző szakokon (a történelemtől a szervesetlen kémiáig) 951 magyar nemzetiségű hallgató végzett, akik közül 689-et helyeztek a Regátba.^{clxiii} Az ekkor végzett 33 magyar matematika szakos közül 31-et a szülőföldjétől távoli román környezetbe helyeztek.^{clxiv}

A magyar oktatás másik nagy problémája a magyar egyetemi oktatók alacsony arányszáma és magas életkoruk volt. Jól látszott, hogy a minisztérium illetékeseit és pártvezetőségeit az a cinikus számítás vezette, hogy a magyar oktatók előbb–utóbb majd csak „kihálnak” a Babeş-Bolyai Egyetemről, vagy az Orvosi és Gyógyszerészeti Intézetéről. (A magyar nyelv és irodalom tanszéken 1983-ban a *legfiatalabb oktató* 38 éves volt, a döntő többség pedig átlépte az 50. életévét.^{clxv} A nyolcvanas években sorra nyugdíjazták a mindazokat a professzorokat, akiknek az 1940-es évek második felében indult az oktatói pályájuk. (Mindemelel az is komoly problémát okozott, hogy a magyar nemzetiségű egyetemi oktatók emelkedését az oktatói ranglétrán nem engedélyezték, ezért igen kevés magyar nemzetiségű professzor mellett viszonylag nagy létszámú adjunktus oktatott. Szemmel látható volt, hogy Bukarest egyik célja a még ideig-óráig meglévő magyar nyelvű egyetemi/főiskolai oktatás lezüllesztése.)

A nyolcvanas évek a *felsőfokú egyházi oktatás számára is a mélypontot* jelentette. 1980 nyaratól az egyházügyi departament (a román Állami Egyházügyi Hivatal) numerus clausust kényszerített kolozsvári Protestáns Teológiára: míg 1949-től, az egységes protestáns teológia megalakulásának kezdetétől évente 30–35 hallgatót vettek fel, (a hallgatók összlétszám 130 körül mozgott) ettől kezdve azonban csak 6–7-et.^{clxvi} [Lásd az 5. sz. mellékletet.] (A nagyváradi református egyházkerületből és az unitáriusok közül csupán évi 2–3 teológust vettek fel!) A katolikus egyházvezetés Jakab Antal gyulafehérvári püspök vezetésével *nem volt hajlandó engedelmeskedni a világi hatalom durva nyomásának*, ezért évi átlagban a gyulafehérvári Római Katolikus Papi Szemináriumban 120–130 hallgató tanult. (Például az 1987/88-as tanév kezdetén 25 első éves kezdte meg a tanulmányait a teológián, ez pedig 10-zel több volt, mint amennyit a hatóságok engedélyeztek.^{clxvii}) Ahhoz, hogy a lelkészutánpótlás biztosítva lehessen, évente mintegy 100–100 protestáns és katolikus lelkésznek kellett volna végeznie. A bukaresti politikai vezetés politikája miatt azonban ezen a téren is *hasonló hiány alakult ki, mint a pedagógus utánpótlás területén. A református és a katolikus egyházi vezetés eltérő magatartása miatt az előbbi egyházban sokkal súlyosabb lelkészhiány alakult ki, mint az utóbbiban.* (1990-ben a gyulafehérvári katolikus püspökség területén 51 betöltetlen plébániát tartottak nyilván, a hiányzó református lelkészek számát azonban pontosan nem ismerjük.)

A Ceauşescu–korszak magyarság- és iskolapolitikájának következményei

Hogy a hetvenes–nyolcvanas évek nacionalista kisebbség- és iskolapolitikája milyen hatással volt a magyar társadalomra, azt az 1992-es népszámlálás adataiból^{clxviii} próbáljuk meg kikövetkeztetni. Úgy gondoljuk, hogy mivel a még Ceauşescu „instrukcióit” tükröző 1988-as és 1989-es felvételiaktól, beiskoláztatásuktól csak három–négy év telt el az 1992-es adatfelvétel időpontjáig, ezért a statisztikában megjelenő adatok, arányok hitelesen közvetítik felénk a magyar társadalomban a nyolcvanas években végbement folyamatokat.

Az első adat, ami ráadásul az 1966-os népszámlálás hasonló adataival^{clxix} is egybevethető, az a 12 éven felüli lakosságból ezer főre eső diplomások száma. Most az országos átlag 51 fő, a románok esetében ez a szám 53, míg a magyar kisebbség esetében csak 36. Látható tehát, hogy az az aránytalanság, amely már a hatvanas években is fennállt, továbbra is fennmaradt, némileg még tovább is nőtt. A többségi románok között most is *jóval nagyobb* a városon élő diplomások százalékos aránya (9,1 százalék), mint a magyar kisebbség esetében (5,6 százalék), (hogy ez területileg, megyénként hogy oszlik meg, sajnos azt nem tudjuk), ami a kihelyezési politika következménye. Ezzel szemben az egyetemi továbbtanulás „ugródeszkájaként” szolgáló liceumi végzettség esetében nincs különbség a magyarok és románok között. Ha

azt vizsgáljuk meg, hogy a magyar kisebbség a különböző profilú és szintű szakoktatásban hogyan képviseli magát, ismét csak a régi tendencia figyelhető meg: például a felsőoktatás esetében (az átlag itt 5,18 százalék) *feltűnően alacsony a magyar hallgatók aránya a jogi és a közgazdasági szakokon* (1,46 százalék illetve 2,04 százalék), (ennek következtében például lassan „eltűntek” az igazságszolgáltatás területéről a magyar nemzetiségű alkalmazottak, például a döntően magyar többségű Sepsiszentgyörgyön 1986-ban a 6 bírósági tag közül csupán 2 volt magyar.^{clxx}) Ugyancsak országos átlaga alatt szerepel a magyar kisebbség az orvosi, valamint a közlekedési és hírközlési képzésnél (4,44 százalék illetve 2,3 százalék). Kiugróan magas viszont a pedagógiai és teológiai képzésben, ez azonban számunkra nem releváns, mivel ez az 1989 utáni fejlemények következménye.

Mit jelentenek mindezek az adatok? Szerintünk mindezek azt bizonyítják, hogy az elmúlt fél évszázadban – leszámítva egy alig évtizedes időszakot, amikor elsősorban külpolitikai okok miatt Bukarest átmenetileg szakított a kisebbségellenes politikájával – a román politikai vezetés határozottan *egy asszimilációs, „homogenizáló” kisebbségpolitikát folytatott* (és még folytat ma is). Ennek következtében olyan intézkedéseket hozott, amelyek először a magyar kisebbség értelmiségének gyarapodását, majd utánpótlását igyekezett megszüntetni. A végső fázisban pedig, amikor már az értelmiségi utánpótlás is akadozott, a végzősök „szétszórásával” brutálisan megtámadták ezt a társadalmi réteget. A kisebbségi értelmiségen belül is a jogász végzettségűek, és a humán szakosok voltak a fő célpont, hiszen egy esetleges jogvédelmi harcban e két kategóriájé a fő szerep. (Ezt az 1989 utáni fejlemények is megmutatják.) Szerintünk a különböző intézkedésekből és a szórványos statisztikai adatból az is világosan látszik, hogy mi volt *a rövid távú célja* Ceaușescunak: egy humán értelmiség nélküli, (esetleg kis számú mérnökkel rendelkező) *kisebbségi „csonka társadalom”* kialakítása, amely néhány, szakképesítés nélküli, vagy kis szakmai tudást igénylő területen (építkezés, bányászat, erdőgazdálkodás stb.) vegetál, arra „várva”, hogy mihamarabb beolvadjon a többségi népbe. (Lásd a csángók esetét.)

A magyar kisebbség történelmi szerencséje, hogy *terveit Ceaușescunak nem sikerült végrehajtania*: közbejötték a „decemberi események”, amikor is felcsillant annak reménye, hogy ismét vissza lehet majd állítani a negyvenes évek végi iskolahálózatot. Csak pár hét kellett hozzá, és az illúziók szertefoszlottak...

Felhasznált irodalom

Ara-Kovács Attila: *A magyar intézményi rendszer széthullása Romániában (1975–1987) I. rész: Iskolarendszer*. h. é. n. [Budapest, 1988.] gépelt kézirat (JATE Társadalomelméleti és Kortörténeti Gyűjtemény, 2963.)

Braham, Randolph L.: *Education in Romania: a Decade of Change*. Washington, 1972. U. S. Department of Health.

Csatári Dániel: *A romániai magyarság kulturális helyzete*. Budapest, 1969. A Művelődési Minisztérium Kulturális Külkereskedelmi Tanács belső kiadványa.

Debreczi Árpád: Anyanyelvű oktatás. In: Koppándi Sándor (szerk.): *A romániai magyar nemzetiség*. Bukarest. 1981. Kriterion.

„*A lényeg: hogy az esélyek legyenek, vagy maradjanak egyenlők*”. *Beszélgetés Demeter Jánossal a nemzetiségek anyanyelvű oktatásáról*. h. é. n. [1987?], gépelt kézirat. (TLA Közép-Európa Intézet könyvtára)

Felmérés és kritika. In: *Erdélyből jelentik*. New York, 1977. Az Amerikai Erdélyi Szövetség kiadása, 25–75. (A tanulmány Lázár György szerzői álnévvel, „Jelentés Erdélyből” címen eredetileg a párizsi Irodalmi Újságban jelent meg.)

Illyés Elemér: *Erdély változása. Mítosz és valóság*. 2. bőv. kiad. München, 1976. Auróra Könyvek.

Jelentés a romániai magyar kisebbség helyzetéről (szerk.: Joó Rudolf). In: *Jelentések a határon túli magyar kisebbségek helyzetéről*. Budapest, 1988. Medvetánc Könyvek, 56–126.

Kiss Gy. Csaba: *Magyar nemzetiségi oktatásügy a szomszédos szocialista országokban*. h. é. n. [Budapest, 1973?], gépelt kézirat. 48–86. (JATE Társadalomelméleti és Kortörténeti Gyűjtemény, 2807 sz.)

Memorandum by Lajos Takács. In: *Witnesses to Cultural Genocide. First-Hand Reports on Rumania's Minority Policies Today*. New York, 1979. Hungarian Human Rights foundation/Committee for Human Rights in Rumania.

Nemzetiségi oktatás Románia Szocialista Köztársaságban. București, 1982. Editura Didactica și Pedagogica.

Paizs Áron [Antal Árpád]: *A kolozsvári magyar nyelvű egyetem oktatásának történetéből (tények és vallomások) 1945–1988*. Budapest, 1989. gépelt kézirat.

Péterfi István és Lőrincz László előterjesztései. In: *Románia Szocialista Köztársaság Magyar és Német Nemzetiségű Dolgozói Tanácsainak plénumai 1978. március 13–14*. Bukarest, 1978. Politikai Könyvkiadó.

Tóth Sándor: *Jelentés Erdélyből II*. Párizs, 1989. Magyar Füzetek Könyvei 13.

Vincze Gábor: Nemzeti kisebbségtől a „magyar nemzetiségű románok”-ig. Bukarest magyarságpolitikájának változásai 1944–1989 között. Szeged, 1997. gépelt kézirat.

JEGYZETEK:

Forrás: <http://primus.arts.u-szeged.hu/doktar/texts/pispek.html>

- ⁱ A szomszédos országokban élő magyar kisebbség oktatásügyét először Kornis Gyula szerkesztette *Az elszakított országrész magyarságának közoktatásügye* c. kötet tekintette át. (A romániai részt Jancsó Benedek és Barabás Endre írta.) A magyar oktatásügy – nem csupán sérelem központú – áttekintésére Jancsó Elemér vállalkozott: *Az erdélyi magyarság életrésze nevelésügyének tükrében (1914–1934)* c. tanulmányában. Az iskolastatisztika terén fontos összefoglaló munkák Barabás Endre: *A romániai magyarnyelvű oktatásügy első tízéve 1918–1928.*, és *A magyar iskolaügy helyzete Romániában 1918–1940*, valamint R. Szeben András [Rónai András]: *Az erdélyi magyarság népoktatásügyének statisztikai mérlege*. Magyar Statisztikai Szemle, 1934. A nyolcvanas évek végén Magyarországon megjelent tanulmányok (Balogh Júlia és Diószegi László munkái) semmi újat sem hoznak az 1944 előtt készületekhez képest.
- ⁱⁱ Lásd: Csatári 1968., Kiss 1973., valamint *A szomszéd országok... komplex vizsgálata*, 1973.
- ⁱⁱⁱ A két világháború közötti magyar oktatás áttekintésének alapját Bíró Sándor: *Kisebbségben és többségben. Románok és magyarok 1867–1940*. (Bern, EPMSZ, 1989.) vonatkozó részei (409–470. p.) képezték.
- ^{iv} Bővebben lásd: Molnár Gusztáv: Önrövidítési törekvések az "Észak-Erdélyi Köztársaság" idején. In: *Autonómia és integráció*. Budapest, 1993. Magyar Szemle Könyvek, 92–139. p., valamint ugyanerről román szemszögből: Sălăgean, Marcela: Northern Transylvania – October 1944–March 1945. The Soviet Administration and its Problems. *Transylvanian Review*, vol. IV. no. 4., 1995., 60–67. p.
- ^v Bővebben lásd: Lázok János – Vincze Gábor (gyűjt., szerk.): *Erdély magyar egyeteme 1944–1949*. 1. köt. Marosvásárhely, 1995. Custus Kiadó.
- ^{vi} A státutum szövegét közli: *A nemzetiségek egyenjogúságának útján. Joó Rudolf beszélgetése Demeter Jánossal*. Budapest, 1983. Kossuth. 116. p.
- ^{vii} A magyar iskolaügy helyzete Romániában. *Kisebbségi Körlevél* 1941. január, 46–49. p., valamint Bédi Imre: A magyar kisebbség helyzete Délerdélyben a bécsi döntéstől 1941 decemberéig. *Kisebbségi Körlevél* 1942., 234–235. p.
- ^{viii} Politikátörténeti Intézet Levéltára (PIL), 937. fond, Simó Gyula-hagyaték: "Dél-Erdélyi tájékoztató".
- ^{ix} A dél-erdélyi magyar tanügy helyzetéről bővebben az 1945. június 25–26-i aradi magyar tanítókongresszuson elhangzott beszámolókat tájékoztatnak. Világosság, 1945. július 14.
- ^x A katolikus iskola megszűnésének okát, illetve az intézmény további sorsát nem ismerjük. (A háború kitörése előtt mintegy kilencszáz magyar tanulója volt az iskolának!) A bukaresti magyar (református) iskola 1945–48 közötti sorsáról lásd: Takács Pál: *A bukaresti magyar nyelvű elemi iskolai oktatás demokratizálódása a felszabadulás után 1944–1948*. H. é. n., [Bukarest, 197?] gépelt kézirat, JATE Társadalomelméleti és Kortörténeti Gyűjtemény, 3796.
- ^{xi} Egykorú vélemények szerint tulajdonképpen a magyar tannyelvű állami egyetem létrehozásának a 406. sz. törvény kiadása volt az "ára": a román közvéleménynek a magyar egyetem létrehozásával szembeni ellenállását az 1940-ben "elvesztett" épületek visszaadásával próbálták leszerelni.
- ^{xii} Magyar Országos Levéltár Jelenkori Gyűjtemény, (MOL), Külügyminisztérium Békeelőkészítő Osztály, XIX–J–1–a, 62. doboz, IV–146. 1107/Bé–1946.
- ^{xiii} Lásd például a nagyszalontai Arany János Líceum esetét. *Világosság*, 1946. március 31. és május 15.
- ^{xiv} *Világosság*, 1945. december 9.
- ^{xv} *Világosság*, 1946. június 8.
- ^{xvi} MOL XIX–J–1–j, Román TÜK, 18. doboz, 16/b csomó: "Az erdélyi magyar oktatásügy jelenlegi helyzete. (1946. évi május 27.)" A külügyminisztérium Békeelőkészítő Osztálya számára készített összefoglaló munkához az adatok minden bizonnyal Venczel Józseftől és Nagy Gézától származnak.
- ^{xvii} MOL XIX–J–1–a, 61. doboz, IV–145, 107/pol–1946. (Május havi összefoglaló jelentés.)
- ^{xviii} PIL 283. fond, 12/82. ö. e. 181. p. (Az RSZDP Országos Magyar Bizottságának 1946. júniusi emlékirata az országos pártközpont számára. Az emlékirat összeállítóinak pontos adatai voltak a fenti esetekről.)
- ^{xix} *Fehérkönyv*. (A budapesti külügyminisztérium Békeelőkészítő Osztály által összeállított anyag.) MOL, XIX–J–1–a, 63. doboz, IV–146., 439. p.
- ^{xx} Az 1940 előtti magyarországi támogatási rendszerrel lásd: Bárdi Nándor: *A Keleti Akció. Az erdélyi magyar intézmények támogatása. Regio*, 1995. 3., 4. sz. A magyar intézmények 1945 utáni támogatásáról csak szórványos adataink vannak, mivel az Országos Levéltárnak az a része, ahol a miniszterelnökség 1945 utáni iratait is tárolták, 1956-ban szovjet gyűjtőgránátok áldozatául esett...

- xxi "Fizetésünk 6.200 lej... Háromezer lej egy ebéd, szalonnát vacsorázunk... Már egy sublót és egy szekretert eladtam, de alig van vevő, és neveléses áron..." Zolnai Béla levele Marót Károlyhoz 1945. október 10-én. MTA Könyvtár, Zolnai Béla levelezése. Ms. 5211/339.
- xxii Csak Márton Áron gyulafehérvári római katolikus püspök 3 millió lejjel járult hozzá az alaphoz.
- xxiii Az önálló magyar tanügyigazgatás egyik "hozadékként" 1948-ig magyar nyelven történt a hivatalos levelezés, ügyintézés a tankerületekkel. Arról azonban nincsenek ismereteink, hogy az iskolák adminisztrációs nyelve meddig lehetett magyar.
- xxiv A nemzeti-nevelésügyi minisztérium egyik ügyosztálya 1946 elején értesítette az MNSz bukaresti központját, hogy "az alaptörvényekkel szembenálló miniszteri rendeleteket nem ismeri el." (*Világosság*, 1946. március 21.) Tehát a még érvényben lévő hírhedt Anghelescu-féle közoktatási törvényre hivatkozva egyik napról a másikra meg lehetett volna szüntetni az önálló magyar tanügyigazgatást.
- xxv A francia államigazgatási rendszerből átvett "vezértitkárnak" a magyarországi államtitkár, vagy osztályfőnök tisztével ellentétben nem volt döntési joga és minden fontosabb kérdésben ki kellett kérnie minisztere véleményét, tehát jogköre erősen korlátozott volt. MOL XIX-B-1-c, Belügyminisztérium, Törvényelőkészítő Osztály, 15. doboz, 84. t., sz. n.
- xxvi Az MNSz sajtója már 1945-46-ban is hajlamos volt arra, hogy az elért eredményeket kizárólag az MNSz-nek, illetve a kommunista vezetőségnek tulajdonítsa, pedig az unitárius Bodor András, a református Hadházy Sándor, vagy a katolikus Szentmiklósi Ferenc érdemeit máig nem lehet elvitatni.
- xxvii *Világosság*, 1945. december 8., Nagy Géza nyilatkozata.
- xxviii *Falvak Népe*, 1946. augusztus 25.
- xxix MOL XIX-J-1-a, 62. doboz, IV-146, 177/res-1947. (Dajbukát György: "Általános helyzetkép a romániai magyarság politikai, gazdasági és kulturális helyzetéről 1940-47 évek között." 43. p.)
- xxx *Szabad Szó*, 1947. október 9. Gyöngyössi István bukaresti követségi tanácsos az 1947. október 10-i jelentésében – magyar tanügyi illetékesektől szerzett információkra hivatkozva – azt állította, hogy a magyar tanügy kedvezően "úszta meg" az országos leépítéseket, ugyanis a tavaszi költségvetési vita során a magyar tanügyi vezetők olyan nagy számokat terjesztettek elő, hogy emiatt a 30 százalékos létszácsökkentés sem okozhatott gondot. MOL XIX-J-1-j, 18. doboz, 190/pol-1947.
- xxxi Bővebben lásd: Lázok János – Vincze Gábor (gyűjt., szerk.): *Erdély magyar egyeteme 1944-1949*. 2. köt. Marosvásárhely, 1997. Custus Kiadó. (Megjelenés előtt.)
- xxxii *Ibid.*, 37. sz. dokumentum.
- xxxiii Imreh István közlése szerint az ETI megszűntét 1948. december 15-hez lehet kötni, ugyanis őt, az intézet akkora egyetlen, még megmaradt alkalmazottját azon a napon nevezték ki a Bolyai egyetemre. Az Erdélyi Tudományos Intézet 1945 utáni sorsa máig sincs feldolgozva. Egy meglehetősen vázlatos áttekintést ad Benkő Samu: Az Erdélyi Tudományos Intézet. *Valóság*, 1992. 4. sz. 68-71. p.
- xxxiv Monitorul Oficial, 1947. október 4. és 16. (Jordáky Lajos és Venczel József elbocsájtásának *elsősorban politikai okai voltak*. Venczelt ekkor már letartóztatták és bírói ítélet nélkül fogva tartották.)
- xxxv A református teológia 1919 előtt a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem egyik kara (fakultása) volt. 1945 után az adminisztratív önállóságát visszanyerő teológia azonban még annyiban őrizte az eredeti állapotokat, hogy a teológusok néhány tárgyat áthallgattak a Bolyai Tudományegyetemen.
- xxxvi A Román Népköztársaság alkotmánya. Budapest, 1949. Szikra kiadás, 10-11. p. (Mind az 1948-as, mind a későbbi alkotmányokban a nemzeti kisebbségek jogi helyzetét érintő fejezetek csak megengedő jellegű jogi normákat tartalmaznak – "biztosítja", "biztosítva van" stb. – ezeknek pedig értelemszerűen nincsen jogi szankciójuk.) Az 1952-es és 1965-ös alkotmányok szinte szó szerint megismétlik az 1948-as alaptörvények a kisebbségekkel kapcsolatos passzusait.
- xxxvii Vincze Gábor: *A romániai magyar kisebbség történeti kronológiája 1944-1953*. Szeged – Budapest, 1994., 69-70. p.
- xxxviii Magyar Országos Levéltár Jelenkori Gyűjtemény (MOL) XIX-J-1-j, 17. doboz, 16/b, 1168/pol-47. (Saját számításunk.) Egy 1947. április 27-i dátumot viselő kéziratos táblázatban némileg eltérő számadatokat találtunk, ám az egyházi iskolák aránya nagyjából hasonló. (A kimutatást Jenei Dezsőtől kaptuk, melyért ezúton is köszönetet mondunk.)
- xxxix MOL XIX-J-1-j, 18. doboz, 16/b, 117/pol-1948., valamint 56/szig. biz.-1949. A doktori cím-adási jog engedélyezését még Rákosi Mátyás is szorgalmazta a Gheorghiu-Dej-nek 1949. januárban írott levelében. MOL, 276. fond, MDP Külügyi Osztálya, 65/212 ő. e.
- xl Politikatörténeti Intézet Levéltára (PIL) 923. fond, 8. ő. e., Bányai László hagyatéka, kéziratos táblázat B. L. "Az együttélő nemzetiségek nyelvén oktató iskolák története" c. tanulmányához.
- xli Az újonnan a Bolyai Tudományegyetemre került oktatók egy részének hiányos felkészültsége miatt nem csak a román, hanem még a "régi típusú" magyar értelmiség egy része is lebecsüléssel tekintett a magyar egyetemre. (A kor abszurditását jól jellemzi, hogy a négy általánossal rendelkező, de fanatikus sztálinista író, Nagy István is oktató, mi több, az egyetem rektora lehetett...)
- xlii Kovács Zoltán közlése, Kolozsvár.
- xliiii A korabeli közhangulatról, a magyar értelmiség sérelmeiről fontos forrás egy 1954-1955-ben készült "hangulatjelentés": "A magyar értelmiségi körökben jelentkező burzsoá-nacionalista befolyások elleni harc néhány problémája". A Kolozsvári "Bolyai" Tudományegyetem R.M.P. alapszervezete bürojának megbízásából készült jelentés. (1954. december – 1955. március). JATE Társadalomelméleti és Kortörténeti Gyűjtemény, 4433 sz.
- xliv PIL 923. fond, 8. ő. e., Nagy László: *A kolozsvári Mechanikai Intézetben folyó magyar nyelvű oktatás kérdése*.
- xlv Jenei Dezső: *Egy emlékkönyv margójára. (Kiegészítés az "Institutul Politehnic Cluj-Napoca 1948-1978." c. kötethez.)*. Kolozsvár, 1979. jan. 20., gépelte kézirata, 16. p. (JATE Társadalomelméleti és Kortörténeti Gyűjtemény, 2797. sz.)
- xlvi A hetvenes évektől a 7-14 évesek számára kötelező – és egyben automatikus lett – a pionírtagság, mint ahogy a KISZ-tagság is kötelező volt a középiskolákban.
- xlvii A szentgyházasfalvi néptanács (jelenleg Hargita megye) utasítását idézi: Kovács Piroska: *A máréfalvi iskola 210 éve (1786-1996)*. Székelyudvarhely, 1996., 67. p.

- xlvi *Albert*, i.m., 104. p.
- xlvi *Albert*, i.m., 104. p.
- xlvi A bukaresti magyar iskolának az ötvenes évektől a hetvenes évekig volt egyfajta kirakat-jellege, ezért amikor a több-magyar területeken kívül elkezdődött a magyar anyanyelvű oktatás elsorvasztása, Bukrestben még zavartalanul folyhatott magyar nyelvű oktatás.
- l 1945 után ezen terminológiai változások ("nemzetiség", "nemzeti kidebbség", "együttélő nemzetiség") minden esetben tükrözték a kisebbségpolitika változását.
- li Csatári Dániel: *Román–magyar kapcsolatok*. Budapest, 1958. Kossuth, 248. p.
- lii *Romániai Magyar Szó*, 1952. november 25.
- liii Vincze Gábor: *A "lenini–sztálini" nemzetiségi politika "nagy megvalósítása": magyar iskolák Moldvában 1948–1958 között*. Szeged, 1995., gépelt kézirat.
- liiv *Igazság*, 1953. január 29.
- liiv *Jordáky Lajos naplója*, 1956. június 5. Medvetánc, 1988. 2–3. sz.
- livi *Igazság*, 1955. május 31?
- liiii Idézi: *Enyedj, 1990–1991.*, 65. p.
- liiii *Jordáky–napló*, 1956. augusztus 29.
- lix *Învățămîntul de toate gradele în limbile minorităților naționale după limba de predare în anii școlare 1955/56 – 1958/59*. In: *Anuarul statistic R. P. R.* 1959. București, 1959., 254., 278., 290 – 292. p. (Saját számításunk.)
- lx *Jordáky–napló*, 1956. október 3., valamint Paizs Áron: *A kolozsvári magyar nyelvű egyetemi oktatás történetéből (tények és vallomások) 1945–1988*. Budapest, 1989., gépelt kézirat, 90–91 p. (TLA Könyvtára, K/1302/1993)
- lxi Bartis Árpádnak, a volt Nemzetiségi Vezérfelügyelet főtanfolygályelölőjének levele Domokos Pál Péternek. A levél fénymásolata a szerző tulajdonában van.
- lxii MOL 288. fond, (MSZMP KB Külügyi Osztály) 32/1966/22. ö. e.
- lxiii *Tóth*, 53. p. (Tóth Sándor szerint Dej beszédének ezt a részét a tartományi magyar pártlap, a Vörös Lobogó nem hozta le, az csak a hallgatóság, a tartományi pártaktíva révén terjedt el a magyar értelmiség között.)
- lxiv MOL 288. fond, 32/1959/5 ö. e., 78–81. p. (A bukaresti magyar nagykövetség 1959. április 28–i jelentése.)
- lxv *Erdélyi Magyarság*, 1992. november, 12. sz. 1. p. Kivonat Tirnován Arisztid ítéletéből. (A gyűlésen elhangzottak igen hasonlitanak, részben pedig megegyeznek a temesvári román egyetemisták követeléseivel!)
- lxvi *1956 explozia. Percepții române, iugoslave și sovietice asupra evenimentelor din Polonia și Ungaria*. București. 1996. Editura Univers Enciclopedic, 372. p.
- lxvii Keleti Ferenc értesülése szerint 1958 nyarán a Magyar Autonóm Tartományban 120 magyar pedagógust tiltottak el a tanítástól, Kolozsváron pedig kb. 400 párttagot zártak ki az RMP-ből, főként értelmiségieket és kispolgárokat. MOL 288. fond, 32/1958/8. ö. e., 252. p.
- lxviii A Protestáns Teológia hallgatói és professzorai közül 1957–1959 között 28 főt tartóztattak le. Bővebben lásd: *Akik imádkoztak üldözöikért*. (Szerk.: Miklós László) 2. köt., Kolozsvár, 1996., 5–60. p.
- lxix Interjú Kovács Gyulával (Székelyudvarhely, 1996. június), valamint Parác Károly (Kolozsvár, 1992.) visszaemlékezése. (A magnószalag a szerző tulajdonában.)
- lxx MOL 288. fond, 32/1963/4. ö. e., sz. n. (Feljegyzés a nagyváradi tartományban történt látogatásról.)
- lxxi Magyar '56. Forradalom és szabadságharc Magyarországon. Hatások a Kárpát-medencében. 1. köt. Bp., 1996. MVSZ '56-os Bizottság, 243–244. p.
- lxxii *Előre*, 1959. szeptember 8.
- lxxiii MOL 288. fond, 32/1959/5. ö. e., (A bukaresti követség 1959. április 28–i jelentése.)
- lxxiv *Albert*, i.m., 109. p.
- lxxv MOL MOL XIX–J–1–j, 18. doboz, 16/b, sz. n. (Németh József követségi titkár beszélgetése 1963. november 28–án Takács Lajossal), valamint *Tóth*, 65–68. p.
- lxxvi *Învățămîntul de toate gradele în limbile minorităților naționale după limba de predare în anii școlare 1955/56 – 1958/59*. In: *Anuarul statistic R. P. R.* 1959. București, 1959., 290 – 292. p. (Saját számításunk.)
- lxxvii *Katolikus Szemle* (Róma), 1958. 1. sz.
- lxxviii Figyelemre méltó, hogy sem a MAT monográfiájában, sem a tartomány 1960–as statisztikai évkönyvében nem található semmiféle adat a nemzetiségi nyelven oktató iskolák, osztályok számáról. (A MAT monográfiája egyébként nem került ki a nyomdából, mivel a betördelt anyagot központi pártutasításra megsemmisítették. A korrektúra példányból egy másolat a szerző tulajdonában található.)
- lxxix MOL 288 fond, 32/1961/13. ö. e., sz. n. (Némety Béla bukaresti nagykövet 1961. február 26–i jelentése a Hunyad tartományban tett látogatásáról.), valamint 32/1963/4. ö. e., sz. n. (Feljegyzés a nagyváradi tartományban történt látogatásról.)
- lxxx Révay István: Az erdélyi helyzet 1. rész. *Katolikus Szemle*, 1964. 1. sz., 12. p. (A szerző G. Baileynek a new yorki The Reporter 1964. november 19–i számában megjelent cikkére hivatkozik.)
- lxxx MOL XIX–J–1–j, 18. doboz, 16/b, sz. n. (Németh József követségi titkár beszélgetése 1963. november 28–án Takács Lajossal.)
- lxxxii *A romániai magyar főiskolai...* 19. p.
- lxxxiii Antal András: A Kolozsvári Gazdasági Akadémia, 147. p. In: *Az erdélyi magyar felsőoktatás évszázadai. Emlékkönyv*. Budapest, 1996.
- lxxxiv Az egyetemek egyesítésének előzményeiről, valamint a későbbi fejleményekről bővebben lásd: Vincze Gábor: Változás a Román Munkáspárt magyarságpolitikájában: a kolozsvári magyar nyelvű felsőoktatás felmorzsolása (1950–1959). *Korunk* 1997. 4. sz. A Bolyai Tudományegyetem felszámolásával kapcsolatos eseményeket a továbbiakban – anélkül, hogy arra külön utalnánk – a fenti tanulmányunk alapján ismertetjük.
- lxxxv Ceaușescu kijelentése azért is figyelemre méltó, mivel ez a nyolcvanas években az állampolitika rangjára emelkedett, – ugyanis akkor már "magyarul alkotó román írókról" beszéltek.

- ^{lxxxvi} Jellemző a hatalom cinizmusára, hogy miért döntöttek a kettős név mellett: Demeter János szerint "éppen annak a látszatnak [sic!] az elkerülésére, hogy a Bolyait felszámolták –, kitartottak amellett, hogy az egyesülségből létrejött egyetem tartsa meg mindkét nevét: a Babeş és a Bolyait is. Így, ilyen megfontolásból, mintegy szimbólumként lett Babeş–Bolyai." (Demeter János kézirat, töredékes visszaemlékezése az egyetemek egyesítéséről.)
- ^{lxxxvii} Bodor András: *Rohanó évek – változó valóság*. h. é. n., gépelt kézirat, 313. p. (A szerző szerint Szabédi az öngyilkossága előtti hetekben arról panaszkodott neki, hogy "hetenként néhányszor felhívják a biztonsági szervek és éjfél utánilag nyugtatják.")
- ^{lxxxviii} A referátum magyar fordítását Bodor András, a Bolyai Tudományegyetem nyugdíjas professzorának emlékirata tartalmazza.
- ^{lxxxix} A pedagógiai főiskolákat 1959-től kezdték felállítani az ország különböző nagyvárosaiban, ahol az általános iskolák felső tagozatainak (V–VIII. osztályok) oktató pedagógusokat képeztek.
- ^{xc} Transsylvania (New York), 1961. 1. sz.: "Hú erdélyi helyzetkép. (Egy 1960 tavaszán »szabadföldre« menekült erdélyi magyar beszámolója)".
- ^{xc} MOL XIX–J–1–j, 17. doboz, 16/b, 002837/66, (Takács Lajos adata.)
- ^{xcii} A szerző (Nagy György) tízezer főre vetítve adta meg a számokat, mi ezt redukáltuk ezer főre, hogy egybevetethetők legyenek majd az 1992-es adatokkal. A számokat felfelé kerekítettük.
- ^{xciii} Magyar Országos Levéltár MDP-MSZMP-iratok osztálya, 288. fond, 32/1966/8. ö. e. 003303. sz. (A bukaresti magyar nagykövetség 1966. szeptember 12-i jelentése.)
- ^{xciv} Magyar Országos Levéltár Jelenkori Gyűjtemény (a továbbiakban: MOL), XIX-J-1-j, 17. doboz, 16/b, 003290/1/65. sz. (Jelentés Takács Lajos bukaresti egyetemi tanárral folytatott beszélgetéséről.)
- ^{xcv} Enyedi Sándor: *A néma évtized. A magyar iskolák helyzete Romániában (1958–1968)*. h. é. n. [Budapest, 1993.], gépelt kézirat, 14–16. (TLA Közép-Európa Intézet könyvtára)
- ^{xcvi} MOL XIX-J-1-j, 18. doboz, 16/b, 002837/1/966 sz. (Németh József követségi tanácsos jelentése a Takács Lajossal folytatott beszélgetéséről. Figyelemre méltó, hogy Takács, akit sokan a Bolyai egyetem egyik „likvidátorának” tartottak/tartanak, ugyancsak abszurdnak tartotta, hogy különféle magyar szakliceumokat szervezzenek, mert – úgymond – igazságtalan helyzetbe kerülnének a magyar gyermekek román társaikhoz képest.)
- ^{xcvii} MOL XIX-J-1-j, 18. doboz, 16/b, 00816/3/967 sz. (Vince József bukaresti magyar nagykövet jelentése az RKP nemzetiségi politikájáról.)
- ^{xcviii} MOL XIX-J-1-j, 18. doboz, 16/b, 00569/10/968 sz. (Vince József bukaresti magyar nagykövet jelentése az RKP vezetőinek és a magyar értelmiség képviselőinek tanácskozásáról.) A magyar értelmiségiek közül csak Takács Lajos ellenzte a magyar szakiskolák létrehozását...
- ^{xcix} *Tanügyi Újság*, 1968. szeptember 24. (Ugyanekkor ünnepelte meg több regáti román iskola is az alapításának 100, 125. évfordulóját.)
- ^c A korszak diáklapjait felsorolja: Kuszálík Péter: *Erdélyi hírlapok és folyóiratok 1940–1989*. Budapest, TLA Könyvtára, Kisebbségi Adattár, 1996. (Az iskolai periodikák jelentőségét mi sem bizonyítja jobban, mint hogy ezekben jelentkezett először a hetvenes–nyolcvanas évek magyar irodalmi életének számos jelentős alkotója, mint például Magyar Lajos, Farkas Árpád, Szöcs Géza).
- ^{ci} Az 1965-ben létrehozott nemzetiségi bizottság még az év közepén megszűnt.
- ^{cii} *Korunk*, 1970. november. 1626–1627.
- ^{ciii} Enyedi Sándor: Magyar nyelvű iskolahálózat Romániában (1968–1972). = *Múltunk*, 1995. 1. sz. 106.
- ^{civ} *Tanügyi Újság*, 1968. május 15. (Az ezután megjelent oktatási törvények teljes szövegét már nem közölte a folyóirat.)
- ^{cv} *Hivatalos Közlöny*, 1969. március 16.
- ^{cvi} A felszólaló Péterfi István, az országos tanács elnöke, valamint Fazekas János miniszterelnökhelyettes azt is kifogásolták, hogy a történelemkönyvek nem tükrözik „az együttlakó nemzetiségek múltját és jelenét”. A következmény az lett, hogy a később megjelenő új tankönyvekben méginkább elhallgatták a magyar kisebbség szerepét Erdély történelmében, illetve egyre uszítóbb hangnemben írtak a magyar népről.
- ^{cvi} *Tanügyi Újság*, 1972. július 13.
- ^{cvi} Bihari László: *Politikum és valóság a romániai magyar nemzetiség életében 1968-tól napjainkig*. Bp., 1973. április, gépelt kézirat, 59. (A szerző tulajdonában.)
- ^{cix} *Előre*, 1971. július 8.
- ^{cx} *Tóth*, 177.
- ^{cx} *Kiss Gy.*, 64.
- ^{cxii} *Tanügyi Újság*, 1973. június 26.
- ^{cxiii} Takács Lajosnak az 1974. április 4-én, a Románia Magyar Dolgozók Országos Tanácsának plenáris ülésén elhangzott felszólalása. H.n., é.n., gépelt fordítás, 8. (JATE Társadalomelméleti és Kortörténeti Gyűjtemény, 3913. sz.)
- ^{cxiv} *A magyar nemzetiség Romániában*. (A Politikai Tudományok és a Nemzeti Kérdés Tanulmányozásának Intézete összeállítása.) Bukarest, 1976. Meridiane Könyvkiadó. 16.
- ^{cxv} Politikatörténeti Intézet Levéltára Bányai László hagyatéka, 923. fond, 8. ö. e., valamint *Illyés*, 207.
- ^{cxvi} Fülöp Mihály: *Románia nemzetiségpolitikája*. Budapest, 1982. Magyar Külügyi Intézet, gépelt kézirat, 21. (A szerző tulajdonában.)
- ^{cxvii} *A szomszéd országok magyarságával való kulturális kapcsolatok komplex vizsgálata. Zárótanulmány*. Budapest, 1973. gépelt kézirat, 126. (JATE Társadalomelméleti és Kortörténeti Gyűjtemény, 6387.)
- ^{cxviii} *Felmérés és kritika*, 58.
- ^{cxix} *Lőrincz*, 64.
- ^{cx} *A szomszéd országok magyarságával...*, 125.
- ^{cx} Vö: *Malomkövek között. Levél a román értelmiséghez*. H. n. 1978. május 25., gépelt kézirat, 17. (A levél az egyik legelső „szamizdat”, szerzője/szerzői kilétére máig sem derült fény.)
- ^{cxii} *Tanügyi Újság*, 1971., 13. sz.

- ^{cxiii} A törvény szövegének a nemzeti kisebbségekre vonatkozó passzusait közli: *Nemzetiségi oktatás Romániában*, 201–203.
- ^{cxvii} Murvay László: *A liceum szakosít, de bővíti is a pályaválasztási lehetőségeket*. In: *A hét évkönyve*, 1979., 37–40.
- ^{cxv} I. m., 43.
- ^{cxvi} *Fülöp* i. m., 20.
- ^{cxvii} *A bukaresti magyar iskola helyzete*. h. n., [Budapest] 1987. december 18., gépelt kézirat. (JATE Társadalomelméleti és Kortörténeti Gyűjtemény, 6056.)
- ^{cxviii} *Korunk*, 1980. január–február, 57.
- ^{cxix} *A magyar nemzetiség... 17.*, valamint *Lőrincz*, 69.
- ^{cxx} *Fülöp*, 19.
- ^{cxxi} *Demeter*, 41.
- ^{cxiii} *Takács-memorandum*, 151–152.
- ^{cxiii} *Illyés*, 198.
- ^{cxv} *Az Ifjúmunkást idézi Kiss Gy.*, 76.
- ^{cxv} Például 1978 tavaszán Takács Lajos, Sütő András és Fazekas János is memorandumot, illetve levelet küldött Ceaușescunak, amelyben többek között a magyar oktatásügy problémáira is felhívták a figyelmet.
- ^{cxvi} *Románia Szocialista Köztársaság magyar és német nemzetiségű dolgozói tanácsainak plénumai 1978. március 13–14*. Bukarest, 1978. Politikai Könyvkiadó, 19.
- ^{cxvii} Ennek volt egyik jele, hogy Kádár János a nyolcvanas években következetesen elutasította azt a román kezdeményezést, hogy a magyar és román párvezető ismét személyesen találkozzon.
- ^{cxviii} Ezzel nem azt állítjuk, hogy *csak* a magyar nyelvű oktatás elsovrasztása folyt, ám a többi kisebbség eleve nem rendelkezett olyan széleskörű oktatási intézményrendszerrel, mint a magyar, illetve a németek perspektivikusan nem jelentettek „problémát”, hiszen Ceaușescu arra számított, hogy előbb-utóbb úgyis kivándorolnak.
- ^{cxix} *Az Erdélyi Magyar Hírügynökség 1984/33. és 52. sz. jelentései*.
- ^{cx} *Az Erdélyi Magyar Hírügynökség 1987/46. sz. jelentése*.
- ^{cx} Bíró István: *A magyar nyelvű oktatás hanyatlása 1948 és 1989 között*. = *Romániai Magyar Szó*, 1990. március 23. (A szerző nem jelzi a közölt statisztikai adatok forrásait.)
- ^{cxii} Tánzos Vilmos: *Adatok az 1977–1991 közötti Hargita megyei magyar nyelvű oktatásról*. = *Regio* 1991. 2. sz. 192–204. A szerző dolgozata végén közölt statisztika szerint, például a Hargita megyei nappali tagozatos magyar nemzetiségű középiskolásoknak 1977/78-ban 27,7 százaléka járt román tagozatra, és ez évről-évre csökkent, amíg az 1984/85-ös tanévben mindössze 8,5 százalék lett. Ettől kezdve azonban rohamosan rosszabbodott a helyzet.
- ^{cxiii} *A szerző 1989 őszi adatgyűjtése tanügyben dolgozó személyektől*.
- ^{cxiv} *Erdélyi Tudósító*, 1989/3. sz.
- ^{cxv} *Az Erdélyi Magyar Hírügynökség 1985/52. sz. jelentése*.
- ^{cxvi} Bíró István, i. m.
- ^{cxvii} *Az Erdélyi Magyar Hírügynökség 1986/7. sz. jelentése*.
- ^{cxviii} A hetvenes évek közepén például a műszaki főiskolák (politechnikák) különböző szakjain országos átlagban két, két és felszeres, míg az orvosin és a tanári szakokon öt, öt és felszeres volt a túljelentkezés. A nyolcvanas évek vége felé pedig például a marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Intézetre tíz, tizenkétszeres, a Babeș-Bolyai földrajz-angol szakján pedig húszszoros (!) volt a túljelentkezés!
- ^{cxix} *Az eset leírása az Erdélyi Magyar Hírügynökség 1985/79. sz. jelentésében található*.
- ^{cx} *Az esetet – személyének fölfedése nélkül – az egyik Tusnádfaluban tanító tanár írta meg. Levelét közli Bodor Pál A hisztéria szükségállapota. Kellemetlen kézikönyv Romániáról* c. kötetében. (Budapest, Szabad Tér Kiadó, 1990. 214–220.)
- ^{cx} *Tánzos*, i. m.
- ^{cxii} *A hír a sepsiszentgyörgyi tanfelügyelőségtől szivárgott ki. Lásd az Erdélyi Magyar Hírügynökség 1985/70. sz. jelentését*.
- ^{cxiii} *Jelentés a romániai...*, 89–90.
- ^{cxiv} 1987 őszén például a nagyenyedi Bethlen Liceum összes magyar mérnök-tanárát a Regátba helyezték át. Lásd: *Határ/idő/napló – erdélyi figyelő*, 1988/1. sz.
- ^{cxv} *Az Erdélyi Magyar Hírügynökség 1988/49.*, és 1988/72 sz. jelentései.
- ^{cxvi} *Határ/idő/napló – Erdélyi Figyelő*, 1988/2. sz.
- ^{cxvii} *Az Erdélyi Magyar Hírügynökség 1986/30. sz. jelentése*.
- ^{cxviii} *Demeter*, 41.
- ^{cxix} Bodor András: *A Bolyai Tudományegyetem*. In: *Az erdélyi magyar felsőoktatás évszázadai. Emlékkönyv*. Budapest, 1996., 75.
- ^{cx} Benkő András: *A felsőfokú zenei oktatás*. In: *Az erdélyi magyar felsőoktatás évszázadai. Emlékkönyv*. Budapest, 1996., 155.
- ^{cx} *Az Erdélyi Magyar Hírügynökség 1985/14. sz. jelentése*.
- ^{cxii} *Az Erdélyi Magyar Hírügynökség 1985/89. sz. jelentése*.
- ^{cxiii} *Az Erdélyi Magyar Hírügynökség 1988/42. sz. jelentése*.
- ^{cxiv} *Az Erdélyi Magyar Hírügynökség 1988/71. sz. jelentése*.
- ^{cxv} *Paizs Áron*, 209.
- ^{cxvi} *Erdélyi egyházaink évszázadai*. Bukarest, 1992., 233.
- ^{cxvii} *Határ/idő/napló – erdélyi figyelő*, 1988/2. sz.
- ^{cxviii} *A számításokat Varga E. Árpád végezte el. Lásd a A nemzetiségek iskolázottságának szintje az 1992. évi népszámlálás eredményei alapján*. c. dolgozatában. (Statisztikai Szemle, 1996/4. sz.)
- ^{cxix} *Az 1966-os adatokat lásd: A romániai magyar tannyelvű oktatás két évtizede*: Erdélyi Magyar Hírügynökség, 1984. július 26-i 39. sz. jelentése. (Nagy Görgy munkája.)

---

^{clxx} Bíró Gáspár: *A romániai magyarság és a román igazságszolgáltatás (1965–1987)*. Budapest, é. n., gépelt kézirat, 29–30. (TLA Közép-Európa Intézet könyvtára, 610/1988.)